

**MINISTERUL EDUCAȚIEI, CULTURII ȘI CERCETĂRII AL
REPUBLICII MOLDOVA
INSTITUTUL DE CERCETĂRI JURIDICE, POLITICE ȘI SOCIOLOGICE**

**Cu titlul de manuscris
CZU: 340.13 (043.3)**

MUNTEANU RUSLAN

**PRINCIPIUL UMANISMULUI ÎN CADRUL INSTITUȚIEI
RĂSPUNDERII JURIDICE**

SPECIALITATEA 551.01 – TEORIA GENERALĂ A DREPTULUI

Teză de doctor în drept

Conducător științific

Baltaga Dmitrii, doctor habilitat în
drept, profesor universitar, specialitatea
551.01. Teoria generală a dreptului

Autor:

Munteanu Ruslan

CHIȘINĂU, 2019

© MUNTEANU RUSLAN, 2019

CUPRINS

ADNOTARE (în limbile română, rusă, engleză)	5
LISTA ABREVIERILOR.....	8
INTRODUCERE.....	9
1. ABORDĂRI ȘTIINȚIFICE A PRINCIPIULUI UMANISMULUI ÎN CADRUL INSTITUȚIEI RĂSPUNDERII JURIDICE.....	17
1.1. Conceptul umanismului în doctrina juridică.....	17
1.2. Reglementarea normativ-juridică a principiului umanismului.....	28
1.3. Concluzii la Capitolul 1.....	43
2. CONCEPTUL UMANISMULUI CA PRINCIPIU AL INSTITUȚIEI RĂSPUNDERII JURIDICE.....	45
2.1. Sistemul principiilor răspunderii juridice.....	45
2.2. Fundamente istoric-evolutive, filozofice și morale ale principiului umanismului.....	53
2.3. Esența, conținutul și trăsăturile caracteristice ale principiului umanismului.....	67
2.4. Corelația principiului umanismului cu alte principii ale instituției răspunderii juridice.....	75
2.5. Concluzii la Capitolul 2.....	93
3. PARTICULARITĂȚILE ȘI MECANISMUL DE REALIZARE A PRINCIPIULUI UMANISMULUI ÎN CADRUL RĂSPUNDERII JURIDICE CIVILE, CONTRAVENȚIONALE, PENALE ȘI POLITICII EXECUȚIONAL PENALE A REPUBLICII MOLDOVA.....	96
3.1. Decelarea fundamentului principiului umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice civile.....	96
3.2. Influența principiului umanismului asupra răspunderii juridice contravenționale.....	110
3.3. Efectele mecanismului de realizare a principiului umanismului în cadrul răspunderii juridice penale.....	118
3.4. Implementarea principiului umanismului în cadrul dreptului și politiciii execuțional penale a Republicii Moldova.....	128
3.5 Concluzii la Capitolul 3.....	148

CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI.....	152
BIBLIOGRAFIE.....	159
DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII.....	176
CV-ul autorului.....	177

ADNOTARE

Munteanu Ruslan. „Principiul umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice” Teză de doctor în drept; Specialitatea: 551.01-Teoria generală a dreptului, Chișinău, 2019.

Structura tezei: Introducere, 3 capitole, concluzii generale și recomandări, 150 de pagini de text de bază, bibliografie din 264 de titluri. Rezultatele obținute au fost publicate în 8 lucrări științifice, volumul total al publicațiilor la temă fiind de circa 3,0 c.a.

Cuvinte cheie: principiile dreptului, principiile răspunderii juridice, principiul umanismului, răspundere juridică, umanism, constrângere de stat, sancțiune juridică, pedeapsă, executarea pedepsei, drepturile omului.

Domeniul de studiu. Teoria generală a dreptului.

Scopul și obiectivele tezei Lucrarea își propune ca scop cercetarea complexă și multilaterală a umanismului ca principiu al instituției răspunderii juridice prin prisma apariției, evoluției, conținutului, rolului și locului acestui principiu în sistemul principiilor răspunderii juridice, fapt ce va contribui la argumentarea științifică a acestui deziderat, la aprofundarea cunoștințelor în teoria răspunderii juridice și la formularea unor recomandări de perfecționare a cadrului instituțional, juridic și normativ, în vederea reliefării mecanismului de realizare a principiului umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice. Atingerea scopului propus implică realizarea următoarelor obiective: fundamentarea teoretică a conceptului și a principiului umanismului în contextul cercetărilor științifice; examinarea doctrinei juridice și identificarea opiniilor și teoriilor existente, dedicate studiului principiului umanismului și impactului său asupra instituției răspunderii juridice; identificarea și sistematizarea problemelor definitorii ale instituției răspunderii juridice; studierea fundamentelor istorico-evolutive, filozofice și morale ale principiului umanismului ca principiu al instituției răspunderii juridice; cercetarea corelației principiului umanismului cu alte principii ale instituției răspunderii juridice; decelarea fundamentului principiului umanist în cadrul răspunderii juridice civile; studierea influenței principiului umanismului asupra răspunderii juridice contravenționale; identificarea mecanismului de realizare a principiului umanismului în cadrul răspunderii juridice penale; descrierea modalităților de implementare a principiului umanismului în cadrul dreptului și politicii execuțional penale a Republicii Moldova.

Noutatea și originalitatea științifică derivă din dezideratul de a realiza o analiză minuțioasă, din punct de vedere al Teoriei generale a dreptului, al corelației dintre principiul umanismului și instituția răspunderii juridice și al exprimării sale în realitatea juridică a Republicii Moldova. La etapa actuală, lucrarea „Principiul umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice” reprezintă una dintre primele cercetări ce abordează problema definirii principiului umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice; care a identificat, determinat și explicat particularitățile mecanismului de implementare a principiului umanismului în cadrul diferitor forme de manifestare a răspunderii juridice.

Problema științifică soluționată se concretizează în elaborarea cadrului conceptual al principiului umanismului în sistemul principiilor răspunderii juridice, ceea ce a determinat evidențierea semnelor distinctive, a esenței, a conținutului și a formelor sale de manifestare, pentru a asigura, practic, mecanismul de realizare a acestuia în cadrul instituției răspunderii juridice concrete.

Semnificația teoretică a tezei. Valoarea teoretică a prezentei lucrări este determinată de noutatea științifică, de actualitatea și de concluziile generale formulate. Ultimele, precum și propunerile formulate în lucrare, pot oferi soluții noi pentru modernizarea cadrului juridic prin modificarea acestuia la capitolele ce țin de studiul principiului umanismului și al conexiunii lui cu alte principii precum cel al echității și justiției. În plus, în doctrina de specialitate autohtonă nu există monografii ce ar fi studiat exclusiv impactul principiului umanismului asupra răspunderii juridice și invers, cel al construcției normative de drept a răspunderii juridice asupra respectului și aplicării principiului umanismului. Prezenta lucrare suplinește, cel puțin parțial, această lacună.

Valoarea aplicativă a tezei. Analizele, concluziile și recomandările referitoare la problemele definirii și identificării principiului umanismului dar și a mecanismului de implementare a principiului vizat în cadrul instituției răspunderii juridice creează o bază teoretică și practică ce va reprezenta un instrument de lucru util atât pentru teoreticieni, cât și pentru practicieni.

Implementarea rezultatelor obținute:

- *în plan doctrinar-teoretic*, rezultate obținute constituie materialul inițial necesar pentru o abordare ulterioară, mai aprofundată, a problemei ce ține atât de funcția principiului umanismului în cadrul răspunderii juridice, cât și de manifestarea lui în diverse ipostaze cu semnificație juridică;
- *în plan didactico-științific*, aceste rezultate se configurează ca un suport pentru predarea cursului de Teorie generală a dreptului, la tema „Răspunderea juridică”, dar și pentru ramurile de drept civil, de drept contravențional, de drept penal și execuțional-penal etc.
- *în plan normativ-legislativ*, rezultatele obținute vor servi în activitatea de legiferare, în procesul de reformare a legislației ce reglementează practica de realizare a drepturilor omului și mecanismele de protecție a acestora.

Implementarea rezultatelor științifice. Rezultatele principale ale tezei au fost prezentate și comunicate în cadrul mai multor conferințe internaționale și naționale, au fost publicate în diverse reviste de specialitate, ceea ce a contribuit la îmbogățirea cadrului teoretic național

АННОТАЦИЯ

Мунтяну Руслан. «Принцип гуманизма в институте юридической ответственности» Кандидатская диссертация в области права; Специальность: 551.01-Общая теория права, Кишинев, 2019.

Структура дипломной работы: введение, 3 главы. Общие выводы и рекомендации, 150 страниц основного текста, библиография из 264 наименования. Полученные результаты опубликованы в 8 научных работах, общий объем публикаций по теме составляет около 3,0 а.л.

Ключевые слова: принципы права, принципы юридической ответственности, принцип гуманизма, юридическая ответственность, гуманизм, государственное принуждение, правовое наказание, наказание, исполнение наказания, права человека.

Цель и задачи дипломной работы. Целью дипломной работы является комплексное и многостороннее исследование принципа гуманизма как принципа института юридической ответственности с точки зрения его возникновения, эволюции, содержания, роли и места в системе принципов юридической ответственности. Текущее исследование будет способствовать более точной научной аргументации, углубит имеющиеся знания в области теории юридической ответственности и поможет сформулировать рекомендации по совершенствованию институциональной, правовой и нормативной базы, выделив механизм реализации принципа гуманизма в рамках института юридической ответственности.

Достижение поставленной цели потребовало решение следующих научных задач: теоретическое обоснование концепции и принципа гуманизма в контексте научных исследований; изучение правовой доктрины и выявление существующих мнений и теорий, изучающих принцип гуманизма и его влияние на институт юридической ответственности; выявление и систематизация проблем, характерных для института юридической ответственности; изучение историко-эволюционных, философских и нравственных основ принципа гуманизма как принципа института юридической ответственности; исследование взаимосвязи принципа гуманизма с другими принципами института юридической ответственности; изучение основы принципа гуманизма в рамках гражданско – правовой ответственности; изучение влияния принципа гуманизма на эволюцию противоправной ответственности; выявление механизма реализации принципа гуманизма в рамках уголовной ответственности; определение способов реализации принципа гуманизма в уголовно-правовой и правоприменительной политике Молдовы.

Научная новизна и оригинальность работы обоснована проведением тщательного анализа, с точки зрения Общей теории права, взаимосвязи между принципом гуманизма и институтом юридической ответственности и его выражением в правовой реальности Республики Молдова. На данный момент, работа «Принцип гуманизма в институте юридической ответственности» является одним из первых исследований, в котором рассматривается проблема определения принципа гуманизма в институте юридической ответственности путем выявления, определения и объяснения особенностей механизма его реализации в рамках различных форм проявления юридической ответственности.

Решенная научная проблема: заключается в разработке концептуальной основы принципа гуманизма в системе принципов юридической ответственности, которая определила выделение отличительных признаков, его сущность, его содержание и формы его проявления, чтобы обеспечить практический механизм его реализации в рамках института конкретной юридической ответственности

Теоретическая значимость диссертации. Теоретическая значимость диссертации определяется научной новизной, актуальностью и сформулированными общими выводами. Выводы и предложения, сформулированные в работе, могут предоставить новые решения для модернизации правовой базы путем изменения глав, в которых рассматривается принцип гуманизма и его связь с другими принципами, такими как равенство и справедливость. Кроме того, в национальной доктрине нет монографий, которые бы рассматривали исключительно влияние принципа гуманизма на юридическую ответственность и, наоборот, влияние нормативного построения юридической ответственности на соблюдение и применение принципа гуманизма. Данная работа дополняет, по крайней мере частично, этот существующий пробел.

Прикладная ценность дипломной работы. Анализ, выводы и рекомендации, содержащиеся в данной работе, касающиеся проблем выявления и определения принципа гуманизма, а также механизма его реализации в рамках института юридической ответственности, создают теоретическую и практическую основу, которая может стать полезным инструментом как для теоретиков так и для практиков. Использование результатов: *в доктринально-теоретическом плане* – в качестве исходного материала для более глубокого подхода к проблеме функций принципа гуманизма в рамках юридической ответственности и его проявления в различных ипостасях юридического значения; *в учебно-дисциплинарном плане* – для курса общей теории права, по предмету «Юридическая ответственность», в отраслях гражданского права, уголовно-процессуального права, уголовного и уголовно-исполнительного права и т. д.; *нормативно-правовой базе* – для законодательной деятельности, в процессе реформирования законодательства, регулирующего практику применения прав человека, а также механизмов их защиты.

Внедрение научных результатов. Основные результаты диссертации были представлены и распространены на нескольких национальных и международных конференциях, опубликованы в различных специализированных журналах, способствуя таким образом обогащению национальной теоретической базы.

ANNOTATION

Munteanu Ruslan. „The principle of humanism within the institution of legal liability” PhD thesis in law; Specialty: 551.01 – General Theory of Law, Chisinau, 2019.

Structure of the thesis: introduction, 3 chapters. General conclusions and recommendations, 150 pages of main texts, bibliography of 261 titles. The results obtained were published in 8 scientific papers, the total volume of publications on the topic is about 3.0 author's sheets.

Key words: principles of law, principles of legal liability, principle of humanism, legal liability, humanism, state constraint, legal punishment, punishment, execution of the punishment, human rights.

Field of study. General theory of law.

Purpose and objectives of the thesis. The thesis seeks to make a complex and multilateral investigation of the principle of humanism as a principle of the institution of legal liability through the perspective of its emergence, evolution, content, role and place in the system of principles of legal liability. This research contributes to the scientific argumentation of the mentioned principle, deepens the existent knowledge in the theory of legal liability and helps formulate recommendations aiming to improve the institutional, legal and normative framework, by highlighting the mechanism of realization of the humanism principle within the institution of legal liability.

The achievement of the proposed goal involves the realization of the following objectives: the theoretical substantiation of the principle of humanism and its concept in the context of scientific research; the examination of the legal doctrine and identification of existing opinions and theories on the principle of humanism and its impact on the institution of legal liability; identification and systematization of the main problems of the institution of legal liability; the study of historical-evolutionary, philosophical and moral fundaments of the principle of humanism as a principle of the institution of legal liability; researching the correlation of the principle of humanism with other principles of the institution of legal liability; the disclosure of the humanism principle under the civil liability; studying the influence of the principle of humanism on the evolution of contraventional liability; identifying the mechanism of its realization within the criminal liability; determining the modalities of implementation of the principle of humanism in Moldova's criminal law and enforcement policy.

The scientific novelty and originality of the paper derives from the desire to make a thorough analysis, from the perspective of the General Theory of Law, of the correlation between the principle of humanism and the institution of legal liability and its expression in the legal reality of the Republic of Moldova. At the moment, the paper „The principle of humanism within the institution of legal liability” is one of the first researches that addresses the problem of defining the principle of humanism within the institution of legal liability by identifying, determining and explaining the particularities of the mechanism of its implementation within different forms of manifestation of legal liability.

The solved scientific problem consists in the scientific substantiation of the principle of humanism from the perspective of the General Theory of Law, leading to the disclosure of its distinctive signs, content and forms of manifestation, in order to evaluate the content and mechanism of its realization within the institution of legal liability.

Theoretical significance of the thesis: The theoretical value of this paper is determined by the scientific novelty, the actuality and the general conclusions formulated. The conclusions and proposals formulated in the paper can provide new solutions for modernizing the legal framework by modifying the chapters which address the principle of humanism and its connection to other principles such as equity and justice. In addition, in the national doctrine there are no monographies that would exclusively look at the impact of the principle of humanism on legal liability and vice versa, the impact of the normative construction of legal liability on the compliance and application of the principle of humanism. This paper complements, at least in part, this existent gap.

Applicative value of the thesis. The analyses, conclusions and recommendations contained in the current paper related to the problems of identifying and defining the principle of humanism as well as the mechanism of its implementation within the institution of legal liability create a theoretical and practical basis which can constitute a useful tool both for theoreticians and practitioners.

Implementing the results:

- in the doctrinal-theoretical framework – as the initial material for a more in-depth approach to the problem of the functions the principle of humanism has within the legal liability and its manifestations in various hypostases with legal significance;
- in the didactic-scientific framework – at the course of General Theory of Law, with reference to the subject of „Legal Liability”, in the civil law branches, the contraventional law, the criminal and the criminal-executive law.
- in the normative and legislative framework – for the legislative activity, in the process of reforming the legislation which regulates the practice of human rights application, as well as the mechanisms for their protection.

Implementation of scientific results. The main results of the thesis were presented and communicated at several national and international conferences, published in various specialized journals, contributing this way to the enrichment of the national theoretical framework.

LISTA ABREVIERILOR

RM – Republica Moldova

CRM – Constituția Republicii Moldova

CEDO – Curtea Europeană a Drepturilor Omului

CSJ – Curtea Supremă de Justiție

U.E. – Uniunea Europeană

CEDO – Curtea Europeană a Drepturilor Omului

ONU – Organizația Națiunilor Unite

MO – Monitorul Oficial

SUA – Statele Unite ale Americii

FR – Federația Rusă

IDIS – Institutul de Dezvoltare și Inițiative Sociale

CP – Codul Penal

CC – Codul Civil

C. Contr. – Codul Contravențional

CM – Codul Muncii

Art.(art.) – articol

Alin. (alin.) – alineat

P. – punct

Sec. – secol

INTRODUCERE

Actualitatea și importanța problemei abordate. Umanismul reprezintă un pilon fundamental al principiilor statului de drept, ce asigură premisele aplicării legii în conformitate cu litera sa, fără a garanta, însă, respectarea legii de către membrii societății, ceea ce reprezintă principala premisă de apariție a răspunderii juridice. La rândul său, răspunderea juridică este o măsură specială de constrângere de stat, ce generează un șir de îngrădiri față de cel care a comis ilegalitatea, exprimate fie prin privarea sau limitarea în drepturi, fie prin stabilirea unor noi obligații, fie prin cumularea celor două (lipsirea sau limitarea în drepturi și stabilirea de noi obligații).

Importanța subiectului abordat reiese din problema definirii și nevoia unei interpretări corecte a principiului umanismului în cadrul principiilor răspunderii juridice, din necesitatea cunoașterii conținutului și mecanismului de realizare a acestuia, la fel ca și din identificarea esenței și accepțiilor umanismului ca principiu de drept. Totodată, importanța problemei studiate derivă și din necesitatea de a stabili cu precizie măsura în care metodele de implementare a principiului umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice pot fi considerate ca fiind pozitive sau că se dezvoltă în conformitate cu sistemul conceptual al doctrinei dreptului contemporan.

La etapa actuală de dezvoltare a societății, studierea corelației dintre principiul umanismului și răspunderea juridică, dar și efectele pe care le creează această simbioză, se resimt atât în sistemul juridic și judiciar, cât și în diverse domenii ale vieții sociale, politice, economice. Dacă în perioadele anterioare, aplicarea principiului umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice crea motive de discuții contradictorii atât în teorie, cât și în practică, în prezent, a pretinde un comportament uman, decent, legal este în ordinea lucrurilor și în conformitate absolută cu reglementările legale naționale și internaționale.

Actualitatea cercetării doctorale reiese și din lipsa studiilor ce ar suprapune principiul umanismului și răspunderea juridică în scopul evidențierii legăturii existente între ele și a elementelor ce le fac interdependente în plan practic. Prezentul studiu își propune o cercetare amplă a principiului umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice, a impactului principiului umanismului asupra răspunderii juridice ca instituție de drept, dar și asupra formelor sale de manifestare.

Aspectele expuse anterior constituie, în opinia noastră, o argumentare teoretică a necesității, actualității și importanței problemei abordate, iar, prin extrapolare, și a studiului în care ne-am angajat, în general.

Scopul și obiectivele tezei. Lucrarea își propune cercetarea complexă și multilaterală a umanismului ca principiu al instituției răspunderii juridice prin prisma apariției, evoluției, conținutului, rolului și locului acestuia în sistemul principiilor răspunderii juridice, în acest fel contribuind la argumentarea științifică a acestui deziderat, la aprofundarea cunoștințelor în domeniul răspunderii juridice și la formularea unor recomandări de perfecționare a cadrului instituțional, juridic și normativ, care ar contribui la reliefarea mecanismului de realizare a principiului umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice.

Realizarea scopului propus implică îndeplinirea următoarelor obiective:

- examinarea doctrinei juridice și identificarea opiniilor și teoriilor existente în studiile dedicate principiului umanismului și impactului său asupra instituției răspunderii juridice;
- analizarea cadrului normativ juridic al principiului umanismului;
- elucidarea noțiunii de sistem al principiilor răspunderii juridice prin conceptualizarea și clasificarea acestora;
- cercetarea fundamentelor istorico-evolutive, filozofice și morale ale umanismului ca principiu al instituției răspunderii juridice;
- identificarea și precizarea definiției, conținutului și trăsăturilor caracteristice ale principiului umanismului;
- aprecierea corelației dintre principiul umanismului și alte principii ale instituției răspunderii juridice;
- decelarea fundamentului principiului umanismului în cadrul răspunderii juridice civile;
- studierea influenței principiului umanismului asupra evoluției răspunderii juridice cotravenționale;
- identificarea mecanismului de realizare a principiului umanismului în cadrul răspunderii juridice penale;
- descrierea modalităților de implementare a principiului umanismului în cadrul dreptului și politicii execuțional penale a Republicii Moldova.

Noutatea științifică a rezultatelor obținute rezultă din dezideratul acestui studiu și se concretizează în analiza minuțioasă a conținutului principiului umanismului, inclusiv din perspectiva Teoriei generale a dreptului, în identificarea esenței, locului și rolului acestui principiu în cadrul celorlalte principii ale răspunderii juridice.

Lucrarea *Principiul umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice* reprezintă una dintre primele cercetări ce abordează problema definirii principiului umanismului în cadrul principiilor instituției răspunderii juridice și, în același timp, identifică, determină și explică

particularitățile mecanismului de implementare a umanismului în cadrul diferitor forme de manifestare a răspunderii juridice.

Reieșind din obiectivele trasate, în procesul de cercetare au fost înregistrate următoarele **rezultate:**

- au fost înaintate propuneri de definire a principiului umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice;
- au fost determinate procedeele de integrare a principiului umanismului în cadrul principiilor răspunderii juridice;
- au fost definite particularitățile și mecanismul de realizare a principiului umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice;
- a fost analizat fundamentul principiului umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice civile;
- a fost studiat impactul principiului umanismului asupra răspunderii contravenționale;
- a fost realizată o analiză a efectelor implementării principiului umanismului în cadrul răspunderii juridico-penale;
- au fost stabilite procedeele de implementare a principiului umanismului în cadrul dreptului și politicii execuțional penale a Republicii Moldova.

Problema științifică soluționată se referă la elaborarea cadrului conceptual al principiului umanismului în sistemul principiilor răspunderii juridice, iar acest fapt a impus evidențierea semnelor distinctive, a esenței, a conținutului și a formelor sale de manifestare – aspecte indispensabile pentru asigurarea practică a mecanismului de realizare a acestuia în cadrul instituției răspunderii juridice concrete.

Importanța teoretică a lucrării. Valoarea teoretică a prezentei lucrări este determinată de noutatea științifică, de actualitatea și de concluziile generale formulate. Acestea din urmă, conjugate cu propunerile prezentate în lucrare, sunt capabile să ofere soluții noi pentru modernizarea cadrului juridic în sensul modificării capitolelor ce țin de studiul principiului umanismului și al conexiunii acestuia cu alte principii ale instituției răspunderii juridice. Concluziile și recomandările enunțate în teză vor permite dezvoltarea anumitor direcții în știință, în legislație, inclusiv în practică, și ar putea determina chiar revizuirea opiniei tradiționale cu privire la mecanismul de realizare a principiului umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice.

Valoarea aplicativă a tezei. Analizele, concluziile și recomandările prezentei cercetări, în care problemele identificării și definirii atât a principiului umanismului propriu-zis, cât și a

mecanismului de realizare a principiului vizat în cadrul instituției răspunderii juridice, poate fi, grație bazei teoretică și practice pe care o propune, un instrument de lucru util, în egală măsură, pentru teoreticieni, dar și pentru practicieni.

Implementarea rezultatelor obținute:

- *în plan doctrinar-teoretic*, acestea vor servi drept material inițial pentru o abordare ulterioară, mai aprofundată, a problemei ce vizează, pe de o parte, importanța principiului umanismului în cadrul răspunderii juridice, iar, pe de altă parte, manifestarea acestuia în diverse ipostaze cu semnificație juridică;
- *în plan științifico-didactic*, rezultatele obținute vor constitui un suport important nu doar în procesul de predare a cursului de Teorie generală a dreptului (la tema „Răspunderea juridică”), dar și în ramurile de drept civil, drept contravențional, drept penal și executional-penal etc.;
- *în plan normativ-legislativ*, rezultatele cercetării vor fi uzitate în activitatea de legiferare, în procesul de reformare a legislației ce reglementează atât practica de realizare a drepturilor omului, cât și mecanismele de protecție a acestora.

Aprobarea rezultatelor cercetării. Rezultatele cercetării principiului umanismului în cadrul principiilor răspunderii juridice au fost găzduite de diverse publicații, au fost expuse și aprobate în cadrul conferințelor științifice cu participare internațională, unele dintre cele mai importante fiind următoarele:

1. *The principle of humanity and its theoretical aspects seen through the prism of the new legal reality.* In: International Scientific Conference: „European Union’s history, culture, citizenship”, Pitești. România, 5-th Edition, 2012.
2. *Umanismul răspunderii juridice – conceptualizare și analiză.* În: Materialele conferinței științifice internaționale: „Știința juridică universitară în contextul promovării valorilor europene”, ULIM 2012.
3. *Historical references of ideas (principles) of humanism.* In: International Scientific Conference: „European Union’s history, culture, citizenship”, Pitești. România. 6-th Edition, 2013.
4. *Corelația principiului umanismului cu cel al echității și justiției în cadrul răspunderii juridice.* Conferința științifică teoretico-practică internațională: „Promovarea drepturilor omului în contextul integrării europene: teorie și practică” ULIM. 18 octombrie 2013.
5. *Analiza semnificațiilor teoriei umaniste în clarificarea conceptelor de om, natură, esență și condiție umană.* În: Materialele Conferinței internațional științifico-practice: „Jurisprudența – component fundamental a proceselor integraționale și a comportamentului legal contemporan” Chișinău. Republica Moldova. 2017.

6. *Decelarea fundamentului principiului umanist în cadrul răspunderii juridice civile.* În: Materialele Simpozionului Științific Internațional „Dezvoltarea durabilă a mediului rural – realizări și perspective”, dedicat aniversării a 85 de ani de la fondarea UASM. Chișinău. Republica Moldova. 2018.

Sumarul compartimentelor tezei. Lucrarea de doctorat, intitulată *Principiul umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice*, se focusează pe analiza unui subiect juridic de o importanță deosebită. Este structurată în trei capitole, divizate în subcapitole, fiecare dintre acestea reprezentând o cercetare a formelor de realizare a principiului umanismului în cadrul răspunderii juridice, analizat nu doar prin prisma multitudinii de concepte cu care interferează, dar și din perspectiva contemporaneității și a încercărilor la care acesta este supus în prezent. Lucrarea debutează cu o introducere, cuprinzând prezentarea generală a problemei cercetate, importanța teoretică a tezei, scopul, obiectivele și rezultatele cercetării, noutatea științifică, valoarea aplicativă, precum și modalitățile de aprobare a rezultatelor tezei. Pe lângă introducere, lucrarea cuprinde bibliografia consultată, adnotarea și lista abrevierilor utilizate în teză.

Capitolul 1 **Abordări științifice a principiului umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice** se axează pe studiul doctrinei naționale și internaționale prin care s-a urmărit identificarea autorilor care au cercetat, au analizat și au studiat, fie și tangențial, principiul umanismului, răspunderea juridică și, mai ales, legătura inerentă dintre acestea, așa cum tocmai această coeziune reprezintă obiectul de cercetare doctorală. În scopul unei complexe elucidări a temei de cercetare, a fost efectuată o retrospectivă a manifestărilor doctrinare din domeniu, incluzând studii relevante (efectuate atât de autorii autohtoni, cât și de cei străini), capabile să orienteze cercetarea spre o viziune originală, clară și bine argumentată.

Analiza cadrului normativ juridic al principiului umanismului are pretenția de a scoate în evidență gradul de imixtiune a acestui principiu în procesul apariției, evoluției și dezvoltării statului și a dreptului. Realizarea dezideratului enunțat a determinat apelul la actele normative naționale și internaționale în scopul efectuării analizei comparative a modalităților de definire și de percepere a umanismului, inclusiv a umanismului juridic.

Conștientizând valoarea pe care a dobândit-o umanismul la etapa actuală de dezvoltare a societății noastre, cunoscând impactul prevederilor umaniste asupra dezvoltării și evoluției dreptului ca unic instrument de reglementare a relațiilor interumane și, nu în ultimul rând, simțind acut lipsa sau caracterul insuficient al principiului umanismului în cadrul prevederilor legale, am ajuns la concluzia că evoluția instituției răspunderii juridice nu poate fi concepută fără o imixtiune clară a umanismului în cadrul procesului ei de configurare. În susținerea acestei idei,

invocăm impactul determinant al principiului umanismului asupra aplicării legislației în majoritatea statelor lumii, elocvent fiind și faptul că, în particular, în fiecare sistem de drept și, practic, în toate instituțiile dreptului, acest principiu guvernează.

Înainte de inițierea nemijlocită a cercetării principiului umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice, a evoluției lui istorice în contextul doctrinelor de drept, dar și a legislației contemporane, studiul propune o trecere în revistă a noțiunilor teoretice de bază, adiacente acestui fenomen juridic, fără de care ar fi imposibilă înțelegerea esenței fenomenului studiat. Se au în vedere, în principal, noțiunile de interconexiune dintre om și drept, de lege, de conștiință socială și juridică, de responsabilitate, de obligație, de stat, de răspundere etc. Eforturile noastre științifice au dezvăluit că aspectele istorice, teoretice, practice și normative ale principiului umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice n-au constituit în dreptul intern, deocamdată, obiectul unei cercetări științifice complexe, care să fi fost reflectat pe măsură în literatura de specialitate a Republicii Moldova. Dacă admitem, totuși, existența unor cercetători care tratează și pun în discuție problemele invocate, observăm abordarea oarecum dispersată a subiectului, fără vreo intenție a autorilor de a evidenția subtilitățile legate de geneza, esența, formele de manifestare, cadru normativ și, mai presus de toate, particularitățile și mecanismul de realizare a principiului umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice.

Capitolul 2 Conceptul umanismului ca principiu al instituției răspunderii juridice, demarează cu relevarea unor aspecte teoretice – referitoare la delimitarea principiilor generale ale răspunderii juridice – absolut indispensabile în contextul studierii complexității răspunderii juridice, analizată preponderent ca o instituție interramurală. Această necesitate este potențată și de situația în care majoritatea cercetătorilor, deși caracterizează principiile răspunderii juridice drept niște idei fundamentale ce reflectă specificul instituției răspunderii juridice, își stabilesc propriile principii ale răspunderii juridice, fapt ce generează diferențe de abordare. Este important să menționăm că diferențele nu sunt unele tranșante, ele fiind mai degrabă parțiale, drept dovadă, unele principii pot fi regăsite în absolut orice listă formulată de orice autor de specialitate. Tocmai argumentele invocate stau la baza recunoașterii necesității unei analize teoretice a delimitării sau clasificării principiilor răspunderii juridice.

În planul finalității, demersul științific este o incursiune în problema genezei, evoluției și dezvoltării fenomenului umanismului juridic din perspectiva fundamentelor istorico-evolutive, filosofice și morale. În același scop, este evidențiată caracteristica morală, politică, culturală, ideologică și psihologică a fenomenului, la fel cum de o atenție sporită se bucură morala, etica, conștiința juridică și cultura juridică, în calitatea lor de mesageri direcți ai umanismului. Fenomenul umanismului juridic este unul complex și necesită un efort susținut pentru a fi înțeles.

Ceea ce pare inițial simplu și clar, ascunde, de fapt, înțelepciunea milenară a omenirii, înțelepciune ce nu poate fi modificată prin intermediul ideologiei, scepticismului juridic, demagogiei juridice, formelor deviate ale conștiinței juridice, deoarece, omul, ca sursă universală a instituției dreptului, nu poate fi redus la caracteristica unui singur individ, sau a unui singur grup de indivizi, în condițiile în care el reprezintă un tot întreg, o entitate comună și individuală în același timp, având o menire proprie și un propriu scop (de a dăinui, de a progresa, de a supraviețui). Esența umanismului, în calitatea sa de concept, de principiu de drept sau de parte componentă a răspunderii juridice, reiese din condiția sa de însoțitor constant al dreptului. Elucidarea aspectelor teoretice vizând originea și esența principiului umanismului juridic a avut drept punct de plecare cercetările din domeniu, înregistrate atât la nivel național, cât și internațional, obiectivul declarat fiind evidențierea subtilităților fenomenului supus cercetării (care, o dată apărut, are o evoluție continuă, se dezvoltă și influențează direct răspunderea juridică) și a formelor sale de manifestare. Umanismul implică un devotament pentru căutarea adevărului și a moralității prin mijloace umane și în sprijinul intereselor umane. De altfel, umanismul și este definit drept o poziție filozofică care pune omul și valorile umane mai presus de orice, orientându-se în special asupra omului ca individ.

Capitolul finalizează cu analiza corelației dintre principiul umanismului și celelalte principii ale răspunderii juridice, raționamentul fiind dictat de o mai bună înțelegere a principiilor ce definesc instituția răspunderii juridice și a influenței principiului umanismului asupra formelor de manifestare a instituției răspunderii juridice.

Capitolul 3 **Particularitățile și mecanismul de realizare a principiului umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice civile, contravenționale, penale și politicii execuțional penale a Republicii Moldova** prezintă modalitatea cea mai elocventă de manifestare a principiului umanismului în cadrul instituției juridice. Din aceste considerente, pretendem că tocmai acest compartiment poate fi catalogat drept punctul de maxim interes al cercetării doctorale, mai ales datorită argumentărilor teoretice și probatoriului normativ prin care sunt evidențiate particularitățile principiului umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice. Răspunderea contravențională, ca modalitate a răspunderii juridice, a reprezentat de-a lungul timpului o problemă complexă, care continuă să genereze controverse în doctrina juridică. Materia contravențiilor este de o vechime remarcabilă, natura juridică a regimului contravențional fiind supusă, însă, de-a lungul timpului, unor numeroase schimbări. Scopul demersului științific este de a demonstra osmoza dintre răspunderea contravențională și prevederile principiului umanismului, fapt ce confirmă ipoteza că întreaga reglementare în materia contravențională trebuie și, de fapt, exprimă interesele fundamentale ale omului.

În același capitol au fost studiate efectele implementării principiului umanismului în cadrul răspunderii juridice penale, respectiva abordare fiind dictată de condiția principiului umanismului ca principiu fundamental al dreptului penal și, deci, al răspunderii juridico-penale, în condițiile în care tocmai instituția răspunderii juridico-penale, care ar trebui să manifeste un umanism desăvârșit în momentul aplicării măsurilor de constrângere, se confruntă cel mai des și într-un mod vădit cu încălcarea principiului umanismului. În prezent, respectul pentru drepturile omului reprezintă nu doar o realitate filosofică, politică sau sociologică, specifică epocii anterioare, dar și o realitate juridică, exprimată prin norme de drept internațional. Acestea impun un anumit tip de comportament, instituind un veritabil sistem de garanții procedurale în materie penală, menite să excludă la maximum ilegalitatea.

În scopul elucidării complexe a temei abordate, au fost cercetate metodele de implementare a principiului umanismului în cadrul politicii execuționale a Republicii Moldova. Legislația execuțional-penală reglementează modul și condițiile executării pedepsei, determină mijloacele de corijare a condamnaților, stabilește modul de executare a măsurilor de siguranță și preventive, având drept scop protecția drepturilor, libertăților și intereselor legitime ale persoanei, precum și acordarea ajutorului condamnaților la adaptarea lor socială. Cercetarea întreprinsă a stabilit că principiul umanismului în cadrul politicii execuțional penale din Republica Moldova se identifică cu cei doi piloni de bază ce marchează procesul de executare a pedepsei: instituția individualizării pedepsei și instituția individualizării executării pedepsei.

Prin conținutul său, cele trei capitole reflectă atât cercetările în domeniu înregistrate până în acest moment, de rând cu prezentarea analizei practice realizate, cât și viziunea autorului asupra subiectului cercetat. Concluziile cercetărilor efectuate sunt prezentate pe larg în conținutul tezei, dar și în partea finală a acesteia.

1. TENDINȚE DE ABORDARE ȘTIINȚIFICĂ A PRINCIPIULUI UMANISMULUI ÎN CADRUL INSTITUȚIEI RĂSPUNDERII JURIDICE

1.1. Conceptul umanismului în cadrul doctrinei juridice

Viața și activitatea socială este supusă normativității sociale și, implicit, celei juridice, iar această stare de lucruri impune subiecților umani obligația de a-și înscrie conduita și acțiunile în limitele acestei normativități, exprimate prin ansamblul regulilor obligatorii de conduită. Respectarea acestor reguli, ce consacră drepturi, libertăți și obligații determinate decurgând din relațiile interumane, este garantată de către forța publică. O bună parte a valorilor sociale este consfințită juridic, dobândind astfel forma dreptului. La rândul său, dreptul se deschide spre valorile sociale, spre chintesența și aspirațiile comunității, iar promovarea și apărarea acestora este vitală pentru existența și progresul societății civile și a statului de drept. Pentru statul autentic democratic, modelarea juridică a relațiilor dintre oameni înseamnă, în ultimă instanță, raționalizarea *sui-generis* a necesității sociale, care devine în acest mod o necesitate conștientizată și asumată. Dreptul este o expresie normativă specifică a acestui proces continuu de raportare activă la necesitatea de cunoaștere și modelare sistematică a contextului istoric și a relațiilor interumane în acord cu interesul general al comunității. Acest deziderat este susținut, în forme diferite, și de specialiștii din domeniu. I. Humă, bunăoară, afirmă că dreptul, prin valorile pe care le promovează, este un mod de umanizare a ființei istoriei și, deci, de afirmare a libertății. El instituie, în ordinea sa, prin amintitul efort de raționalizare juridică a necesității, acele elemente de normativitate în măsură să exprime ontosul socio-uman. Lumea normelor juridice, continuă autorul, este o ipostază, complementară celorlalte, a existenței umane [92, p. 74]. Și cercetătorul D. Baltag afirmă că dreptul este un produs complex al societății; și că normele sale intervin în procesul productiv, stabilind reguli generale pentru actul zilnic repetat al producerii, repartiției și schimbului de produse și activități [12, p. 445].

Superioritatea reflectării în drept a corelației necesare între drepturi și îndatoriri, precum și noblețea actului de justiție, alcătuiesc, în opinia cercetătorului N. Popa, coordonatele ce marchează decisiv dimensiunea socială a dreptului [132, p.44], în aceeași ordine de idei, pronunțându-se și autorul Al. Arsenii, care stabilește că, în statul de drept, legea prin conținutul ei trebuie să cuprindă reglementări bazate pe recunoașterea și garantarea eficientă a drepturilor și libertăților inerente naturii umane” [7, p.174].

Dreptul derivă din esența omului ca *zoon politikon* (ființa socială), care își subsumează natura bio-psihică condiției sale sociale, în raport cu care, numai, libertatea sa dobândește

întemeiere axiologică (valorică) și sens constructiv, exprimându-se juridic prin drepturi, libertăți și obligații. Cunoașterea normelor de drept și, pe un plan mai cuprinzător, a fenomenului juridic este și trebuie să fie mai mult decât reflectarea ca atare a fenomenalității juridice în conștiința individului [92, p. 74].

Cunoașterea și explicarea fenomenului *drept* a constituit din cele mai vechi timpuri și până în prezent o preocupare legitimă nu numai a erudiților sau specialiștilor, ci și a omului simplu, a cetățeanului, în condițiile în care dreptul a avut și are cele mai complexe interferențe cu libertatea și interesele omului în societatea organizată ca stat. De aceea, primele reflecții și elaborări teoretice asupra fenomenului *drept* au apărut încă în antichitate, în operele și scrierile unor filosofi, împărați sau juriști. Ele au fost continuate apoi în Evul Mediu, în operele filosofice și politico-juridice ale timpului, dar, mai cu seamă, în perioadele renascentistă, iluministă și a revoluțiilor burgheze, pentru ca mai târziu, în epoca modernă și contemporană, cunoașterea dreptului să se dezvolte considerabil, iar sistemul complex al științelor juridice să se constituie ca ramură distinctă a științelor socio-umaniste.

Autorii A. Sida și D. Berlingher observă că, în acest proces istoric-evolutiv multimilenar, s-a decantat și s-a cristalizat concomitent atât forma semantică a termenului *drept*, cât și diversitatea sa de accepții sau sensuri cu care este investit. Sub aspect etimologic, termenul *drept* își are originile în cuvântul latinesc *directum* – *directus*, cu sensul primar de *rectiliniu*, în înțeles material sau fizic de *linie dreaptă*. Asemenea accepție a cuvântului *drept* este și în prezent utilizată atât în vorbirea curentă, cât și în limbajul unor domenii de specialitate, cum ar fi tehnica, matematica, fizica etc. Totodată, la originile termenului *drept* a stat și cuvântul latinesc *derigo*, care înseamnă *a cârmui*, *a dirija* sau *a orienta*, *a conduce*. Prin evoluție și prin combinarea acestor termeni, cuvântul *drept* a ajuns să exprime ideea de *conducere* sau *cârmuire dreaptă* a oamenilor, reflectând și intenția de a-i dirija pe linia dreaptă a conduitei, sau a faptelor stabilite prin norme sau legi, de „*a decide*” în mod corect, „*drept*” în baza legilor [145, p. 232].

Respectarea normelor de drept nu se revendică unor exigențe abstracte, ele se legitimează în cerințe sociale obiective, legate de asigurarea unui climat de respect al valorilor existențiale și de creație, nestânjenite de fapte antisociale, care să afecteze relațiile interumane și viața socială. Starea de ordine în desfășurarea raporturilor sociale rezultată din atitudinea de respect în fața legilor se mai numește legalitate. Legalitatea implică următoarele cerințe [145, p. 232]:

- asigurarea ierarhiei actelor normative și supremației legii în această ierarhie;
- unitatea și unicitatea legalității;
- legalitatea și oportunitatea;

- respectarea drepturilor și libertăților omului.

Respectarea drepturilor și libertăților omului nu se rezumă doar la reglementarea acestora în Constituție și în legi, ci solicită asigurarea condițiilor realizării lor practice și, îndeosebi, apărarea lor eficientă, implicit prin mijloace juridice, dacă ele au fost nesocotite [145, p. 232]. Încălcarea legalității, indiferent din partea cui ar parveni, atrage în statul de drept răspunderea juridică.

Noțiunea de răspundere juridică a intrat în circuitul științific și legislativ aproximativ în mijlocul sec. al XX-lea. Ea a generat un interes continuu din partea cercetătorilor din toată lumea, fapt ce s-a soldat cu apariția unui număr impunător de lucrări atât în cadrul teoriei dreptului, cât și în științele juridice de ramură, care își propun să dezvăluie conținutul răspunderii juridice.

În lucrarea de față ne vom opri asupra unui aspect al răspunderii juridice (la fel de complex ca însăși instituția răspunderii juridice) – principiul umanismului.

Valoarea sau importanța noțiunii de *principiu* pentru domeniul dreptului și pentru instituțiile acestuia este indiscutabilă. Ideea ține de orientarea întregului sistem de drept spre reglementarea, promovarea și apărarea unor valori concrete. Ceea ce ținem să evidențiem este că, dacă am vrea să apreciem un sistem de drept și nivelul democrației în statul al cărui sistem de drept îl supunem aprecierii, atunci o simplă evaluare a principiilor fundamentale, consfințite în Constituția statului, ne va oferi o imagine fidelă. Tocmai analizând rolul evidențiat al categoriei de *principiu* pentru sistemul dreptului, ne dăm seama cât de importantă este alegerea și reglementarea acestor principii.

Pe lângă faptul că orientează întregul sistem de drept și îl caracterizează, principiile fundamentale ale dreptului sunt la fel de importante pentru totalitatea instituțiilor dreptului sau ale ramurilor de drept în particular. Autorul E. Speranția opina că, odată formulate și consacrate, principiile dreptului sunt transpuse și în texte legislative, moment din care se poate admite și faptul că au forță general-obligatorie, fiind integrate în cadrul sistemului general de drept. Dreptul apare ca o totalitate de norme sociale obligatorii, unitatea acestei totalități există datorită consecvenței tuturor normelor în raport cu un număr minim de principii fundamentale, ele însele prezentând o maximă afinitate logică [146, p.171].

Autorii Al. Bolintineanu, A. Năstase și B. Aurescu susțin că principiile sunt niște judecăți de valoare, al căror conținut axiologic se reflectă și în conținutul altor dispoziții normative, a căror interpretare se face în lumina principiilor sau sunt prezentate ca idei fundamentale, de orientare pentru procesul legislativ, eventual reluate și prevăzute de texte de drept pozitiv [27, p.53].

Noțiunea de *principiu* a fost enunțată încă în antichitate, având semnificația de sursă, esență, idee călăuzitoare și fundamentală pentru un anumit domeniu de activitate. Odată cu schimbarea, în mod esențial, a domeniului de activitate la care ne raportăm, se modifică, în mod corespunzător, și principiile sale directoare. [108, p.11]. Or, principiile în drept sunt multiple, fiind denumite în funcție de ramura de drept și de instituție juridică. În același timp, evoluția unei instituții de drept, a unei ramuri, la fel ca și nașterea unei noi ramuri de drept, constituie fenomene care pot determina apariția unor principii noi sau pot impune o adaptare a principiilor existente.

Umanismul, ca principiu al dreptului, își are originea încă în antichitate. Din aceste considerente, analiza nivelului actual de studiu al conceptului umanismului în cadrul doctrinei juridice, nu poate face abstracție de autori precum Platon, Aristotel, Toma d'Aquino, Hobbes, Locke, Spinoza, Leibniz, Kant, Hegel, Marx, Socrate, Cicero, Machiavelli, Thomas Hobbes, John Lock, Charles Louis de Montesquieu, Jean-Jacques Rousseau etc. Mai mult sau mai puțin direct, acești filosofi au făcut deseori referire la umanism ca la un concept de definire a coexistenței umane, au formulat și au transpus în practică umanismul ca principiu al dreptului.

Platon, spre exemplu a determinat sensul și scopul răspunderii juridice, menționând că nimeni nu trebuie să rămână nepedepsit pentru nesocotirea legii, indiferent de dauna pe care o cauzează prin această faptă, iar pedeapsa trebuie să fie proporțională cu fapta comisă [173, p. 334]. Această poziție transpare și astăzi din principiul proporționalității sancțiunii, iar tocmai proporționalitatea sancțiunii și reprezintă umanismul răspunderii juridice.

După Grotius, patru principii fundamentale orientează întregul drept [75, p. 5]:

- *alieni abstinentia* (respectarea a tot ce aparține altuia);
- *promissorum implemendorum obligatio* (respectarea angajamentelor asumate);
- *damni culpa dati reparatio* (repararea daunelor pricinuite altora);
- *poene inter homines meritum* (pedeapsă echitabilă celor care încalcă aceste principii).

Este destul de proeminent aici și studiul principiilor răspunderii, atât că nu este vorba decât de o identificare a acestor principii și nicidecum de un studiu de conținut.

Fiind întemeietorul doctrinei clasice a dreptului penal, Beccaria a formulat principiile ce trebuie respectate la aplicarea normelor răspunderii juridice. Aceste principii se regăsesc în dreptul penal modern. Ca principiu al răspunderii juridice, principiul umanismului a început să se contureze în sec. al XVIII-lea, ipoteză confirmată prin operele lui C. Beccaria: „...trebuie de aplicat astfel de pedepse și așa modalități de utilizare a acestora, care să fie adecvate și echivalente cu crima comisă, dar care ar produce o impresie puternică și durabilă asupra

„sufletului”/„conștiinței” oamenilor și care nu au ca scop producerea de suferințe fizice făptuitorului” [164, p. 57].

Principiul *fiat iustitia, pereat mundus*, pe care-l proclamă autorul I. Tănoviceanu, citat de Mârzac (Mititelu) D., prevede că, până și într-o societate în dizolvare (în cazul în care, de exemplu, locuitorii unei insule s-ar răspândi în lume), ultimul ucigaș trebuie să fie pedepsit până la dizolvarea acestei societăți. Autorul insistă pe respectarea principiului proporționalității dintre infracțiune și pedeapsă, dar și pe umanismul pedepsei aplicate [150; 108, p. 108].

Susținem opinia autorului I. Craiovan, pentru care principiile dreptului sunt acele idei generale, acele postulate călăuzitoare sau precepte directoare care orientează elaborarea și aplicarea normelor juridice atât într-o ramură de drept, cât și la nivelul întregului sistem de drept. Ele au forța și semnificația unor norme superioare, generale, care pot fi formulate în textele actelor normative, de regulă în Constituții, sau, în cazul în care nu sunt comunicate expres, sunt deduse în lumina valorilor sociale promovate [54, p.394].

Cercetătorul N. Popa consideră că originea și natura principiilor dreptului reprezintă o problemă complexă și controversată în filosofia și doctrina juridică, principiile de drept fiind atribuite voinței divine, rațiunii umane, conștiinței colective sau realității sociale [133, p. 58].

Principiile dreptului sunt elemente persistente, perene, structurale ale normativității juridice, adevărați *invarianți ai dreptului*, dar care sunt totuși imuabili, înregistrând un conținut socio-istoric diferit și o dinamică mai lentă [54, p. 394].

Considerând corectă poziția autorului J.L. Bergel, care susține că principiile generale ale dreptului nu reprezintă numai o *armură* a gândirii juridice, ci sunt și o rezultată a numeroaselor texte normative, o expresie a *spiritului legii*, ele nefiind exterioare dreptului pozitiv [207, p. 257], acceptăm cu aceeași fermitate și, în logica celor expuse, opinia autorului D. Baltag cu privire la faptul că principiile dreptului, deși călăuzesc în cele mai multe cazuri procesul de edificare a actelor normative, nu apar din afara dreptului, nefiind prestabilite, ele reflectând anumite interese ale societății exprimate prin voință de stat. De aici și concluzia autorului că principiile nu sunt imuabile și evoluează odată cu schimbările juridice determinate de mutațiile social-economice intervenite [12, p. 191].

Autorul D. Baltag numește următoarele principii generale ale dreptului contemporan [12, p. 191]:

- principiul exercitării suverane;
- principiul pluralismului politic;
- principiul separației puterilor;
- principiul egalității juridice;

- principiul deplinei protecții juridice;
- principiul umanismului juridic;
- principiul apărării ordinii de drept și a legalității.

Dacă e să ne referim la principiul umanismului răspunderii, cercetătorul C. Popa consideră că acesta este principiul ce guvernează toate celelalte principii ale instituției date. [132, p.276-279].

O altă viziune asupra problemei este cea a specialiștilor M. Corbeanu și I. Corbeanu, care enumeră următoarele principii generale ale răspunderii juridice: nu există răspundere fără culpă, fără greșală; răspunderea este personală; prezumția nevinovăției; principiul justetei; principiul operativității și celerității în tragerea la răspundere; principiul răspunderii unice pentru o faptă. Or, tocmai aceste criterii stau la baza identificării principiului umanismului. [50, p.234-235].

Autorii Iu. Frunză, L. Cușnir și D. Cușnir împărtășesc opinia că umanismul răspunderii juridice reiese din însăși existența principiului justetei sancțiunii, de vreme ce tocmai justiția trebuie să fie justă, dreaptă, echitabilă și umană [67, p.112-113].

Și autorea L. Barac menționează că nu este necesar de a evidenția de fiecare dată principiul umanismului răspunderii juridice, deoarece chintesența umanismului răspunderii juridice este inerentă atât principiului angajării răspunderii doar în temeiul legii, cât și celui al răspunderii numai pentru fapte ilicite. [18, p.172-173].

În ordinea celor menționate, și autorul M. Dvoracek subliniază că toate principiile răspunderii juridice contemporane (cum ar fi: legalitatea răspunderii juridice, proporționalitatea răspunderii juridice sau principiile care proclamă că orice răspundere juridică are un fundament și că orice persoană răspunde numai pentru fapta sa) izvorăsc din principiul umanismului, care este un principiu fundamental al societății contemporane [63, p.311].

Menține aceeași poziție și cercetătorul V. Baranov, care susține că legalitatea, echitatea, relevanța, democratismul, răspundere numai pentru fapta ilicită, inevitabilitatea, prezumția nevinovăției, individualizarea, sunt proiecții ale umanismului statului de drept și al dreptului ca atare [163, p.37-40].

La fel și G.V. Nazarenco [186, p.107] consideră principiul umanismului răspunderii juridice un punct de pornire al tuturor principilor dreptului, argumentând că însuși dreptul își are începutul în om, iar omul reprezintă umanismul în sine.

Pornind de la cele menționate, respectiv de la cercetarea efectuată, constatăm că principiul umanismului este inclus în cadrul principiilor generale ale dreptului, iar manifestările sale pot fi întâlnite în toate ramurile de drept. Din aceste considerente, nu putem să nu conștientizăm cu poziția autorului S.S. Alexeev, pentru care punerea de acord cu autorii ce nu atribuie

principiului umanismului în cadrul răspunderii juridice puterea de-a influența răspunderea juridică, constituie o acțiune cel puțin dificilă [160, p. 214].

Aceeași poziție o împărtășește și autorul T.N. Radiko atunci când reiterează că dreptatea este de partea celor ce consideră principiul umanismului unul dintre principalele principii din cadrul răspunderii juridice [191, p.117].

Principiul umanismului răspunderii juridice, prezentat de autorul A.S. Mordoveț [185, p. 15-17], este o formă de realizare a umanismului dreptului, ce contribuie la dezvoltarea relațiilor sociale și, drept consecință, reprezintă și protejează interesele publice. În cadrul răspunderii juridice, principiul umanismului se manifestă doar în acele relații sociale care sunt reglementate de normele instituției dreptului. Fiind elementul reglator al acțiunilor subiecților de drept, acesta ajută persoana, dar fără a-i suprima individualitatea, în alegerea și acceptarea unei soluții independente dintre toate standardele de comportament general acceptate.

Dacă nu am menționa proprietățile generale și specifice ale principiului umanismului ca principiu de drept, atunci înțelegerea pe deplin a acestuia nu va fi posibilă. Trăsăturile specifice ale umanismului ca principiu de drept sunt determinate de varietatea de conținut, caracteristicile, obiectivele specifice și funcțiile inerente ale acestuia. Că instituția umanității este una esențială pentru principiul umanismului, o dovedește și natura umană a sancțiunilor legale ca formă de realizare a conceptului umanismului răspunderii juridice, iar acest fapt presupune o interconectivitate dintre cerințele impuse (obligatorii) și atitudinea respectuoasă față de om. Principiul umanismului este imanent în consolidarea, protejarea socială și garantarea juridică a drepturilor și libertăților individului. Reieșind din cele menționate, am putea afirma că tocmai omenia (umanitatea) este principala caracteristică a umanismului. Omenia, ca instituție aparte, se cuprinde în multe forme de manifestare a răspunderii juridice și, totuși, nu epuizează toate proprietățile tipice și caracteristice ale principiului umanismului în cadrul răspunderii juridice. În cadrul răspunderii juridice este important să se ia în considerare structura și conținutul principiului umanismului, dar la fel de important este să se țină cont și de situația economică a statului, de regimul politic, de formele (chiar și cele deformante) ale conștiinței juridice a indivizilor societății date.

Dacă e să trecem în revistă lucrările dedicate studiului răspunderii juridice, vom începe cu cele naționale. Anticipând lucrurile, am menționa că, în Republica Moldova, studiul cel mai complex al instituției răspunderii juridice este realizat de doctorul habilitat în drept, D. Baltag. Unele explicații și plasări de accente se impun, însă, până la prezentarea sintetică a realizărilor științifice din domeniu. În primul rând, se cere menționat că răspunderea juridică este, mai întâi de toate, obiectul de studiu al teoriei generale a dreptului și, abia apoi, obiectul de studiu al

ramurilor de drept, unde este cercetat din perspectiva instituției unei ramuri concrete de drept. Acest lucru nu înseamnă nicidecum că elementele ce configurează teoria dreptului nu sunt valabile sau nu sunt recunoscute de ramurile de drept. Dimpotrivă, toate ramurile de drept care studiază răspunderea juridică de ramură se fundamentează, mai întâi de toate, pe rezultatele regăsite în studiile de teorie a dreptului, ulterior pe elementele specifice de ramură. Astfel, orice manual, studiu sau tratat de teorie a dreptului, consultat în procesul realizării prezentului studiu, este binevenit și util, întrucât dezvăluie, total sau parțial, fundamentele oricărei lucrări dedicate răspunderii juridice.

Printre juriștii teoreticieni îi nominalizăm pe Gh. Avornic [8], D. Baltag [12], B. Negru [121], Gh. Lupu [99], Gh. Boboș [26], S. Popescu [135], G. Vrabie [157], Gh. Mihai [102], I. Humă [92], I. Craiovan [54] etc., iar printre autorii de teorie a dreptului (ale căror studii sunt realizate în limba rusă sau în alte limbi străine) pot fi enumerați I.A. Galagan [172], S.N. Kasatkin [178], G.V. Nazarenko [186], I. Gafskii [173], V.D. Popkov [188], A.T. Agapov [159], S.S. Alexeev [160], N.V. Vitruk [169], E.O. Voronkova [170], D.A. Lipinskii [182], A. Sarkisova [194] și mulți alții.

Alte lucrări, care ne-au inspirat în materie de răspundere juridică a statului, aparțin școlii românești de drept. Printre autorii relevanți se numără: D.-T. Apostol [5], E. Barbu [20], I. Craiovan [54], Șt. Daneș [56], M. Djuvara [57], O. Drâmba [58], I. Dogaru [59], I. Gliga [71], I. Humă [92], Gh. Iuncu [93], Gh. Mihai [102], R. Motica [109], L. Pop [131], C. Popa [132], C. Rotaru [140], I. Santai [143], Gen. Vrabie [157] și alții.

Nu pot fi trecute cu vederea nici cele mai importante lucrări ale filosofilor preocupați de problematica instituției răspunderii juridice ca factor important al unei societăți ideale. Printre acești autori se numără Platon, Aristotel, Tomas Hobbes, John Locke, J.J. Rousseau, F. Hegel, C. Beccaria, Th. More, I. Kant, etc.

De rând cu Platon, Aristotel sau Jean-Jacques Rousseau, și alte personalități care au studiat problematica statului și a dreptului, de exemplu Socrate, Cicero, Macchiavelli, Thomas Hobbes, John Lock, Charles Louis de Montesquieu etc., au atins de nenumărate ori, mai mult sau mai puțin direct, problema justiției, a drepturilor și libertăților omului și a răspunderii juridice.

Aspectele doctrinare, metodologice și practice ale principiului umanismului în cadrul răspunderii juridice nu au constituit până în prezent obiectul cercetărilor științifice complexe, care să fi fost reflectate în literatura de specialitate a Republicii Moldova. Studiile existente tratează problema în discuție într-o manieră dispersată, neavând nici intenția de a evidenția toate subtilitățile principiului umanismului răspunderii juridice, ale structurii și funcției acestuia, dar nici pretenția de a prezenta o analiză complexă a fenomenului, accentul fiind pus doar pe studiul

principiului umanismului în cadrul formelor răspunderii, pe condițiile de intervenire a acestora, dar nicidecum pe impactul principiului umanismului asupra sferei de acțiune a răspunderii juridice.

Reieșind din cele prezentate, putem conchide că această lucrare deține pioneratul și în procesul de studiere a principiului umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice. Nu negăm existența studiilor ce au precedat actuala cercetare doctorală, însă, dorim să evidențiem faptul că până la etapa actuală, nimeni dintre autorii autohtoni nu a abordat problema definirii principiului umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice și nu a identificat, nu a determinat și nu a explicat particularitățile mecanismului de implementare a principiului umanismului în cadrul diferitor forme de manifestare a răspunderii juridice. Originalitatea constă în noutatea științifică a lucrării, care dezvăluie aspecte noi metodologice, utilizate la studiul fenomenului ce ne interesează. Pe lângă aceste realizări, prezenta lucrare își propune, dacă nu să completeze lacunele existente la acest subiect, cel puțin să scoată în evidență importanța pe care o prezintă principiul umanismului în cadrul răspunderii juridice.

În plan doctrinar, reieșind din sursele bibliografice la care am făcut apel, devine evident că studiile consultate în procesul de cercetare pot fi divizate în două grupuri: grupul celor ce se preocupă de răspunderea juridică și de cele mai importante aspecte ale acestei probleme și grupul celor ce au ca obiect de studiu principiul umanismului.

Dacă e să ne referim la răspunderea juridică, cercetătorul D. Baltag susține că aceasta este una dintre instituțiile fundamentale cercetate și solicitate de teoria dreptului și de științele juridice de ramură [14, p. 27], conținutul ei exprimând esența mecanismelor de aplicare, precum și locul și rolul lor în sistemul dreptului în general [206, p. 9].

Răspunderea juridică a fost inclusă în circuitul științific și legislativ pe la mijlocul sec. al XX-lea și așa cum aceasta a suscitat un interes constant din partea cercetărilor din toată lumea, iar în rezultat, după cum relatează I.A. Galagan [172, p.10], a apărut un număr impunător de lucrări atât în cadrul teoriei dreptului, cât și în științele juridice de ramură care își propun să dezvăluie plenar conținutul răspunderii juridice.

Printre autorii cu renume, care au efectuat investigații valoroase în domeniul instituției răspunderii juridice și al interacțiunii ei cu principiile dreptului, îi nominalizăm pe S. Alexeev [160], D. Baltag [12], Gh. Avornic [8], L. Barac [19], M. Bădescu [17], Gh. Boboș [26], A. Bloșenco [30], S. Cobăneanu [38], I. Craiovan [54], L. Gliga [71], I. Huma [92], D. Lipinski [181], Gh. Mihai [106], B. Negru [100], G. Vrabie [157], N. Vitruk [169] etc.

Cercetătorii N. Vitruk [169], L. Barac [29], B. Negru [121] etc. propun abordarea răspunderii juridice sub un aspect dublu care să includă pe lângă răspunderea juridică și

responsabilitatea, care, după părerea lor, întrunește răspunderea pozitivă (activă, de prospectivă) și răspunderea negativă (retrospectivă). Răspunderea, în opinia autorilor invocați, reprezintă nu doar o consecință negativă a unui comportament ilicit, ci și o atitudine conștientă față de reglementările legale, o responsabilitate sporită față de comportamentul propriu al individului, față de societate și valorile sale, atitudine care servește drept premisă pentru excluderea încălcării literei legii [196, p. 68-69].

O teorie centralizatoare este cea propusă de D. Lipinski [181, p. 3], potrivit căruia răspunderea are două forme de realizare: *benevolă* și *coercitivă de stat*, iar acestea, la rândul lor, presupun diferite forme de manifestare, de realizare etc.

Generalizând opiniile expuse, precum și multe altele existente la acest subiect, observăm că în teoria generală a dreptului se conturează două curente ce vizează instituția răspunderii juridice. Adepții primului curent consideră că răspunderea este *o sancțiune, o constrângere* ce apare doar în urma încălcării normelor juridice, iar susținătorii celui de-al doilea curent prezintă răspunderea juridică sub două aspecte: pozitiv – *responsabilitatea juridică* – și retrospectiv, negativ – *răspunderea juridică propriu-zisă*. Făcând abstracție de unele nuanțe, aceste curente acoperă, practic, întregul conținut al teoriei răspunderii juridice.

La rândul său, autorul L. Baran [214, p. 28] opinează că principiile, spre deosebire de conceptele și categoriile juridice care mijlocesc aplicarea principiilor, dau conținut concret categoriilor juridice, asigurându-le funcționalitatea. Delimitarea între principiile fundamentale de drept și normele juridice se face după criteriu parte-întreg și se explică prin faptul că normele juridice se raportează în permanență la principii: normele juridice pozitive conțin și descriu o mare parte din principiile dreptului; principiile dreptului își asigură funcționalitatea prin respectarea conduitei prescrise prin normele juridice; normele juridice au o valoare explicativă mult mai restrânsă față de valoarea explicativă a principiilor. Principiile dreptului se deosebesc și de axiome, maxime sau aforisme juridice, care sunt mici sinteze cu un grad de cuprindere incomparabil mai mic decât cel al principiilor fundamentale [214, p. 28].

În opinia autorilor A. Bolintineanu, A. Năstase și B. Aurescu, principiile sunt niște judecăți de valoare, al căror conținut axiologic se reflectă și în conținutul altor dispoziții normative, a căror interpretare se face în lumina principiilor sau sunt prezentate ca idei fundamentale, de orientare pentru procesul legislativ, eventual reluate și prevăzute de texte de drept pozitiv [27, p. 53].

După cum am constatat și anterior, cercetătorul M. Djuvara sesizează că noțiunea de principiu a fost enunțată încă din antichitate, cu înțelesul de sursă, esență, idei călăuzitoare, fundamentală pentru un anumit domeniu de activitate. Iar această semnificație originală

presupune că, schimbându-se în mod esențial domeniul de activitate la care ne raportăm, se modifică în mod corespunzător și principiile sale directoare – convingere care l-a determinat pe Mircea Djuvara să observe că nu pot exista principii de drept imuabile care să aibă aceeași valoare în orice timp și orice loc [57, p. 70].

În cheia celor expuse, autoarea D. Mârzac (Mititelu) [105, p. 22] susține că principiile în drept sunt multiple și sunt numite în funcție de ramura de drept și instituția juridică. În același timp, evoluția unei instituții de drept sau a unei ramuri, sau nașterea unei ramuri noi de drept constituie fenomene ce pot da naștere unor principii noi sau pot impune o adaptare a principiilor existente.

Cunoașterea problemei umanismului răspunderii juridice este strâns legată de clarificarea prescripțiilor inițiale privind umanismul dreptului și manifestarea acestuia în societate și în stat. Esența acestei abordări este că principiul umanismului în cadrul răspunderii juridice nu există izolat, ci se bazează pe umanitatea dreptului ca atare și pe corelația acestuia în raportul de parte a întregului. Până în anii '90 ai secolului al XX-lea, punctele de vedere referitoare la principiul umanismului în literatura de specialitate erau orientate spre un singur scop – de a se completa reciproc.

Acceptarea poziției autorilor ce nu atribuie principiului umanismului în cadrul răspunderii juridice puterea de a influența răspunderea juridică constituie, în opinia cercetătorului S.S. Alexeev, o sarcină dificilă [160, p.439]. Această poziție este susținută și de autorul V.D. Popkov, care consideră că principiul umanismului deține în cadrul răspunderii juridice un rol primordial și că tocmai de la el se desprind toate celelalte principii ale instituției vizate, autorul mai menționând că dreptatea este de partea celor ce consideră umanismul unul dintre principiile de bază în cadrul răspunderii juridice [188, p. 363].

În acest punct, merită reținută și poziția autorului I. Humă [89, p. 59], care susține că principiul umanismului răspunderii juridice este o formă de realizare a umanismului dreptului ce contribuie la dezvoltarea relațiilor sociale și, în consecință, reprezintă și protejează interesele publice.

Principiul umanismului este, indiscutabil, un principiu moral universal. El rămâne, însă, fără obiect dacă nu este raportat la o relație umană bazată pe autoritate. Umanismul dreptului presupune o ierarhizare a elementelor de către un legiuitor și care se manifestă prin punerea accentului în primul rând pe *prevenire*, apoi pe *reparare* și, în ultimul rând, pe *represiune*, finalitatea urmărită fiind de *protecție*, de *ocrotire* și de *educare*. Pornind de la aceste raționamente, considerăm incorect faptul că, în procesul de definire a conceptului de umanism, marea majoritate a oamenilor de știință evidențiază fie o caracteristică a acestuia, fie interesele

social-generale, ori individuale. Această interpretare limitativă, care nu dezvăluie pe deplin conținutul și esența principiului umanismului, conduce la o cercetare incorectă sau incompletă a conceptului. În același timp, nu ne putem călăuzi de emoții și sentimente, deoarece acest lucru conduce la apariția diferitor erori de drept și la interpretarea vădit judicioasă a legii în procesul de realizare a pedepsei. Cu toate acestea, conceptul de umanism și umanitate nu pot fi studiate și analizate separat sau diferit. Iar în susținerea celor expuse, invocăm următoarea afirmație a autorului V.D. Popkov: „Așa cum umanismul fără o simplă umanitate rămâne rece, așa și umanitatea poate deveni oarbă și neputincioasă dacă nu este luminată de o înțelegere rezonabilă” [188, p.83].

Este evident că, actualmente (în condițiile constituirii statului de drept), problema umanismului devine din ce în ce mai stringentă. Plecând de la principiul umanismului dreptului, statul de drept modern are nu doar posibilitatea de a reglementa drepturile și libertățile cetățeanului, dar creează și sistemul de garanții a drepturilor individului, protejându-i demnitatea și interesele sale, în ordinea priorităților. În baza celor menționate, inclusiv a analizei efectuate, propunem o definiție proprie a principiului umanismului, care, în opinia noastră, *reprezintă recunoașterea și consolidarea juridică a personalității umane, ca valoare supremă în stat, prin proclamarea, garantarea și implementarea drepturilor și libertăților fundamentale întru crearea condițiilor decente de dezvoltare și evoluare a individului.*

1.2. Cadrul normativ juridic al principiului umanismului

Oricât de generoasă ar fi recunoașterea și reglementarea drepturilor omului, în lipsa unor garanții reglementate sub forma sancțiunilor aplicabile în cazul încălcării acestor drepturi, instituția drepturilor omului și-ar pierde eficiența. Sub diverse aspecte, sancțiunile juridice reglementate de legislațiile contemporane au evoluat comparativ cu primele pe care le-a cunoscut omenirea, și remarcăm în primul rând că acestea și-au mai pierdut din rigiditate. Astăzi totalitatea tipurilor de sancțiuni existente și posibilitatea individualizării pedepsei în funcție de caz și de persoană denotă flexibilitatea în materie de sancțiuni și în materie de aplicare a acestora. Aceasta din urmă nu dăunează nicidecum rolului sancțiunii juridice – de a pedepsi și de a preveni, ci, dimpotrivă, sporește încrederea persoanei în organele de drept, în special, și în organele statului, în general.

Autorul O. Drâmba susține că, în antichitate, dreptul se considera că are origini sacre, divine. Această aserțiune este dovedită de textele monumentelor juridice și de diversele ritualuri practicate în acele perioade. Astfel, unul dintre simbolurile sau gesturile care confereau caracter

sacru normei juridice ar putea fi gestul lui Moise care, pe muntele Sinai, primește *Tabelele Legii* din mâinile lui Yahwe [58, p. 96.].

În perioada menționată pedeapsa se considera a fi absolut firească, indiferent de cât de inumană ar fi fost ea, întrucât exprima voința divinităților, voință căreia nu i se putea împotrivi nimeni și pe care nu o putea judeca nimeni. Asprimea pedepselor în perioada antică este probată, în opinia cercetătorului D. Baltag, și prin legea talionului, reflectată în expresia: „Ochi pentru ochi”, „Dinte pentru dinte” etc. Aceasta era aplicată mai frecvent în cazul dăunării fizice și a ofenselor. Acest principiu – *al talionului* – este mai degrabă izvorât din legislația mesopotamiană și oglindit în *Codul lui Hammurabi*. Tocmai acest sistem de sancțiuni reflectă duritatea legislației antice. Totuși, evoluția și-a spus cuvântul, întrucât astăzi nu mai sunt regăsite atare sancțiuni în reglementările existente. Cu toată severitatea sa, însuși *Codul Hammurabi* și *legea talionului* încep a oferi alternative precum compensarea materială a daunei cauzate. După cum am mai menționat, acest sistem de sancțiuni era specific teritoriului Mesopotamiei, dar nu în exclusivitate [11, p.48].

În India antică, de exemplu, monumentul juridic *Legile lui Manu* poate fi asemuit cu actele din Mesopotamia, dacă ar fi să comparăm sancțiunile din perspectiva durității. Aici nu se aplica legea talionului, în schimb existau pedepse identice, care erau aplicate foarte des. Comparat cu *Codul Hammurabi*, care prin legea talionului îi pune în condiții egale pe făptuitori și pe victime, *Codul lui Manu*, care avantaja foarte mult păturile dominante, exagera uneori în materie de duritate a pedepselor. Spre exemplu, dacă un *sudra* rănea un membru din cele trei caste, acestuia urma să i se taie mîna; dacă un *sudra* insulta pe cineva dintr-o castă superioară, urma, respectiv, să i se taie limba, să i se înfigă în gură un fier înroșit sau să i se toarne în urechi ulei clocotind [17, p. 14].

Menționăm că normele juridice indiene, și atunci ca și acum, erau și sunt în mare parte fundamentate pe credință și religie, de unde și convingerea că legea este sfântă, iar sancțiunea aplicată pentru nesocotirea legii reprezintă voia divinității, oricât de dură ar părea aceasta.

Și Egiptul antic (mai cu seamă în timpul Regatului Nou), și China antică erau renumite prin asprimea pedepselor sale. Spre exemplu, în China, ca și în India antică, existau sancțiuni extrem de dure. Deși nu exista o lege a talionului, putea fi recunoscută o derivată a acesteia în enunțul: „Fiul nu poate trăi sub același cer cu ucigașul tatălui său” [58, p. 48]. Pe lângă aceasta, putem vorbi de sancțiuni cu diferite grade de duritate, cea mai gravă, după pedeapsa capitală, fiind mutilarea (trecerea cu fierul înroșit pe față, tăierea limbii, a nasului, a urechilor, castrarea și tăierea labelor de la picioare). Este evident că existau și alte pedepse, dintre care cea mai pașnică și mai umană era tăierea părului.

Autorul M. Bădescu susține că și la vechii evrei exista răzbunarea sângelui, fiind și aceasta o varietate a legii talionului. Ulterior, această răzbunare a și fost consfințită juridic și chiar denumită *Legea talionului* – acesta fiind un lucru vital pentru poporul evreiesc, care înțelegea dreptatea *ca o stare de echilibru*, iar pedeapsa – ca modalitate de restabilire a acesteia. Restabilirea, însă, nu însemna revenirea la stadiul inițial, ci modificarea corespunzătoare a acelui element al relației care a cauzat dezechilibrul. [17, p. 21].

Nu au fost lipsă pedepsele aspre nici în Grecia Antică. Supliciile au reprezentat exemplul cel mai relevant în acest sens. Ne referim aici la însemnarea cu fier roșu, tragerea pe roată și jugul, pedepse care erau aplicate exclusiv sclavilor. Alte sancțiuni specifice antichității grecești erau amenzile, confiscarea averii, detenția, lipsirea de anumite drepturi. Detenția era o sancțiune care nu se aplica cetățenilor greci. Am putea, deci, afirma că legea talionului a fost aplicată și în Grecia Antică, ca și în Roma antică, de altfel, dar într-o manieră diferită de cea din Mesopotamia, unde legea talionului se aplica în cazuri disperate sau ieșite din comun [11, p. 48].

Cu referire la izvorul scris de drept roman, constatăm că acesta a fost reprezentat timp de mai multe secole (III-IV) de *Legile celor XII table*. Acestea stipulau sancțiunile juridice aplicate pentru încălcarea normelor juridice, încercând să evite aplicarea legii talionului. Acest lucru însemna reglementarea cât mai exactă a cazurilor de încălcare a legii și a sancțiunilor aplicabile fiecăreia dintre acestea. Spectrul de sancțiuni reglementate de romani era destul de variat. Amenzile, de exemplu, erau aplicate foarte insistent, inclusiv celor cărora li s-ar fi putut aplica legea talionului (în cazurile de vătămare corporală). Totuși, în situații cu adevărat excepționale, aplicarea talionului, deși evitată de *Legile celor XII table*, era operată. Pe lângă amendă se mai practicau repararea daunei morale, sacrilegiul și exilul voluntar. În general, în perioada antică erau aplicate și pedepse precum exilarea forțată, confiscarea bunurilor, internarea în mănăstire, biciuirea, punerea în lanțuri, tortura, ordaliile (Imperiul Bizantin), rasul capului, surghiunirea (popoarele germanice) [11, p. 49]. După *Legile celor XII table*, în dreptul roman au urmat și alte norme juridice care au păstrat foarte multe elemente din *Legi*. Una dintre aceste culegeri normative a fost *Corpus Juris Civilis*. Autorul acestei compilații a fost Iustinian. Codificarea cuprinde: *Codex Iustinianus*, *Instituții*, *Pandectele*, *Novele*.

În Imperiului Bizantin, pedeapsa cu moartea era o practică aplicată pentru un număr sumar de infracțiuni: omorul, trădarea, adulterul. Iar de aici și caracterul mai umanist al legislației bizantine, care, în unele cazuri, permitea chiar înlocuirea pedepsei capitale cu mutilarea. Și în Imperiul Bizantin, ca și în Roma Antică de altfel, începând cu anul 149 î.Ch., exista posibilitatea alegerii între pedeapsa capitală și exilul voluntar, ceea ce constituie o altă marcă a umanismului. Pedeapsa capitală la romani era calificată drept o cerință a Zeilor.

Argumentul unei asemenea convingeri își are sursa în aceleași *Legi ale celor XII table*, care, atribuind dreptului origini sacre, a catalogat, într-o manieră categorică și indiscutabilă, condamnarea la moarte drept voință a divinităților. [11, p. 49].

Evoluția sancțiunii în decursul Evului Mediu se remarcă mai mult prin modificarea regimului de aplicare a sancțiunilor apărute în antichitate. Este demonstrat că antichitatea rămâne a fi perioada în care sancțiunile juridice capătă cel mai pitoresc colorit, dar, este la fel de evident că pe parcursul evoluției lor, unele sancțiuni juridice suportă modificări în timp sau chiar dispar, iar în Evul Mediu nu se înregistrează excepții de la această regulă a naturii, în măsura în care noutățile în materie de sancțiuni nu-i sunt străine acestei perioade istorice [11, p. 49].

Un exemplu de interes național al acestei perioade îl constituie cazul Țărilor Românești și *Cartea românească de învățătură* – prima codificare legislativă cu caracter laic din istoria dreptului nostru, întocmită de către logofătul Eustratie din ordinul lui Vasile Lupu și tipărită în anul 1646 la tipografia mănăstirii Trei Sfetiteli din Iași. În *Pravila lui Vasile Lupu*, pedeapsa era numită certare. Se aplicau pedepse fizice (decapitarea, spânzurarea, tragerea în țeapă), pedepse privative de libertate (ocna, temnița, surghiunul la mănăstire), pedepse care vizau expunerea celui vinovat oprobriului public (purtarea prin târg), pedepse religioase (afurisirea, oprirea la biserică) și pedepse pecuniare (amenzile sau gloabele). În anumite cazuri se putea aplica și pedeapsa talionului, ca o reminiscență a sistemului răzbunării private. Erau cunoscute cazuri de comutare a privațiunii de libertate pe un termen nu prea mare (de câteva săptămâni) în amendă (pentru leziuni corporale). Dacă, de exemplu, era comis un omor de un „răufăcător”, atunci pedeapsa cu moartea nu putea fi comutată în amenda „dușegubina”. În general, mărimea amenzii varia în funcție de infracțiunea săvârșită: de exemplu, pentru omorul nou-născutului, se încasa o amendă de 2,5 ori mai mare decât pentru omor din imprudență. *Pravila lui Vasile Lupu* a fost aplicată în Moldova până în secolul al XVIII-lea [72, p.98].

În Franța Medievală, sistemul de pedepse a căpătat un caracter mai aspru. Se admitea răspunderea colectivă alături de cea individuală. La răspunderea colectivă ne referim la situația în care răspunderea este suportată de membrii familiei infractorului. În ceea ce privește asprimea pedepselor, aceasta era lăsată la latitudinea judecătorului [11, p. 49].

În Germania Medievală, sancțiunea depindea de gravitatea infracțiunii. Crimele grave erau diferențiate de cele simple. În categoria celor grave intrau: incendiarea, jaful, tâlhăria însoțită de omor, violul comis noaptea. Nu se admitea confundarea judecății bisericești cu cea laică, altfel zis, era interzisă judecarea unei singure persoane de către două instanțe pentru una și aceeași faptă. Excepție de la regula menționată făcea doar cazul de încălcare a legilor bisericești, când delincventul era îndepărtat de biserică [11, p. 92].

Oglinda Saxonă stipula că se vor aplica sancțiuni grave celui ce se va face vinovat de: adulter, viol, omor, schilodire, rănire. Omorul, adulterul, violul și infracțiunile contra proprietății erau sancționate cu pedeapsa capitală, executată prin decapitare, în timp ce pedeapsa capitală, executată prin ardere pe rug, se aplica pentru comiterea de infracțiuni contra bisericii. Schilodirea se pedepsea cu tăierea mâinii etc. [11, p. 92].

Au existat, însă, și tendințe mai umane în materie de pedepse și de aplicare a acestora. Se au în vedere reglementările ce prevedeau interdicția de a pedepsi persoanele handicapate, cu dereglări mintale, femeile însărcinate, copiii care nu purtau răspundere pentru faptele ilicite ale părinților.

În Anglia Medievală cele mai grave infracțiuni erau considerate trădarea prin încălcarea jurământului de vasalitate, omuciderea, violul, tâlhăria. După cucerirea normandă, principiul de bază era stabilirea vinovăției în funcție de gravitatea infracțiunii, ceea ce constituia un element foarte important achiziționat în procesul de evoluție a societății și a răspunderii [11, p. 93].

După cum a putut fi observat, epoca modernă se distinge prin elemente definitorii care o desprind de perioadele precedente. Periodizarea epocii moderne și a istoriei moderne universale a suscitat multiple discuții controversate, constituind o veritabilă arenă de luptă, unde istoricii au lansat și au susținut diverse concepții referitoare la începuturile civilizației moderne. Dintre fenomenele ce au determinat începuturile epocii moderne ar fi căderea Imperiului Bizantin (1453), apariția Umanismului și a Reformei etc.

Scopul principiului umanismului este protejarea drepturilor și libertăților cetățenilor și a întregii societăți de orice tip de atac criminal, fapt stabilit prin intermediul prevederilor constituționale, dar și al altor acte normative.

Considerăm principiul umanismului ca fiind unul dintre cele mai importante principii din cadrul sistemului de principii ale dreptului, utilizarea sa în practică favorizând discuțiile despre prezența fundamentelor democratice ale statului și transformarea lor în fundamente juridico-legale.

Esența principiului umanismului, susține autorul D. Baltag, rezidă în asigurarea de către stat a drepturilor și libertăților fundamentale ale cetățenilor, în protejarea demnității persoanei, în garantarea libertății și inviolabilității acesteia [11, p. 94].

Recunoașterea drepturilor omului, departe de a fi o întâmplare fericită, este rodul evoluției umanității, a unui demers, care se regăsește, mai mult sau mai puțin clar exprimat și în măsuri diferite, în toate curentele de gândire, în toate religiile și în toate revoluțiile. Drepturile omului sunt drepturi inerente și inalienabile ale fiecărei persoane, care definesc condiția umană

într-o societate civilizată. Discuțiile pornesc de la tradiția engleză, care folosește expresia *human rights* și cea franceză, cu expresia *droits de l'Homme*.

Drepturi umane sau drepturi ale omului? În primul caz, accentul se pune pe drepturi, calificate ca fiind umane, de unde și concluzia că am avea de-a face cu o categorie a dreptului. În al doilea caz, accentul este pus pe om, ca titular al drepturilor ocrotite, ca esență a tot ceea ce înseamnă demnitatea ființei umane, indiferent că este vorba despre femeie sau bărbat. Dincolo de tendința tot mai accentuată astăzi de a se utiliza sintagma „drept uman”, ca ansamblu al tuturor regulilor juridice care au ca obiect protecția ființei umane în orice circumstanță, considerăm că expresia „drepturi ale omului”, ca drepturi subiective, reflectă mai bine statutul juridic al individului pentru acest început de mileniu. Drepturile omului reprezintă, mai întâi, un concept filozofic, o condensare a tot ce a produs ca esență filozofia umanistă din antichitate și până în prezent. Omul, ca ființă rațională, născută liberă, ca măsură a tuturor lucrurilor, considerat ca scop și niciodată ca mijloc, reprezintă valoarea supremă pe care ar trebui să se concentreze tot ce înseamnă scopuri ale societății organizate politic în stat. Transpus în planul preocupărilor juridice, conceptul de drepturi ale omului desemnează, mai întâi, drepturi subiective ale omului, de o anumită factură, care definesc poziția acestuia în raport cu puterea publică, dar el devine o veritabilă instituție juridică, un ansamblu de norme juridice interne și internaționale care au ca obiect de reglementare promovarea și garantarea drepturilor și libertăților omului, apărarea acestuia împotriva abuzurilor statelor și a pericolelor de orice natură [36, p. 15].

Primul act istoric, fondator al principiului universalității drepturilor și libertăților, precum și al egalității depline între cetățeni, este *Magna Charta Libertatum*, care a apărut în Anglia la 15 iunie 1215. Acest document înscrie importante drepturi și libertăți în baza principiului general că *niciun om liber nu va fi arestat sau întemnițat, sau deposedat de bunurile sau drepturile sale, sau declarat în afara legii, sau exilat. Noi nu vom purcede cu forță împotriva lui doar prin judecată legală de către egali săi sau în conformitate cu legea țării. Magna Charta Libertatum* declară de asemenea că *nimănui nu-i va fi vândută, respinsă sau amânată dreptatea sau justiția*.

Universalitatea drepturilor omului este un principiu prevăzut și de art. 55 din Carta ONU [218]. Conform acestui principiu, statele membre promovează respectarea universală și efectivă a drepturilor omului și a libertăților fundamentale.

Principiul universalității este consacrat și în Declarația Universală a Drepturilor Omului [96]. Acesta reprezintă trăsătura generală a drepturilor omului, în sensul că se referă la orice persoană, indiferent de locul unde s-ar afla, așa cum, în toate țările lumii trebuie să prevaleze toate drepturile și libertățile fără niciun fel de deosebire de rasă, culoare, sex, limbă, religie, opinie politică (sau orice altă opinie), origine națională sau socială, avere, naștere sau de alte

deosebiri decurgând din orice altă situație. Drepturile nu pot fi limitate decât în cazurile și în condiții legale prevăzute de lege. În art. 1, Declarația proclamă că toate ființele umane se nasc libere și egale în demnitate și în drepturi. Caracterul universal al drepturilor omului se evidențiază ca un element armonizator în elaborarea unui standard minim (a unei norme) în contextul reglementărilor constituționale. Republica Moldova a acceptat acest caracter și s-a obligat să-l traducă în legi și să-l aplice, asumându-și răspunderea de a respecta principiile fundamentale general valabile ale dreptului internațional în domeniul drepturilor omului [84].

Menționăm că la nivel internațional, numărul actelor ce conțin prevederi referitoare la importanța universală a asigurării și respectării drepturilor omului, fără deosebire de rasă, sex, limbă, religie sau promovarea exercitării efective a drepturilor omului, este impunător. Printre acestea am putea menționa:

- Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale [46];
- Convenția împotriva torturii și a altor pedepse ori tratamente cu cruzime, inumane sau degradante[47];
- Convenția pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale [48];
- Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale [49];
- Convenția europeană pentru protecția persoanelor față de prelucrarea automatizată a datelor cu caracter personal (din 28 ianuarie 1981) [233];
- Convenția pentru Protecția Drepturilor Omului și a Demnității Ființei Umane față de Aplicările Biologiei și a Medicinii [45];
- Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice [125];
- Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale [126] etc.

Considerăm că analiza cadrului normativ juridic al principiului umanismului trebuie efectuată prin prisma funcțiilor de bază ale acestuia, funcții ce au menirea de a evidenția esența, conținutul și formele de manifestare normativă a principiului studiat. Astfel, putem enumera următoarele funcții:

- *funcția de organizare socială* – a cărei sarcină este de a asigura stabilitatea relațiilor sociale, interesele cetățeanului prin intermediul normelor de ordin moral, juridic și politic. Prin intermediul acestei funcții, principiul umanismului corectează și dirijează comportamentul indivizilor, creează și implementează ideea de bine, de rău, de egalitate, dar și sentimentul de datorie și de obligație;
- *funcția de reglementare socială* – a cărei esență constă în influența directă a individului. Această funcție promovează personalitatea umană și depinde în mare parte de activismul și conștiința membrilor societății;

– *funcția educațională* – exprimată în educarea unor astfel de calități umane precum respectul față de sine și față de ceilalți, atitudinea echitabilă față de toți membrii societății și susținerea onoarei și demnității umane. Datorită acestei funcții, umanismul poate influența asupra conștiinței, voinței și sentimentelor oamenilor.

Trebuie de menționat că punerea în aplicare integrală a principiului umanismului se efectuează prin intermediul anumitor garanții: juridice, politice și economice.

Garanțiile juridice asigură universalitatea valabilității intereselor legitime ale cetățeanului, ale drepturilor și ale intereselor lui. În conformitate cu alin.(3) art.1 din Constituția Republicii Moldova: „Republica Moldova este un stat de drept, democratic în care demnitatea omului, drepturile și libertățile lui, libera dezvoltare a personalității umane, dreptatea și pluralismul politic reprezintă valori supreme și sunt garantate” [44].

Constituția Republicii Moldova a impus implementarea unei reforme umanitare în statul nostru. Reforma umanitară are la bază anumite principii unanim recunoscute. Aceste principii, fie că au fost reflectate direct în Constituție, fie că se subînțeleg, sunt:

- universalitatea drepturilor, libertăților și îndatoririlor fundamentale;
- neretroactivitatea legii;
- egalitatea în drepturi a cetățenilor;
- ocuparea funcțiilor de demnitate publică numai de persoane care dețin cetățenia Republicii Moldova;
- protecția cetățenilor Republicii Moldova în străinătate;
- protecția juridică a cetățenilor străini și apatrizilor;
- cetățenii Republicii Moldova nu pot fi extrădați sau expulzați din țară;
- prioritatea reglementărilor internaționale față de cele naționale;
- accesul liber la justiție;
- caracterul de excepție al restrângerii exercițiului unor drepturi sau libertăți.

Cele expuse ne permit să afirmăm că o reformă poate fi apreciată la justa sa valoare nu numai din punct de vedere al Legii Supreme, ci și din perspectiva legilor. Din aceste considerente, credem că nu vom exagera afirmând că de felul cum vor fi abordate problemele în situații concrete depinde soarta reformei umanitare. Propriu-zis, fiecare drept, fiecare libertate consfințită constituțional ne obligă să adoptăm legi care ar prevedea mecanismele ce ar permite transpunerea în viață a acestor prevederi. În lipsa unor mecanisme efective, aceste drepturi și libertăți vor fi doar un decor. Constituția interpretează drepturile și libertățile omului ca valori supreme ale societății.

Un stat democratic își asumă nu doar asigurarea drepturilor individului, dar și protecția acestora. În art. 15 al Constituției Republicii Moldova, Capitolul I *Dispoziții generale*, Titlul II *Drepturile, libertățile și îndatoririle fundamentale*, legiuitorul înscrie principiul universalității în următoarea formulă: „Cetățenii Republicii Moldova beneficiază de drepturile și de libertățile consacrate prin Constituție și prin alte legi și au obligațiile prevăzute de acestea”[44]. Principiul general al universalității, consacrat în art. 15, corespunde în întregime conținutului și esenței art. 7 al Declarației Universale a Drepturilor Omului, care susține că „toți oamenii sunt egali în fața legii și au, fără nici o deosebire, dreptul la o egală protecție a legii” [84].

Deși fără o mențiune directă în art. 15, prevederile constituționale referitoare la drepturile și obligațiile cetățenilor sunt garantate în limitele teritoriale ale Republicii Moldova și, de asemenea, în limitele jurisdicției statului. Aceste limite, de altfel menționate expres în Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice, derivă din principiile dreptului internațional public referitoare la responsabilitatea statelor. În esență, statele sunt responsabile doar pentru securitatea juridică a persoanelor care se află pe teritoriul lor și sub autoritatea suverană a lor.

Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr. 1298-XIII din 24 iulie 1997 (art. 1. 1) confirmă garantarea drepturilor cetățenilor acolo unde statul exercită jurisdicția sa și indică faptul că statul nu poate asigura respectarea Convenției pe teritoriul controlat efectiv de organele autoprocimatei republici nistrene [85].

Umanismul răspunderii juridice înseamnă inadmisibilitatea introducerii unor sancțiuni, care ar fi un afront la adresa demnității umane. Alin. (2) art. 24 din Constituția Republicii Moldova conține o dispoziție prin care se prevede că nimeni nu va fi supus torturii, nici la pedepse sau tratamente crude, inumane, ori degradante [44].

În conformitate cu alin. (2) art. 26: „Fiecare om are dreptul să reacționeze independent, prin mijloace legitime, la încălcarea drepturilor și libertăților sale”. Pentru toți există regula că nimeni nu poate pătrunde sau rămâne în domiciliul sau în reședința unei persoane fără consimțământul acesteia (alin. (1) art. 29), sau nimeni nu poate fi lipsit în mod arbitrar de cetățenia sa și nici de dreptul de a-și schimba cetățenia (alin. (2) art. 17). Art. 27 din Constituția Republicii Moldova [44] stabilește că oricărui cetățean al Republicii Moldova îi este asigurat dreptul de a-și stabili domiciliul sau reședința în orice localitate din țară, de a ieși, de a emigra și de a reveni în țară. În sensul principiului universalității, drepturile și obligațiile constituie o unitate *sui generis*, această unitate dând expresie echității și egalității în tratamentul juridic.

O regulă asemănătoare este prevăzută în alin. (2) art. 16, care prevede că toți cetățenii Republicii Moldova sunt egali în fața legii și a autorităților publice, fără deosebire de rasă,

naționalitate, origine etnică, limbă, religie, sex, opinie, apartenență politică, avere sau origine socială. Îndatoririle fundamentale ale cetățenilor, consacrate în Constituție, reprezintă acele obligații puse în sarcina cetățenilor, esențiale pentru buna organizare a vieții sociale și sunt determinate de scopurile societății și de valorile sociale ocrotite și promovate de Legea fundamentală și de normele de drept [44].

Conform art. 32 al Constituției Republicii Moldova [44], fiecărui cetățean îi este garantată libertatea gândirii, a opiniei, precum și libertatea exprimării în public prin cuvânt, imagine sau prin alt mijloc posibil. Acest drept cuprinde libertatea de opinie și libertatea de a primi sau de a comunica informații și idei, fără amestecul autorităților publice. Există și unele cazuri, puține la număr, când drepturile și libertățile consacrate în Legea fundamentală aparțin numai cetățenilor Republicii Moldova. Este vorba de drepturile și libertățile politice: libertatea opiniei și a exprimării, dreptul la informație, libertatea întrunirilor, dreptul la asociere, dreptul de a alege și de a fi ales, libertatea. Având în vedere faptul că principiul universalității drepturilor și a libertăților omului este într-adevăr esențial, acesta și-ar fi putut găsi locul cuvenit în textul fundamental printr-o formulă de genul: „Drepturile și libertățile omului sunt inalienabile, aparțin fiecăruia de la naștere și se aplică continuu. Drepturile și libertățile omului sunt determinate de principiile și de normele internaționale unanim recunoscute de Constituție și de lege”. Astfel de prevederi ar fi putut exprima o legiferare mai clară a universalității drepturilor.

Un important mijloc de protecție a demnității persoanei, apărării onoarei și reputației profesionale este și răspunderea prevăzută de art.16 al Codului Civil al Republicii Moldova [39]. Orice persoană are dreptul la respectul onoarei, demnității și reputației sale. Orice persoană este în drept să ceară dezmințirea informației ce îi lezează onoarea, demnitatea și reputația profesională, iar pe lângă dezmințire să ceară repararea prejudiciului material și moral cauzat astfel. La cererea persoanei interesate se admite apărarea onoarei și demnității acesteia și după moarte.

În conformitate cu alin.(3) art. 5 al Codului Contravențional al Republicii Moldova „Legea contravențională nu urmărește cauzarea de suferințe fizice sau lezarea demnității omului. Nimeni nu poate fi supus la torturi, nici la pedepse sau tratamente crude, inumane ori degradante” [40]. După natura sa, umanistă este și dispoziția din art. 26 al Codului Contravențional al Republicii Moldova, care prevede că, în cazul unei contravenții neînsemnate sau a unei tentative, persoanei i se poate înlătura răspunderea contravențională [40].

Despre umanismul răspunderii juridice ne vorbesc și temeiurile de scutire de răspundere penală, cum ar fi amnistia și grațierea. Acestea sunt utilizate de către autoritățile publice, ca act

de milă în relația cu persoanele care au săvârșit infracțiuni din neglijență, alte infracțiuni mai puțin grave, minorii condamnați, femeile însărcinate, persoanele în vârstă, bolnavii etc.

Noile condiții social-politice, create în Republica Moldova după proclamarea Declarației de Independență, au permis alinierea legislației naționale la legislația internațională. Astfel, au fost confirmate principiile proclamate în Carta Națiunilor Unite, prin care sunt recunoscute drepturile egale și inalienabile ale tuturor membrilor familiilor umane, constituind fundamentul libertății, justiției și al păcii în lume.

Prin hotărârea Parlamentului din 28.07.1990 nr. 217-XII, Republica Moldova a aderat la Convenția împotriva torturii și a altor pedepse ori tratamente cu cruzime, inumane ori degradante [47].

Statul de drept implică aplicarea adecvată a normelor de drept, bazată pe metoda convingerii. Fiecare membru al societății în care dreptul primează trebuie să aibă convingerea că legea este elaborată pentru om și în numele omului. Rămâne actuală ideea cunoscutului filosof Protagoras că „omul este măsura tuturor lucrurilor”.

Suntem în totalitate de acord cu autorul V. Pușcaș, citat de autoarea D. Mârzac (Mititelu), care a menționat că „Guvernarea are obligația de a folosi forța dreptului, și nu dreptul forței. Statul de drept are menirea de a crea condiții necesare în care reprezentanții colectivității umane nu vor abuza de prerogativele acordate de lege”. Constituția Republicii Moldova consacră acest principiu în art. 24 *Dreptul la viață și integritate fizică și psihică* [108, p. 112].

Consacrarea expresă a acestui principiu, ca regulă de bază a procesului penal, reprezintă o consecință a normelor constituționale, precum și a convențiilor internaționale la care Republica Moldova este parte. Codul Penal al Republicii Moldova sancționează, prin art. 166¹, tortura, tratamentul inuman sau degradant [43].

Înscrierea în Codul de procedură penală a unei reguli fundamentale care să oblige organul judiciar să manifeste în cadrul activității judiciare o atitudine de respect față de demnitatea oricărei persoane implicate în cauză este, în primul rând, un reflex al dreptului persoanei la integritatea fizică și psihică. Obligațiile asumate de Republica Moldova pe plan internațional, mai ales în contextul drepturilor și libertăților fundamentale ale persoanei, amplifică necesitatea ca normele dreptului intern să se alinieze reglementărilor internaționale [108, p. 112].

Legiuitorul Republicii Moldova a implementat în Codul de Procedură Penală al Republicii Moldova principiul respectării drepturilor, libertăților și demnității umane a persoanei, consolidând aceste elemente în art. 10 al Codul de Procedură Penală al Republicii Moldova [42]. Articolul prezent obligă toate organele și persoanele participante la procesul penal să respecte drepturile, libertățile și demnitatea persoanei. Alin. (2) prevede limitarea

temporară a drepturilor și libertăților persoanei, iar aplicarea de către organele competente a măsurilor de constrângere față de ea se admite numai în cazurile și în modul prevăzut de prezentul cod. Alin. (3) denotă că, în desfășurarea procesului penal, nimeni nu poate fi supus torturii sau tratamentelor crude, inumane, ori degradate, nu poate fi deținut în condiții umilitoare, nu poate fi forțat să participe la acțiunile procesuale care lezează demnitatea umană. Alin. (5) prevede repararea prejudiciului cauzat prin lezarea sau limitarea drepturilor, libertăților și demnității umane ale persoanei în cursul procesului penal [42].

Garanții politice conțin acele condiții democratice prin care se asigură drepturile, libertățile și obligațiilor cetățeanului. Acest lucru se manifestă prin faptul că se formează instituții politice pe o bază democratică, în calitatea lor de purtătoare ale suveranității. Singura sursă de putere în RM este recunoscut poporul. Art. 2 alin. 1 din Constituția Republicii Moldova [44] prevede: „Suveranitatea națională aparține poporului Republicii Moldova, care o exercită în mod direct și prin organele sale reprezentative, în formele stabilite de Constituție”. Suveranitatea națională constă în dreptul poporului de a hotărî necondiționat asupra intereselor sale și de a le promova și de a le realiza în mod nestingherit. Acest principiu constituțional derivă nemijlocit din art. 1 al Constituției, care consacră caracterul suveran al statului. Suveranitatea națională rezultă din faptul că poporul Republicii Moldova este unicul deținător suveran al puterii. În acest text constituțional, prin popor nu se înțelege numai totalitatea locuitorilor din țară sau populația acesteia. Potrivit sensului atribuit prin Constituție, popor înseamnă o colectivitate de indivizi care au calitatea de cetățeni și prin aceasta au aptitudinea de a participa la exprimarea voinței naționale. Chiar și în acest sens, categoria de popor este prea largă, deoarece nu toți cei care au calitatea de cetățeni pot participa efectiv la exprimarea voinței generale naționale, ea fiind condiționată de discernământul persoanei, de calitățile ei morale și de specificul manifestării de voință – necesitatea organizării poporului. Suveranitatea națională, așa cum este prevăzută în Constituție, înseamnă puterea absolută și perpetuă a poporului, puterea politică, adică o putere aparținând poporului, puterea de stat, al cărei deținător suveran este [122, p. 81-82].

Garanțiile economice presupun crearea condițiilor de influențare a dezvoltării personalității umane, de asigurare a unui nivel de trai decent. Tocmai umanismul determină dreptul muncii, dreptul la pensie, la indemnizația de șomaj, la protecția contra demiterilor abuzive și/sau ilegale. Accentuăm că nu doar dreptul, ci și întregul sistem juridic, este întrepătruns de principiul umanismului. Acesta, fiind un factor integru și esențial în procesul de elaborare și aplicare a legii, a activității organizațiilor de stat, scoate în evidență esența legalității, a ordinii juridice, a conștientizării juridice a răspunderii și responsabilității juridice și a altor categorii și fenomene juridice.

Obiectul de studiu al lucrării prezintă interacțiunea dintre principiul umanismului și instituția răspunderii juridice, subliniind și cele mai reprezentative elemente de substanță și de esență ale acestei interacțiuni. Societatea umană a atins acel nivel de dezvoltare, care permite principiului umanismului să se manifeste pe un vast areal juridico-practic, obligându-i pe cei ce au menirea de-a aplica prevederile legale să respecte conceptul de umanism în raport cu cei vizați în actul aplicativ concret.

Suntem conștienți de valoarea pe care a dobândit-o umanismul la etapa actuală de dezvoltare a societății noastre, cunoaștem impactul prevederilor umaniste asupra dezvoltării și evoluției dreptului ca unic instrument de reglementare a relațiilor interumane, percepem acut lipsa sau insuficiența principiului umanismului în cadrul prevederilor legale, astfel încât devine imposibil de conceput evoluția instituției răspunderii juridice fără o imixtiune clară a umanismului în cadrul procesului ei de configurare.

Constatăm cu satisfacție că, actualmente, principiul umanismului are un impact determinant asupra aplicării legislației în majoritatea statelor din lume, în toate instituțiile dreptului, în fiecare sistem de drept particular.

În același timp, observăm că instituția răspunderii juridice este o instituție funcționabilă în condițiile unei justiții eficiente. Or, o justiție eficientă, o societate cu respect față de lege și o instituție a răspunderii juridice ce funcționează în strictă conformitate cu prescripțiile legii, cu funcțiile și obiectivele acesteia, nu reprezintă altceva decât niște elemente fundamentale ale statului de drept. Iar în atare condiții, și legislația, dar, în aceeași măsură, și doctrina trebuie să țină pasul cu ritmul de evoluție a societății.

Reieșind din cele expuse, lucrarea se vrea a fi un demers cu un scop și cu obiective bine definite, care să contribuie la tratarea eficientă a problemei științifice supuse examinării. Cercetarea complexă și multilaterală a apariției, evoluției, conținutului, rolului și locului umanismului, în calitatea sa de principiu al instituției juridice, în sistemul principiilor răspunderii juridice, constituie scopul asumat al cercetării întreprinse. Prin demersul științific întreprins, tindem să oferim nu doar o argumentare științifică a acestui deziderat, ci și să contribuim la aprofundarea cunoștințelor în domeniul răspunderii juridice și la formularea unor recomandări de perfecționare a cadrului instituțional, juridic și normativ, în vederea reliefării mecanismului de realizare a principiului umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice.

Pentru realizarea scopului propus, au fost trasate următoarele obiective:

- examinarea doctrinei juridice, identificarea opiniilor și teoriilor dedicate studiului principiului umanismului și impactului său asupra instituției răspunderii juridice;
- analizarea cadrului normativ juridic al principiului umanismului;

- dezvăluirea noțiunii de sistem al principiilor răspunderii juridice prin sistematizarea și clasificarea lor;
- cercetarea fundamentelor istorico-evolutive, filozofice și morale ale umanismului ca principiu al instituției răspunderii juridice;
- stabilirea definiției, conținutului și trăsăturilor caracteristice ale principiului umanismului;
- studierea corelației principiului umanismului cu alte principii ale instituției răspunderii juridice;
- decelarea fundamentului principiului umanist în cadrul răspunderii juridice civile;
- studierea influenței principiului umanismului asupra evoluției răspunderii juridice cotravenționale;
- identificarea mecanismului de realizare a principiului umanismului în cadrul răspunderii juridice penale;
- descrierea modalităților de implementare a principiului umanismului în cadrul dreptului și politicii execuțional penale a Republicii Moldova.

Problema științifică soluționată vizează elaborarea cadrului conceptual al principiului umanismului în sistemul principiilor răspunderii juridice, inițiativă care s-a concretizat prin evidențierea semnelor distinctive, a esenței, a conținutului și a formelor de manifestare a principiului avut în vedere, astfel fiind asigurat, practic, mecanismul de realizare a principiului umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice concrete.

Importanța teoretică a lucrării. Valoarea teoretică a prezentei lucrări este determinată de noutatea științifică, actualitatea și concluziile generale formulate, prin intermediul cărora au fost propuse soluții noi pentru perfecționarea cadrului juridic, orientate spre modificarea acestuia la capitolele ce vizează realizarea principiului umanismului în practică și conexiunea lui cu alte principii ale instituției răspunderii juridice. Concluziile și recomandările enunțate în teză vor permite dezvoltarea anumitor direcții în știință, în legislație și în practică, ceea ce va determina, inclusiv, revizuirea opiniei tradiționale cu privire la mecanismul de realizare a principiului umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice.

Valoarea aplicativă a prezentei teze rezultă din analizele, concluziile și recomandările fixate atât pe problemele identificării și definirii principiului umanismului, cât și pe mecanismul de realizare a principiului vizat în cadrul instituției răspunderii juridice. Iar această bază teoretică și practică a tezei va putea servi drept un instrument de lucru util nu doar pentru teoreticieni, ci și pentru practicieni.

Implementarea rezultatelor obținute:

– în plan doctrinar-teoretic, aceste rezultate se configurează ca un material inițial pentru o abordare ulterioară și mai aprofundată a rolului și importanței principiului umanismului în cadrul răspunderii juridice, dar și a manifestării acestuia în diverse ipostaze de semnificație juridică;

– în plan didactico-științific, acestea vor servi drept fundament teoretic în procesul de predare a cursului de Teorie generală a dreptului la tema „Răspunderea juridică”, în ramurile de drept civil, în dreptul contravențional, penal și executional-penal etc.;

– în plan normativ-legislativ, de rezultatele obținute se va face uz în activitatea de legiferare, în procesul de reformare a legislației ce reglementează practica de realizare a drepturilor omului, dar și mecanismele de protecție a acestora.

Aprobarea rezultatelor cercetării. Rezultatele cercetării umanismului în cadrul principiilor răspunderii juridice au fost prezentate în diverse publicații, au fost expuse și aprobate în cadrul conferințelor științifice cu participare internațională, precum:

1. *The principle of humanity and its theoretical aspects seen through the prism of the new legal reality.* In: International Scientific Conference: „European Union's history, culture, citizenship”, Pitești. România, 5-th Edition, 2012.

2. *Umanismul răspunderii juridice – conceptualizare și analiză.* În: Materialele conferinței științifice internaționale: „Știința juridică universitară în contextul promovării valorilor europene”, ULIM 2012.

3. *Historical references of ideas (principles) of humanism.* In: International Scientific Conference: „European Union's history, culture, citizenship”, Pitești. România. 6-th Edition, 2013.

4. *Corelația principiului umanismului cu cel al echității și justiției în cadrul răspunderii juridice,* Conferința științifică teoretico-practică internațională: „Promovarea drepturilor omului în contextul integrării europene: teorie și practică” ULIM. 18 octombrie 2013.

5. *Analiza semnificațiilor teoriei umaniste în clarificarea conceptelor de om, natură, esență și condiție umană.* În: Materialele Conferinței internaționale științifico-practice: „Jurisprudența – component fundamental a proceselor integraționale și a comportamentului legal contemporan” Chișinău. Republica Moldova. 2017.

6. *Decelarea fundamentului principiului umanist în cadrul răspunderii juridice civile.* În: Materialele Simpozionului Științific Internațional „Dezvoltarea durabilă a mediului rural – realizări și perspective”, dedicat aniversării a 85 de ani de la fondarea Universității Agrare de Stat din Moldova. Chișinău. Republica Moldova. 2018.

1.3. Concluzii la Capitolul 1

Multiplele discuții și dispute referitoare la răspunderea juridică, nu au stabilit nici până la momentul actual o viziune unitară asupra conceptului, iar această carență face și mai dificilă sarcina cercetătorului, mai ales în condițiile în care a decis să se rezume la examinarea (într-o manieră nouă, ce-i drept), a unui singur principiu al instituției răspunderii juridice. E vorba despre studierea formelor de manifestare a umanismului în cadrul răspunderii juridice prin punerea în evidență a categoriei de structură a principiilor răspunderii juridice și a funcției acestora în cadrul instituției vizate.

Concluzia care se desprinde în rezultatul analizei cadrului doctrinar și normativ al temei investigate este că cercetarea oricărei probleme de drept poate pretinde la stabilirea adevărului numai dacă este fundamentată pe o metodologie adecvată. Ținând cont de cele expuse, este important să reținem că multitudinea și complexitatea aspectelor interacțiunii dintre principiul umanismului și instituția răspunderii juridice obligă la o abordare mai serioasă a metodologiei de cercetare. Din această cauză, și cercetarea principiului umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice a trebuit și a pornit de la înțelegerea cadrului doctrinar, științifico-juridic și normativ al obiectului studiat.

Cercetarea a avut drept punct de plecare convingerea că este greșită practica prin care principiului umanismului îi este atribuit rolul de determinare a modalității de transpunere în practică a normelor ce reglementează răspunderea juridică. Considerăm că acestui principiu îi revine sarcina de a transforma instituția răspunderii juridice, dintr-o instituție rigidă, rece și indiferentă, în una umană, corectă și echitabilă. Influența instituțiilor analizate este reciprocă și interdependentă, iar impactul răspunderii juridice asupra principiului umanismului poate fi apreciat în măsura în care răspunderea juridică, în calitatea sa de instituții de drept, se conduce de tezele principiului umanismului. Iar cercetarea întreprinsă urmează să demonstreze că acest lucru este pe deplin reglementat de legislația internă a statului și de cea internațională. Este cert că una dintre așa-numitele ipostaze ale manifestării principiului umanismului îi obligă expres pe cei care aplică normele răspunderii juridice la respect.

Concluziile care se desprind din Capitolul 1, ar putea fi rezumate în câteva observații de valoare. În primul rând, s-a constatat că principiul umanismului în cadrul răspunderii juridice nu a constituit deocamdată obiectul cercetărilor științifice complexe reflectate în literatura de specialitate a Republicii Moldova. Procesul de studiere și de sintetizare a materialelor științifice doctrinare și empirice dedicate subiectului, au revelat, pe lângă cele menționate, și faptul că problema abordată de noi, a trezit interesul cercetătorilor care i-au și dedicat mai multe studii,

dar aceștia au tratat-o într-o manieră dispersată, fără scopul de a evidenția toate subtilitățile principiului umanismului răspunderii juridice, sau de a-i stabili structura și funcțiile. Studiile analizate nu au trădat vreo intenție a autorilor care le semnează de a face o analiză complexă a fenomenului, accentul fiind pus, de fapt, pe examinarea principiului umanismului în cadrul formelor de manifestare a răspunderii juridice, dar nicidecum pe problema definirii principiului umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice și pe cea a explicării particularităților mecanismului de realizare a principiului umanismului în cadrul diferitor forme de manifestare a răspunderii juridice.

O altă constatare care se impune vizează studiile elaborate pe subiectul cercetat și care au constituit fundamentul bibliografic al acestei lucrări. Observăm că, în plan doctrinar, acestea pot fi divizate în două grupuri:

1. cele care se preocupă de răspunderea juridică și de toate aspectele importante ale acestei probleme;
2. cele ce au ca obiect de studiu drepturile omului, libertățile fundamentale și principiul umanismului.

O următoare concluzie spre care ne-a condus cercetarea întreprinsă, cu predilecție examinarea cadrului normativ juridic al principiului umanismului, se referă la constatarea că întreaga legislație națională și internațională recunoaște omul ca valoare supremă în cadrul societății contemporane și garantează respectarea drepturilor și libertăților acestuia de către toți subiecții de drept. Prevederile umanismului, ca principiu general al dreptului și, în special, al răspunderii juridice, se regăsesc atât în cadrul actelor normative naționale, cât și internaționale.

Aceeași cercetare a cadrului normativ, dar și a diverselor studii din domeniu, care au susținut efortul de elucidare a originii și evoluției formării tezelor conceptuale în abordarea filozofico-juridică și teoretico-practică a umanismului, au demonstrat că umanismului este indiscutabil, un principiu moral universal. El, însă, rămâne fără obiect, dacă nu este raportat la o relație umană bazată pe autoritate. Umanismul dreptului presupune o ierarhizare a elementelor sale, în măsura în care, în procesul răspunderii juridice, orice legiutor pune accentului în primul rând pe *prevenire*, apoi pe *reparare* și, în ultimul rând, pe *represiune*, scopul principal urmărit fiind de *protecție*, de *ocrotire* și de *educare*.

2. ABORDĂRI TEORETICE PRIVIND CONCEPTUL UMANISMULUI CA PRINCIPIU AL INSTITUȚIEI RĂSPUNDERII JURIDICE

2.1. Sistemul principiilor răspunderii juridice

Principiile reprezintă categorii ideologice ce apar și se dezvoltă în conștiința socială a oamenilor sub presiunea întregii totalități de relații sociale, specifice unei anumite trepte de evoluție socială, se întruchipează în activitatea conștientă, volitivă și perseverentă a omului. Relațiile existente determină obiectiv conținutul real al principiilor. În diferite domenii de activitate socială, aceste idei directoare apar ca rezultat al activității creative a omului în contextul realității înconjurătoare. Cu toate acestea, deși sunt recunoscute de oameni, nu toate ideile directoare pot fi principii științifice, ci numai acelea care reflectă, în mod adecvat, legitățile obiective și tendințele evoluției istorice.

Principiul, ca idee directoare ce reflectă calitățile de conținut ale fenomenelor, acționează simultan, ca o cerință ce determină activitatea și comportamentul oamenilor. Principiile dreptului, fiind idei generale și directoare în conținutul realității juridice, dobândesc caracterul de cerință normativă, de normă generală (universală), de normă-principiu. Principiile dreptului își găsesc nu numai reflectare, dar, de regulă, și consfințire în legislație, indiferent de caracterul lor normativ și de faptul că realizează o acțiune de reglementare a relațiilor sociale, a comportamentului uman. Ajunși în acest punct, putem formula următoarele caracteristici generale ale principiilor dreptului:

- determinarea socială;
- caracterul generalizator;
- reflectarea și consfințirea în norme juridice (dreptul pozitiv);
- acțiunea determinantă asupra proceselor realității înconjurătoare și asupra evoluției fenomenelor;
- caracterul obligatoriu (în sensul respectării principiilor) pentru toate subiectele de drept.

Principiile dreptului, în individualitatea lor, au conținut propriu, specific; au o sferă determinată de aplicare și un cerc concret de subiecți, cărora le sunt adresate; au forme specifice de realizare.

Principiile răspunderii juridice sunt idei generale, postulate călăuzitoare, care determină natura răspunderii juridice, esența, conținutul, menirea și mecanismul ei de acțiune. Autorii I. Samoșenco și M. Farușin au subliniat, în mod întemeiat, că specificarea sau *clarificarea acestor*

principii este importantă pentru înțelegerea esenței răspunderii juridice, deoarece, luate împreună, ele reprezintă o caracteristică generalizatoare a ei [193, p.70].

Potrivit autorului B. Bazâlev, principiile răspunderii juridice sunt *legitățile interne de existență ale acestei instituții juridice, care exprimă natura și destinația ei. Încălcarea acestor linii directoare, abaterea de la ele deformează, în mod inevitabil, instituția răspunderii juridice, estompează granițele, conducând la un amestec artificial cu alte instituții juridice, care își au propriile legități de existență* [162, p.30].

Problema principiilor răspunderii juridice necesită o investigație largă și profundă. În literatura științifică și didactică, acestei probleme i se acordă o atenție insuficientă, în ciuda importanței ei excepționale datorată caracterului normativ și locului determinant al principiilor răspunderii juridice în procesul de elaborare și de aplicare a legilor [107, p. 378-381].

Identificarea și dezvoltarea conținutului principiilor răspunderii juridice este sarcina științei, a cărei concluzii urmează să își găsească reflectare și consfințire directă în legislația referitoare la încălcările de drept și la răspunderea juridică.

Pentru o mai bună înțelegere a principiilor răspunderii juridice, este obligatoriu să se țină seama de hotărârile și deciziile Curții Constituționale, care, prin activitatea sa, îmbogățește caracteristica principiilor răspunderii juridice, stabilește condițiile de realizare în legislație și activitatea de aplicare a dreptului [169, p. 11-24].

În procesul de analiză a principiilor răspunderii juridice trebuie luate în considerație principiile generale acceptabile și normele dreptului internațional, poziția Curții Europene pentru Drepturile Omului, cât și normele reflectate în Tratatul Internațional ratificate de Republica Moldova.

Problema sistematizării principiilor răspunderii juridice, a clasificării lor în știința dreptului, este discutabilă. Principiile care guvernează răspunderea juridică au fost caracterizate în doctrină diferit. Acest lucru își are soriginea mai întâi de toate în complexitatea instituției răspunderii juridice și în faptul că aceasta reprezintă o instituție interramurală. Majoritatea autorilor din domeniu caracterizează principiile răspunderii juridice drept niște idei generale ce reflectă specificul general al instituției răspunderii juridice. Așa cum menționam anterior, diverși autori propun o listă diferită a principiilor răspunderii juridice. Evident că diferența nu este categorică, ci parțială, unele principii fiind regăsite în absolut orice listă formulată de autorii de specialitate.

În susținerea acestei observații, menționăm că autorii consideră principiile drept expresia unor caracteristici comune tuturor formelor de răspundere juridică, iar răspunderea juridică, în opinia lor, se bazează pe un fond de reguli comune, generale, valabile pentru toate formele de

răspundere, indiferent de particularitățile fiecăreia dintre ele, numite principii ale răspunderii juridice [133, p. 204].

Pe de altă parte, autorul Gh. Mihai este de părerea, că principiile nu sunt nici reguli, nici norme. Dacă principiile juridice ar fi norme juridice, ar trebui să aparțină uneia din cele două clase: imperative sau permissive; în orice caz, s-ar structura minimal în ipoteză și dispoziție, iar în cazul încălcării dispoziției, ar urma tragerea la răspundere și sancționarea celor vinovați. În realitate, principiile dreptului sunt îndrumări (luminează calea cea justă), care garantează edificiul normativ, coerența, eficiența și unitatea lui. *Nimeni nu e mai presus de lege* e un principiu în lumina căruia au fost elaborate norme privind fraudarea legii și abuzul de drept prin a căror încălcare se atinge principiul [102, p. 96].

Abuzul de drept și fraudarea de lege conduc spre același rezultat ilicit scontat: deturnarea sensului teleologic al normei [88, p. 25].

Nu suntem de acord cu opinia autorului Gh. Mihai, dar susținem poziția autorului N. Vitruk, care consideră că principiile răspunderii juridice nu sunt nici niște declarații sau slogane, nici recomandări ale legiuitorului și ale celor ce aplică legea, ci sunt cele mai generale norme pentru instituția răspunderii juridice; cerințe importante, care determină conținutul reglementărilor juridice atât ale relațiilor de răspundere juridică, cât și ale activității de aplicare a măsurilor de constrângere juridică în egală măsură pentru legiuitor (de vreme ce creează anumite norme de drept), pentru magistrați, dar și pentru toți cei ce realizează activitatea de aplicare.

Avem unele rezerve și față de opinia autorului C. Popa, care definește principiile răspunderii juridice drept acele idei călăuzitoare care sunt reglementate de normele de drept și care prevăd condițiile și modalitățile în care sunt antrenate formele răspunderii juridice [132, p. 276-279]. Contraargumentul nostru este că principiile, ca idei călăuzitoare, își găsesc reflectarea în normele de drept, care reglementează instituția răspunderii juridice.

Autorul D. Baltag formulează definiția principiilor răspunderii juridice și stabilește că acestea sunt idei fundamentale, care reflectă într-un mod specific principiile generale ale dreptului (libertatea, echitatea, justiția, umanismul, democratismul), dar care au, în același timp, un specific particular. Or, nu toate normele ce alcătuiesc dreptul pozitiv au incidențe în domeniul răspunderii juridice, ci numai acelea ce reglementează cazurile, condițiile și modalitățile în care intervine una sau alta dintre formele răspunderii juridice [13, p. 56].

Suntem de acord cu C. Popa, care subliniază că principiile răspunderii juridice au legătură cu principiile generale ale dreptului și cu principiile unor ramuri de drept, de care se deosebesc printr-o serie de particularități proprii formelor speciale de răspundere juridică. Ele nu au întotdeauna un fond exclusiv juridic, conținând și aspecte politice, morale [132, p. 276]. Iar

autoarea L. Barac specifică, în continuarea ideilor expuse, că principiile răspunderii juridice reflectă într-un mod specific principiile generale ale dreptului. Specificul lor rezidă în natura normelor juridice ce compun instituția răspunderii juridice [18, p. 172].

În opinia cercetătoarei E. Botnaru, principiile răspunderii juridice sunt *principii procesuale* care ghidează activitatea organelor de stat competente în aplicarea în cadrul raportului de răspundere juridică a constrângerii publice față de autorul faptei ilicite [29, p.97]. Într-adevăr, principiile răspunderii juridice acționează la toate etapele ei, inclusiv la etapa procesuală, dar acest fapt, după părerea noastră, nu constituie un argument în favoarea catalogării principiilor drept *procesuale*. Opinia autorului C. Voicu este elocventă, în acest sens. Voicu afirmă că principiile generale ale răspunderii juridice sunt niște idei fundamentale ale dreptului, fiind caracteristice instituției răspunderii juridice [155, p. 254].

Sușinem poziția autorilor N. Popa, M. C. Eremia și S. Cristea care confirmă existența mai multor forme de răspundere și a unor principii comune care le caracterizează [134, p.219]:

- legalitatea răspunderii;
- răspunderea pentru vină;
- răspunderea personală;
- prezumția de nevinovăție;
- proporționalitatea [134, p. 219].

Cu privire la principiile răspunderii juridice, autorul Gh. Lupu consideră important să se rețină faptul că *orice răspundere juridică are un fundament, legalitatea răspunderii juridice, ca regulă orice persoană răspunde numai pentru fapta sa, proporționalitatea răspunderii juridice* [99, p. 213].

Principiile sunt, în viziunea autoarei G. Vrabie, expresii ale unor caracteristici comune tuturor formelor răspunderii juridice [157, p. 149].

La fel ca și principiile generale ale dreptului, principiile răspunderii juridice sunt, în opinia cercetătorului Gh. Boboș, anumite idei călăuzitoare, pe care le întâlnim în cadrul instituției răspunderii juridice și care au anumite trăsături specifice [26, p. 260]. Că aceste principii au un rol călăuzitor pentru instituția răspunderii juridice, o confirmă și autorul I. Humă [91, p. 137].

Cercetătorul M. Farkușin citat de autoarea D. Mârzac (Mititelu), consideră că un șir de principii proprii răspunderii juridice – legalitate, umanism, echitate, relevanță, democratism – *nu dezvăluie specificul* normelor acestei instituții juridice. Ele reprezintă principii generale ale dreptului și pot fi aplicate la caracterizarea oricărei ramuri și instituții. Pentru excluderea acestei

situații confuze, autorul consideră că la elaborarea principiilor răspunderii juridice este necesară divizarea principiilor în: generale de ramură, interramurale și principii ale instituțiilor [169; 108, p. 13-21].

În același context al clasificării principiilor răspunderii juridice, trebuie observat că specialiștii din domeniu nu au ajuns, după cum vom vedea și mai târziu, să împărtășească o părere unanimă referitor la numărul lor. De regulă, toți autorii restrâng lista de principii ale răspunderii la câteva, cea mai extinsă listă înregistrată aparținând specialiștilor D. Baltag [11, p. 182], S. Popescu [135, p. 311-312], B. Negru [121, p. 468], care enumără următoarele principii ale răspunderii juridice:

- principiul legalității răspunderii juridice. Autorii atenționează, însă, că acesta, deși formulat inițial în materie penală, în forma legalității incriminării și sancționării (*nullum crimen sine lege* și *nulla poena sine lege*), este valabil pentru toate formele răspunderii juridice;
- principiul potrivit căruia nimeni nu poate fi chemat să răspundă pentru fapta sa, decât dacă i se impută o greșeală, răspunderea fiind subiectivă. Acest principiu emană excepția răspunderii independente de culpă;
- principiul prezumției nevinovăției în stabilirea răspunderii juridice;
- principiul proporționalității sancțiunii în raport cu gravitatea faptei, denumit și principiu al justetei sancțiunii;
- principiul potrivit căruia unei singure violări a normei juridice îi corespunde o singură imputare a răspunderii, ceea ce nu exclude posibilitatea cumulului formelor de răspundere juridică, în cazul când prin una și aceeași faptă au fost încălcate două sau mai multe norme juridice;
- principiul celerității tragerii la răspundere juridică, de natură să asigure realizarea scopurilor răspunderii juridice, deoarece aplicarea lui implică tragerea la răspundere la timpul potrivit, pentru a evita situația când prin trecerea timpului, să dispară posibilitatea tragerii la răspundere;

- principiul răspunderii personale.

Autorul C. Popa indică următoarele principii ale răspunderii juridice [132, p. 276-279]:

- principiul legalității tragerii la răspundere;
- principiul răspunderii pentru fapta săvârșită cu vinovăție;
- principiul răspunderii personale;
- principiul justetei sancțiunii;
- principiul *non bis in idem*;

- principiul celerității;
- principiul umanismului răspunderii [132, p. 276-279].

Principiile răspunderii juridice pe care le recunosc autorii M. Corbeanu și I. Corbeanu sunt următoarele [50, p.234-235]:

- principiul legalității răspunderii juridice;
- nu există răspundere fără culpă, fără greșală;
- răspunderea este personală;
- prezumția de nevinovăție;
- principiul justetei;
- principiul operativității și celerității în tragerea la răspundere;
- principiul răspunderii unice pentru o faptă.

Autorul Iu. Frunză consideră că în categoria principiilor răspunderii juridice se includ patru principii [67, p. 12-113]:

- principiul răspunderii pentru fapta săvârșită cu vinovăție;
- principiul răspunderii personale;
- principiul justetei sancțiunii;
- principiul tragerii la timp la răspundere juridică.

În paralel, autoarea L. Barac menționează următoarele principii [18, p.172-173]:

- principiul angajării răspunderii doar în temeiul legii;
- principiul răspunderii numai pentru fapte ilicite;
- *non bis in idem* – principiu de drept care limitează sancționarea unei persoane pentru săvârșirea unei infracțiuni pentru care a fost deja achitată sau condamnată printr-o hotărâre definitivă. Principiul se referă nu doar la dreptul de a nu fi condamnat de două ori pentru aceeași faptă, ci și la dreptul de a nu fi urmărit sau judecat de două ori pentru aceeași faptă [237];
- principiul celerității tragerii la răspundere juridică.

După cum vedem, în lista propusă de autor nu găsim principiul răspunderii personale. Principiile pe care le menționează autorul M. Dvoracek [63, p. 311] sunt:

- principiul fundamentării răspunderii juridice;
- principiul legalității răspunderii juridice;
- principiul unipersonal al răspunderii juridice;
- principiul proporționalității răspunderii juridice.

Autorul Gh. Mihai enumeră următoarele principii:

- principiul răspunderii pentru fapta săvârșită cu vinovăție;

- principiul răspunderii personale în numele legii;
- principiul aplicării unei singure sancțiuni pentru o singură faptă ilicită;
- principiul justeții sancțiunii aplicate;
- principiul celerității tragerii la răspundere [103, p. 98].

Legalitatea, echitatea, umanismul, relevanța, democratismul, răspundere numai pentru fapta ilicită, inevitabilitatea, prezumția nevinovăției, individualizarea [163, p. 37-40], după cum putem constata, reprezintă principii regăsite în majoritatea lucrărilor din domeniu care tratează problema răspunderii juridice. Suplimentar la acestea, unii autori include, de asemenea, aspectul normativ determinat, limitele răspunderii juridice și o procedură specială pentru răspundere și aplicarea sancțiunii.

Autorul O. E. Leist [180, p. 87], de exemplu, prezintă principiul contradictorialității procesului și dreptul la apărare a persoanei trase la răspundere; G.V. Nazarenko [186, p. 107] enunță principiul umanismului răspunderii; G. Fiodorov [201, p. 107] – principiul răspunderii doar pentru fapte, nu și pentru gânduri; iar Gh. Mihai și R. Motica nu recunoaște printre principiile răspunderii legalitatea răspunderii juridice [104, p. 137].

De fapt, principiile enumerate sunt catalogate în doctrina de specialitate drept principii generale ale răspunderii juridice și principii de bază ale instituției răspunderii juridice. În afară de principiile generale ale răspunderii juridice, comune pentru toate formele de răspundere juridică, există și principii care sunt proprii numai unei anumite forme de răspundere juridică. De exemplu, unul dintre principiile care particularizează răspunderea administrativă este principiul egalității în fața sarcinilor publice [190, p. 311].

O sistematizare reușită a principiilor răspunderii juridice este cea propusă de N. Vitruk, care a reușit să elaboreze o proprie clasificare pe care nu doar că o acceptăm, dar vom încerca și s-o prezentăm în continuare [169, p.15].

Începem cu delimitarea principiilor răspunderii juridice în următoarele trei grupe:

- *principiile generale ale răspunderii juridice*, care își au originea în principiile generale ale dreptului;
- *principiile speciale ale răspunderii juridice*, ca principii interramurale ce decurg din caracterul normativ al răspunderii juridice;
- *alte principii*, care sunt specifice doar unei singure forme de răspundere juridică.

Autorul acestei clasificări constată că în literatura de specialitate sunt menționate principiile răspunderii juridice direct consacrate în lege și pe care le numește principii legale, precum și principii care decurg din natura de drept a răspunderii juridice. După forma

consacrării lor juridice, printre, *principiile legale* ale răspunderii juridice, N. Vitruk deosebește principii constituționale și principii de ramură, altfel zis, cele înscrise în Constituție sau în legislația de ramură.

Principiile generale, universale de reglementare juridică, transmit într-o egală măsură acțiunea lor și asupra răspunderii juridice. Principiile generale ale dreptului determină conținutul și direcția de acțiune propriu-zisă a principiilor răspunderii juridice, ca principii specifice, speciale.

Principiile generale consacrate în Constituție (principiul echității, egalității juridice, responsabilității, garantării de către stat a drepturilor și libertăților omului și ale cetățeanului, reparării de către stat a oricărui prejudiciu cauzat persoanei prin acțiunile ilicite ale statului) se bucură de forța cea mai înaltă de generalizare, determină conținutul constituțional al drepturilor omului, al drepturilor reflectate în celelalte ramuri de drept, au un caracter universal și în legătură cu aceasta exercită o influență reglementativă asupra tuturor domeniilor relațiilor sociale. Caracterul general-obligatoriu al acestor principii constă atât în prioritatea lor, comparativ cu alte determinante juridice, cât și în extinderea acțiunii lor asupra tuturor subiecților de drept.

Principiile speciale se referă doar la sfera răspunderii juridice și se clasifică în funcție de diferite criterii.

Principiile generale (universale) determină, fără excepție, și conținutul, și acțiunea răspunderii juridice. Aceste principii sunt strâns legate între ele în funcție de conținut, dar și mai mult în funcție de modalitatea de acțiune, tot așa cum își găsesc, într-o egală măsură, realizare în principiile speciale ale răspunderii juridice.

Principiile generale și principiile speciale ale răspunderii juridice consacrate în Constituție dobândesc statut juridic special, au forță juridică supremă și, de regulă, natura lor juridică nu poate fi pusă la îndoială. Nu toate principiile speciale ale răspunderii juridice își găsesc reflectare în legislația de ramură, însă aceasta nu afectează natura lor juridică. Ele își au rădăcinile în natura răspunderii juridice, în diferitele ei forme.

În concluzie, am putea menționa că problema sistematizării, clasificării principiilor răspunderii juridice este o problemă în continuă cercetare. În literatura științifică și didactică, acestei probleme i se acordă o mai puțină atenție, cu toate că principiile au o importanță excepțională determinată de caracterul lor normativ, de structură și de dezvoltare, dar și de rolul decisiv în elaborarea și aplicarea legilor. Identificarea și dezvoltarea conținutului principiilor răspunderii juridice este sarcina științei, ale cărei concluzii se vor reflecta direct în legislație.

Ținem să menționăm că un rol deosebit de important în realizarea pe deplin a scopului principiului umanismului în ipostaza de principiu al răspunderii juridice îl deține construcția normativă de drept a răspunderii juridice, întrucât tocmai principiul vizat reprezintă, din punctul nostru de vedere, cel mai important element de structură al acesteia. Pentru a evidenția rolul suprem al principiului umanismului pentru construcția normativă a instituției răspunderii juridice, este nevoie să-l definim prin această prismă. Așadar, *principiul umanismului, ca principiu al răspunderii juridice, este elementul central al construcției normative de drept a răspunderii, reprezentând criteriul fundamental al aplicării tuturor celorlalte principii ale răspunderii juridice, dar și o platformă de apreciere și transpunere în practică a elementelor componente ale construcției normative de drept a răspunderii juridice.*

Analizând cele enunțate, conchidem că principiul umanismului este foarte strâns legat de instituția răspunderii, iar această conexiune, fiind una complexă (de vreme ce răspunderea juridică și principiul umanismului nu se limitează numai la un element comun), poate fi apreciată din mai multe perspective. Complexitatea ține de egalitatea cetățenilor cărora li se încalcă drepturile prin comiterea de fapte ilicite, în primul rând. Rezultă că oricine se simte lezat în drepturi beneficiază automat de tot spectrul de drepturi ce țin de restabilirea drepturilor lezate, de repararea daunelor cauzate etc. Pe de altă parte, cei vinovați de comiterea de ilegalități sunt, la fel, egali, iar la sancționarea lor este absolut obligatoriu să se țină cont de principiul egalității de drept, ca formă de manifestare a principiului umanismului în cadrul răspunderii juridice. Iar acest lucru înseamnă că oricine comite ilegalitatea, indiferent de orice criteriu distinctiv în alte condiții, va fi supus răspunderii în strictă conformitate cu legislația în vigoare.

2.2. Fundamente istorico-evolutive, filozofice și morale ale principiului umanismului

Conținutul axiologic al principiului umanismului este fundamentat pe acceptul omului ca valoare supremă, pe respectul demnității sale, pe dreptul la viață, la liberă dezvoltare și la fericire. Ca trăsătură definitorie a culturii mondiale, umanismul apare în antichitate. Vechii egipteni au reușit să pună în valoare o nouă viziune, o nouă concepție despre om și moralitate, marcată de un umanism pur cu rădăcini în percepțiile religioase egiptene.

Un epicentru al ideilor umaniste poate fi considerată și China Antică. Înțelepții chinezi au excelat în căutarea unui model al *omului ideal*. Iubirea de oameni și prevalența valorilor spirituale asupra celor materiale constituie nucleul umanismului chinezesc. Învățăturile filozofului chinez *Confucius* abundă în preocupări legate de natura umană și desăvârșirea omului prin virtute – *ren* (omenie, principiul iubirii umane). La întrebarea „ce înseamnă umanism?”,

Confucius răspunde: „Tratează-i pe ceilalți așa cum ai dori să se comporte și ei cu tine”. Aceasta este regula de aur a moralei, formula de bază a omeniei și, în general, linia principală de conduită în relațiile interumane. Un interes deosebit prezintă și poziția filozofului *Man-Tzî*, potrivit căruia umanismul se naște din empatie, altruism, bunăvoință și iubire. Doar cel care întrunește aceste patru elemente imuabile, are dreptul de a purta titlul de OM. Ideile umaniste în China s-au dezvoltat în paralel cu conștientizarea necesității de justificare și armonizare a existenței umane [167, p. 8].

Gândirea creativă a antichității greco-romane oferă o nouă dimensiune ideilor umaniste organizându-le într-o structură conceptuală consolidată, considerată astăzi, pe bună dreptate, drept sursă a umanismului european [115, p. 377]. S. Kușnarenko [179, p. 28] accentua, în contextul ideilor enunțate că *pentru Europa, umanismul grec a fost și va fi întotdeauna un model idealizat de cultură umană*. El a fost singurul capabil să descopere omul, să-i cerceteze nucleul spiritualității sale prin artă și filozofie. Sculptura greacă reflectă frumusețea idealizată a aspectului fizic, tragedia greacă aduce la rampă tragismul existenței umane, fragilitatea acesteia.

Celebra tragedie *Antigona* a lui *Sofocle* redă cu iscusință admirația grecului antic față de OM prin următoarea sintagmă, devenită aforism: „Multe minuni sunt pe lume, și cea mai mare dintre ele este omul...” Dramaturgul redă sensul și menirea vieții omenești printr-o frază simplă, dar veșnic actuală: „Suntem născuți pentru iubire, și nu pentru ură” [179, p. 29].

Aportul filozofilor greci și eforturile lor continue de înțelegere a omului, de explicare a destinului său le-am moștenit astăzi în opere de o inestimabilă valoare. Aceste învățături, pătrunse de înțelepciune antică, ne cheamă să creăm o atmosferă de iubire, de omenie, de puritate spirituală. *Socrate* afirma: „Frumusețea, rațiunea, bunătatea și înțelepciunea sunt calități umane supreme, sunt valorile veritabile ale sufletului omenesc. Noi, însă, nu le prețuim, devenind robii viciilor și patimilor efemere”. *Socrate* îndemna oamenii spre BINE, convingându-i că bunătatea este încoronarea înțelepciunii și singura capabilă să aducă armonia și perfecțiunea în viața omenească [197, p. 67].

Marele filozof al antichității, *Aristotel*, presupunea că: „Valoarea omului și a vieții sale nu trebuie să fie apreciată în măsura în care acesta a reușit să se apropie de idealul absolut, ci în măsura în care a reușit să-și realizeze potențialul” [179, p. 29]. El ne învață că fericirea le revine doar acelor ce fac bine. Pentru aceste persoane, viața în sine este o plăcere. Astfel, contribuția lui *Aristotel* la dezvoltarea ideilor umaniste constituie o viziune realistă asupra naturii umane, înțelegerea sensului vieții reieșind din conceptul Binelui Suprem, ca scop final al aspirațiilor individuale.

Unul dintre „părinții” principiului umanist este și Cicero. În viziunea sa, „...omul a fost născut pentru a contempla lumea, pentru a gândi și a acționa în conformitate cu aceasta. Omul nu este perfect, el este doar o părticică a perfecțiunii” [179, p. 29]. Cicero ne-a lăsat drept moștenire mai multe învățături referitor la organizarea socială rezonabilă, a încercat să formuleze principiile unei inter-relaționări armonioase dintre individ și societate. Printre acestea se numără: ajutorul și sprijinul reciproc, solidaritatea și fraternitatea. Patosul general uman ne permite a-l alătura pe Cicero pleiadei de gânditori umaniști ai antichității.

În mod tradițional, istoricii situează începuturile umanismului modern în Italia sec. al XIV-lea, fiind calificat drept produs al unei simbioze subtile dintre cultura antică și cea creștină, dând naștere uneia dintre cele mai marcante pagini din istoria culturii europene – Renașterea. Aceasta a fost o epocă a schimbărilor cardinale, ce au cuprins întreagă Europă și chiar Imperiul Bizantin. Omul Renașterii s-a simțit cuprins de setea de autoafirmare; dorința marilor realizări l-a determinat să se implice activ în viața publică, să redescopere natura, să-i înțeleagă profunzimea și să-i admire frumusețea.

Specific culturii Renașterii este percepția seculară de înțelegere a lumii, de apreciere a valorii existenței și măreției rațiunii umane.

În mod firesc, temelia conceptuală a epocii Renașterii devine umanismul. Umaniștii se opun dictaturii bisericii catolice în viața spirituală a societății. Ei critică metodele științei scolastice, bazate pe logica formală (dialectica), resping dogma și credința în autoritate, favorizând astfel dezvoltarea liberă a gândirii științifice. Inițial, umanismul s-a manifestat ca tendință de protecție a valorilor seculare împotriva oprimărilor și austerităților bisericii medievale [115, p. 378].

Viziunile politice ale umaniștilor sunt fondate pe credința în măreția individului și în capacitatea acestuia de a întemeia o ordine socială dreaptă. Datorită tractatelor politice ale umaniștilor, politica începe să fie interpretată ca artă și știință a conducerii. Lupta umaniștilor împotriva distincțiilor de clasă și pentru recunoașterea meritelor individuale constituie prima încercare de realizare a egalității politice. Umaniștii aduc în cultura spirituală libertatea de decizie, independența față de autoritate și spiritul critic îndrăzneț. Ei se opun cenzurii, iar în special, celei bisericești. Umanismul creează o știință liberă și independentă de teologie și biserică. În sec. al XV-lea, umanismul se răsfrânge dincolo de hotarele Italiei, devenind o manifestare europeană general recunoscută. Punctul culminant al antropocentrismului umanist este marcat de afirmația lui Pico della Mirandola potrivit căruia: „Demnitatea omului este întrupată de libertate... El poate să devină orice își dorește. [155, p. 378].

În *Scrisoare despre umanism*, teoreticianul și filosoful M. Heidegger afirmă că umanismul înseamnă „a medita și a te îngriji ca omul să fie uman și nu ne-uman, inuman, adică în afara esenței sale”, pentru că omenescul omului constă în esența sa [83, p.302].

Toate problemele filosofiei, inclusiv *umanismul*, sunt subordonate înțelegerii și explicării ființei umane. Această accepție este împărtășită și de profesorul M. Dufrene, autorul lucrării *Pentru om*, atunci când susține că întrebarea „Ce este filosofia?” echivalează cu întrebarea „Ce este omul?”, iar „destinul filosofiei este legat în mod fundamental de interesul pe care-l manifestă pentru om” [61, p. 124]. Ideea este susținută și completată de filosoful rus N. Berdiaev, care considera că „a descifra taina despre om înseamnă, de fapt, a descifra taina existenței” [22, p. 67].

Deoarece demersul analizei semnificațiilor teoriei umaniste implică clarificarea conceptelor de om, natură umană, esență umană, condiție umană [111, p. 14], vom încerca să prezentăm unele dintre cele mai cunoscute opinii la acest subiect.

Dacă I. Humă, de exemplu, susține că noțiunea de om poate fi explicată în mai multe feluri [90, p.42], o definiție fiind cea de *ființă rațională* (homo cogitans), atunci filosoful B. Pascal, citat de M. Rollo [139, p.123], considera că „omul nu este decât o trestie, cea mai fragilă din natură: dar este o trestie gânditoare...”. M. Heidegger, citat de autorul V. Rotilă [141, p.76], deși definea omul ca pe un *animal rațional* – *raționalitatea fiind o trăsătură a tuturor activităților umane*, accentua, totuși, că omul este mai mult decât un animal rațional, el este singurul care beneficiază de perfecționarea Ființei [83, p. 78];

Omul este *ființa capabilă să creeze semne* (homo symbolicus), să confere valoare tuturor lucrurilor (homo semnificans), să le fie măsură (homo aestimans) [90, p. 42].

Filosoful grec Protagoras menționa că *omul este măsura tuturor lucrurilor*, iar juristul și istoricul italian G. Vico sublinia că omul este singura ființă care creează și realizează fapte istorice pe care apoi le interpretează”.

Er. Cassirer definește omul din perspectiva filosofiei culturii, accentuând că „trăsătura sa distinctivă nu este esența sa metafizică, ci opera sa (...) opera, sistemul activităților sale sunt cele care definesc și determină cercul umanității; limbajul, mitul, religia, arta, știința, istoria sunt elementele constitutive, diversele sectoare ale acestui cerc” [34, p. 99].

Dacă am face o trecere în revistă a altor semnificații atribuite de I. Humă conceptului de om, aceasta ar avea în vedere următoarele definiții:

- *ființă a cetății* (Aristotel – *zoon politikon*), a unui polis înzestrat cu legi [90, p. 43];
- *ființă creatoare de unelte* (homo faber) [90, p. 43];

- *ființă care-și asigură viața, cele necesare existenței prin intermediul gândirii și acțiunii umane (homo oeconomicus)* [90, p. 43];
- *ființă care-și transpune existența în joc și imaginație (homo ludens)* [90, p. 44];
- *ființă dotată cu voință* (încercând să răspundă la întrebarea „Ce este omul?”), Schopenhauer sublinia că ființa umană implică „Voința care aspiră să trăiască într-o ființă nouă și deosebită” [144, p. 44], iar filosoful M. Scheler, în același sens, definea omul drept „animalul care poate să zică nu” [90, p.44];
- *ființă bio-psiho-social-istorică* – o unitate de determinatii biologice, psihice, sociale ca suport al activităților libere și demiurgice caracteristice individului; omul este reprezentantul nedefinitului, toate răspunsurile aflându-se în libertatea lui; el poate fi definit ca ființă situată la confluența tuturor posibilităților naturale (fizice și biotice), sociale, acționare și conceptuale [127, p.248];
- *ființă religioasă* [90, p. 44] – omul are nevoie profundă de semnificație și scop spiritual, iar aceste emoții nu pot fi provocate (satisfăcute) decât prin experiență religioasă.
- *ființă duală* [90, p. 44] – naturală și culturală; omul este cultural în natură și natural în cultură, ambiguitate care a devenit o trăsătură constructivă în definirea omului ca ființă care se slujește de tertipuri. În același sens, V. Hugo remarcă: „Omul nu este un cerc cu un singur centru; el este o elipsă cu două focare. Faptele sunt un focar, ideile reprezintă celălalt focar [264]”.

Considerăm corectă și susținem opinia lansată de autorul I. Humă, care menționează că natura, esența umană și condiția umană evidențiază faptul că omul se află la confluența dintre natural și social, mai precis că originea și caracteristicile omului alcătuiesc premisele formării sale, aspectele sociale ale existenței omului constituie cauze directe ale manifestării sale ca ființă umană. Astfel, I. Humă definește natura umană *ca fiind ansamblul determinărilor biologice, psihice, sociale și culturale caracteristice ființei umane* [90, p. 32].

Determinările biologice ale ființei umane reprezintă, pe de o parte, ansamblu de însușiri generale care integrează orice individ în specia umană și, totodată, îl deosebesc de orice individ al altei specii; iar pe de altă parte, ele includ a serie de trăsături specifice individului uman, care-l deosebesc de orice alt individ al propriei specii; fiecare individ este o ființă unică, tocmai prin determinările lui biologice [90, p. 32].

Determinările psihologice ale naturii umane constituie ansamblul structurilor, proceselor, trăsăturilor și funcțiilor psihice caracteristice ființei umane în general; determinatii care fie sunt

apreciate pozitiv și încurajate în evoluția lor, fie sunt apreciate negativ și, în consecință, sunt descurajate [90, p. 32].

Determinările sociale ale naturii umane, care au în vedere faptul că existența umană, atât sub raport individual, cât și sub raport colectiv, este produsul activităților, relațiilor, structurilor și proceselor sociale, materiale și ideale [90, p. 32].

Determinările culturale disting în cea mai mare măsură omul de orice alte ființe caracterizate prin diverse grade de sociabilitate [111, p. 14-15].

Autorul L. Pană consideră că *natura umană este o manifestare a esenței umane*; categorie care este rezultatul privilegierii mai mult sau mai puțin subiective a unei trăsături definitorii a naturii umane – *creativitatea*. Analizând cele enunțate, considerăm, că prin conștiință, omul se desprinde de natură și se situează în permanentă opoziție cu ea [127, p. 251].

Sociologul H. Cooley stabilește că natura umană, capătă conștiința propriei existențe numai în societate. Natura umană este evolutivă, având un caracter dinamic, proces exprimat prin modificări succesive ale condiției umane [264].

Esența umană *se constituie ca unitate dintre înăscut și dobândit* [90, p. 193]. Sociologul M. Mauss era de părere că omul total are în el tot ce posedă societatea totală, iar filosoful H. Marcuse opina că esența umană este ceva de înfăptuit, astfel, esența umană reprezintă o sinteză de determinații bio-psihice și sociale, în care socialul este asimilat de structurile psihice interne și interumane. De fapt, sintagma „natură umană”, echivalentul celei de „esență umană”, conține o contradicție în termeni; deoarece, în cazul omului este greu să trasăm o graniță, să distingem între natural și social sau unde se termină naturalul și unde începe socialul; noțiunea de natură umană nu există, ea este în mod cert culturală [35, p. 152].

Conchidem, deci, că atât comportamentul uman, cât și practicile omenești trimit în aceeași măsură la natural (universalul necesar și spontan) și la cultural (relativul inter-subiectiv și construit). De exemplu, mâncăm pentru a ne satisface o nevoie naturală și necesară de alimentație; dar această plăcere este satisfăcută dincolo de granițele necesarului: plăcerea asociată gustului este de ordin cultural, astfel, unii preferă sarea în locul zahărului și carnea în locul peștelui, fructele în locul prăjiturilor etc.; aspectul cultural nu apare doar ca un adaos, nici nu ne-am putea imagina cum ar fi dacă ne-am hrăni doar în funcție de necesități. Ambele dimensiuni – naturală și culturală – sunt solidare și inseparabile în cadrul destinului uman [111, p. 15]. Această determinație umană a fost abordată, de-a lungul timpului, în mod diferit [264]. Astfel:

– vechii greci susțineau că esența umană se dobândește prin cultivarea și formarea virtuților;

– creștinismul îi conferea un sens preponderent religios; esența umană, ca unitate dintre natural și supranatural, nu putea fi decât o creație a transcendentului;

– renașterea îi laicizează conținutul, repune omul în drepturile sale, privindu-l ca sinteză (unitate) dintre libertate – cunoaștere – creație;

– marxismul, prin abordarea holistică, relevă ideea, dificil de combătut, că esența omului este dată de totalitatea relațiilor sociale [264].

Valoarea este considerată drept o expresie a esenței umane. Legătura dintre existența umană – natura umană – esența umană se realizează treptat prin evoluția omului de la fenomen la esență, prin parcurgerea drumului de la individ (unicitatea ființei umane singulare în raport cu omul văzut ca ființă generică) la persoană (individul caracterizat prin trăsături biotice și psihice) și de la aceasta la personalitate [127, p. 252].

Condiția umană se referă la caracteristicile comune ale omului, *modul lui specific de a fi și a se integra în lumea naturală și socială*. Mult timp, acest concept a fost privit ca fiind sinonim cu cel de esență, de natură umană. Reprezentanții existențialismului, ai psihanalizei sau ai Școlii de la Frankfurt, au fost printre cei care au reclamat necesara distincție, la care subscriem și noi. Considerăm că deosebirea rezidă în perspectiva diacronică pe care o oferă în abordarea omului. Acest concept se corelează, îndeosebi, cu ansamblul condițiilor socio-culturale absolut necesare realizării și afirmării individului, cu libertatea, demnitatea, dreptatea, solidaritatea, calitatea vieții, cu umanismul. Condiția umană ridică probleme complexe [264]:

- statutul și rolul individului în societate;
- relația dintre sistemul de valori, formarea și afirmarea personalității umane;
- problema libertății și progresului uman.

Dintre toate modelele de construcție socială propuse practicii social-istorice, cel mai apt să satisfacă exigențele unei autentice condiții umane este proiectul umanist (ridicarea individului la stadiul de *homo humanus*). Umanismul, ca realitate socială, presupune optimizarea relației individului cu sine însuși, cu semenii și cu societatea. Aceasta presupune:

- individualizarea;
- integrarea și solidaritatea socială;
- realizarea personală și colectivă.

Din această perspectivă, umanismul reprezintă finalitatea evoluției sociale; prin realizarea personală, omul devine conștient de el însuși, domină viața și se poate autodepăși.

Teoriile umaniste, susținea întemeiat filosoful M. Heidegger [83, p. 86], se deosebesc între ele după scop, fundamente și căile (modalitățile) de realizare. Deși le presupune,

umanismul diferă de concepția despre natura și libertatea omului, el implică strădania omului de a deveni liber și de a-și descoperi demnitatea.

Referitor la problema genezei conceptului și principiului umanismului, menționăm că nu intenționăm o evocare și o analiză exhaustivă a concepțiilor filosofice care au abordat cu precădere problematica umană și care s-au ambiționat să lanseze programe de reconstrucție a omului și a condiției umane, dar o să ne aplecăm asupra câtorva teorii mai semnificative:

Neotomismul este teoria ce privește omul nu ca natură pură, ci ca sinteză a naturalului și supranaturalului, a grației și libertății. Problematika omului, ca ființă căzută (în păcat) și răscumpărată (izbăvită), este analizată în contextul triadei individ – Dumnezeu – societate, unde fiecare își are propriile determinații și influențe. Determinațiile personalității sunt: creativitatea, libertatea și cultura. Menționăm că omul nu este numai creație, ci și autocreație; el nu va deveni „persoană deplină” (personalitate) decât în măsura în care rațiunea și libertatea vor domina simțurile și pasiunile umane [264];

Personalismul propune un program de desăvârșire a omului ca persoană. Prin așa-zisa revoluție personalistă se urmărește o reconstrucție a omului, refacerea și recâștigarea esenței sale umane – idee formulată sub impactul efectelor crizei din perioada anilor 1929-1933. Persoana (personalitatea) apare ca o sinteză a sintezelor, o ființă liberă și responsabilă, care-și dezvăluie originalitatea în actul de creație; dar persoana nu este numai creație, ci este și creatoare de istorie. Omul este o ființă perfectibilă, deziderat realizabil numai în societate, iar idealul uman devine: *personalitatea multilateral dezvoltată*.

Personalismul critică societatea capitalistă pentru egoismul, individualismul, monopolul puterii economice și politice, inexistența justiției și a fericirii, pentru starea alienantă care depersonalizează omul – stări create și întreținute de instituțiile sale. Susținătorii teorii date sunt: Ch. Renouvier (cu lucrarea sa „Personalismul”), E. Mounier (cu lucrarea având același titlu – „Personalismul”), J. Lacroix (cu „Personalismul ca ideologie”). Pentru teoreticianul E. Mounier, *sensul vieții îl constituie personalizarea, iar scopul – fericirea; omul este o ființă fericită prin proiect și nefericită prin realizare*. J. Lacroix vede în personalism un proiect care va depăși toate așteptările. Soluțiile sunt diferite: societatea primitivă (Renouvier), socialismul (Mounier), cultivarea iubirii (Lacroix) [264];

Existențialismul, susținut vehement de filosofi S. Kierkegaard, M. Heidegger, K. Jaspers, J.P. Sartre, G. Marcel, analizează precaritatea ființei „aruncate în lume”, marcate de sentimentele de „grijă”, „vinovăție” și „moarte” (Heidegger), de „angoasă” (Kierkegaard), de „absurd și ambiguitate”(Sartre, S. de Beauvoir), de sentimentul „imperfecțiunii și al singularității”(Jaspers). Existența precede esența, astfel că omul este rezultatul propriului său proiect. *Existența este*

absurdă prin absența sensului și ambiguă datorită imposibilității precizării sensului, iar ieșirea din această situație ambiguă presupune fie sinuciderea (Camus, Sartre, Heidegger), fie revolta (Camus, Sartre), fie comunicarea cu divinitatea (G. Marcel, Jaspers), fie perfecționarea omului și a societății (Jaspers). *Realizarea umană este soluționată diferit: prin revoltă și socialism* (Sartre), *prin întoarcerea la natură* (Camus), *prin apelul la transcendență* (G. Marcel), *prin trecerea individului prin cele trei stadii evolutive* (Kierkegaard) [264]:

- *estetic* (trăirea clipei și ieșirea din condiția sa temporară);
- *etic* (angajarea pe calea seriozității etice);
- *religios* (în care se obține mântuirea și fericirea supremă).

Alienarea umană a fost determinată de evoluția tehnică, ce mutilează omul (Heidegger), de mașinism, de birocrăție și de individualism (Jaspers) [264].

Pragmatismul promovează o concepție de tip meliorist, o formulă de compromis între viziunile optimiste și cele pesimiste. Din punctul de vedere al susținătorilor acestei teorii, lumea nu este nici bună, nici rea; nu există rău sau bine în sine, cele două valori fiind judecate în funcție de felul în care sunt satisfăcute dorințele noastre. *Succesul în viață este considerat criteriul fundamental al moralității, iar măsura succesului este averea*; totul se subordonează interesului individului, bunăstării lui personale; eficiența devine singurul criteriu în funcție de care putem stabili drepturile și datoriile fiecărui individ în câmpul vieții sociale. Morala pragmatistă conturează *principiul* conform căruia *un om nu trebuie să fie bun, el trebuie să fie bun la ceva* și, deci responsabil, în așa măsură încât ceea ce primește de la comunitate să fie echilibrat de contribuția sa, deci să fie responsabil. Autodeterminarea și solidarizarea apar ca două dimensiuni înăscute ale ființei umane, iar *idealul societății trebuie să fie desăvârșirea personalității, în măsura în care omul poate fi fericit dacă se angajează în acțiuni care-i aduc succes* [264];

Noua stângă afirmă o concepție critică și anti-pragmatică asupra societății capitaliste, caracterizată prin tehnocratism și înstrăinare umană, incertitudine și lipsă de semnificație individuală. Societatea capitalistă, printr-un sistem rafinat de manipulare a cunoștințelor, a realizat un tip uman conformist, unidimensional, caracterizat prin docilitate și consum (atitudini standardizate, reducerea cuvintelor la clișee, absența criticismului și a negației). Pentru filosoful Er. Fromm [208, p. 186], obiectivul fundamental al existenței trebuie să fie afirmarea individualității, realizarea sa deplină. Personalitatea autentică se caracterizează prin dorința de schimbare, loialitate, rațiune și dragoste, iar idealul de personalitate se formează prin educație; natura individului fiind influențată prin cultură, morală și politică. Planul de umanizare a societății, în concepția lui Er. Fromm, presupune [208, p. 187]:

- planificare socială bazată pe optimul ființei;
- activizarea individului;
- schimbarea tipului de consum;
- determinarea apariției unor noi forme de orientare și devoțiune [208, p. 189].

Tindem să menționăm că nu susținem opinia autorului E. Fromm, atâta timp cât suntem de părere că umanismul pornește de la individ în sine, dar se dezvoltă și evoluează doar atunci când devine comun majorității membrilor din societate. Considerăm că temele fundamentale ale conceptului de umanism sunt: problema persoanei umane, umanismul ca fundament al vieții social-politice și viața social politică – rezultat al puterii oamenilor de a construi comunitatea în scopul binelui comun.

Împărtășim, însă, opinia autorului B. Negru, care interpretează umanismul drept concepție ce proclamă ca principii etice supreme libertatea și demnitatea umană, necesitatea desăvârșirii personalității umane [120, p. 45].

În concluzie, menționăm că principiul umanismului are o importanță primordială pentru definirea și conceperea întregii societăți contemporane. În esență, umanismul exprimă o anumită atitudine mentală, o anumită concepție despre om și societate, o anumită viziune despre lume și viață (care s-a manifestat într-o anumită epocă istorică). Umanismul a reușit să lărgască orizontul cunoștințelor și a redescoperit viața sau, mai bine zis, importanța vieții. Umanismul evolua după modelul antic (la Cicero, *humanitas* înseamnă educația ființei umane) — omul era situat în centrul tuturor preocupărilor. Scopurile umanismului civic erau acelea de a forma oameni activi și întreprinzători, care să știe să-și folosească însușirile pentru a-și edifica o soartă mai bună, pentru a deveni mai buni cetățeni capabili să apere interesele omului, ale comunității, ale societății în general. Ideile, principiile morale urmează să demonstreze că studiile umaniste au nu numai rolul de a instrui intelectul, ci și de a educa voința, de a stimula simțul responsabilității, morala, pentru ca în orice circumstanțe omul să aleagă calea binelui și a adevărului.

Umanismul reprezintă o mișcare de idei ce propune un nou model uman, un nou model de viață, deosebit de cel al Evului Mediu, care a contribuit la desăvârșirea societății și evoluarea ei într-o nouă formă de civilizație, care a reușit să se răspândească cu o rapiditate uimitoare în toate statele în care condițiile au fost favorizate. Umaniștii etapei contemporane sunt oameni care respectă valorile universale, începând cu cele din antichitate și până în prezent, sunt morali și responsabili. Ei aleg binele și știu că nu există libertate fără supremația legii, că nu există

drepturi fără obligații, că nu există destine glorioase fără muncă (atitudine, convingere, perseverență).

Un rol deosebit în conceperea profundă a umanismului l-a avut și-l are morala. Umanismul, expus prin intermediul moralei, sub forma dragostei, respectului și al iubirii față de oameni, are o influență binefăcătoare deosebită asupra societății și a politicului, iar acest lucru era cunoscut încă în antichitate. Ideile umanismului constituie esența, nucleul, conținutul social al moralei. Implementată în conștiință și acceptată pozitiv, morala a devenit un indiciu, o normă a activității oamenilor, iar în multe cazuri, ea este reglementată și prin legislație. Morala este o formă deosebită, specifică a vieții sociale. Ea include conștiința, normele și comportamentul real al oamenilor, bazându-se pe aprecierea diferitelor fapte din punctul de vedere al idealurilor umane: dreptate-neadevăr, sinceritate-vicleanie, bine-rău și al altor categorii și idealuri. Morala atestă fenomenele sociale nu din punctul de vedere al unei persoane, sau al unui individ, ci din punctul de vedere al colectivului, adică al viziunii generale a comunității, deși există și morală de grup, profesională, a elitelor, a păturilor dominante și dominate etc. Morala se axează pe o anumită viziune referitor la existența, scopul și destinația omului. Ea nu este utilizată numai pentru unii indivizi aparte, ci are o acoperire generală pentru toată lumea. Compartamentul moral se deosebește prin imparțialitate, printr-o motivație umană superioară. Morala se prezintă ca o condiție de păstrare a neamului omenesc, dat fiind faptul că reflectă experiența seculară de comunicare a omenirii și fixează acele cerințe, a căror păstrare este necesară societății și omenirii în ansamblu. Aceste cerințe devin în conștiință criterii interne de evaluare a motivelor, scopului, conținutului și rezultatelor comportamentului propriu, precum și a acțiunilor altor oameni. Morala caracterizează nivelul înalt al dezvoltării conștiinței individuale, posibilitatea și capacitatea omului de a determina intuiția internă, motivația spirituală a comportamentului propriu și a autocontrolului [256, p. 23].

Spre deosebire de drept, morala (etica) nu are nevoie în aprecierile sale de un aparat special de constrângere sau de valori materiale. Deși comportamentul moral nu exclude unele sancțiuni din partea societății sau din partea celor care te înconjoară, influența moralei se bazează în principal pe mecanismele psihologice interne și de autocontrol ale personalității. Un rol deosebit în asemenea situații îi revine conștiinței. Conștiința constituie trăirile emoționale ale omului responsabil față de el însuși, față de oameni. Ea este o călăuză a umanismului în sufletul omului, în comportamentul real al individului. Ea este judecătorul intern al omului, asigurând autocontrolul personalității în toate situațiile și, mai cu seamă, acolo unde controlul politic sau social întâmpină obstacole, e imposibil sau lipsește cu desăvârșire. Conștiința constituie temelia cea mai profundă, cea mai intimă și nerepetată particularitate a personalității omului.

Conducându-se de ea, individul apreciază lumea înconjurătoare, inclusiv comportamentul său, în numele său, de pe poziția „eu-lui” subiectiv. În concordanță cu conștiința, se formează comportamentul personalității. Conștiința transformă individul din animal de turmă, din mașină conștientă, în Om. Cugetătorii religioși deseori calificau drept scânteie sfântă în sufletele oamenilor acel moment care le permitea să conștientizeze responsabilitatea în fața lor, în fața oamenilor, în fața Existenței Supreme. Omul cu o autoreglare smintită, necorespunzătoare, lipsită de mustrare de conștiință, se transformă într-o ființă periculoasă pentru societate și pentru oameni, devenind antisocială. Nu poate fi îndreptățit comportamentul persoanelor care își permit, de pe poziția postului ocupat, să judece (fără a avea completul de dovezi) oamenii „vinovați” ori să ia unele decizii în baza unor surse neîntemeiate, necunoscând situația reală, nici discutând personal (sau prin intermediul persoanelor cu funcții de răspundere), cauzându-le astfel prejudicii morale oamenilor nevinovați. Conștiința oamenilor, îmbinată cu datoria și cu alte mecanisme morale de comportament, se prezintă ca cea mai bună garanție a politicii umaniste. De aceea, cultura înalt morală a societății este o condiție absolut necesară a sistemului politic democratic [256, p.24-25].

O poziție și un impact fundamental asupra genezei conștiinței moral-umanistice o are autorul I. Humă, acesta susține că una dintre explicațiile etice tradiționale asupra actelor de voință ale subiectului moral, asupra comportamentului său, pleacă de la ideea unei libertăți interioare constituită *a priori*, a conștiinței de sine înțeleasă ca ceva dat. În felul acesta, toate dificultățile legate de cunoașterea comportamentului moral păreau a fi rezolvate cu ușurință, prin apelul la conceptul acestei conștiințe. Dar nu era decât o iluzie care considera cunoscut ceea ce abia trebuia cercetat: conștiința morală de sine [89, p. 23].

Oricum, continuă autorul I. Humă, *primă și principală întrebare a filosofiei* (ce este Omul?) trimite dincolo de individ. În fiecare ins nu se poate afla decât ceea ce este fiecare ins ca finitudine. Cu toate acestea, nu interesează atât ce reprezintă fiecare om luat în precaritatea sa existențială, cât interesează – în această întrebare – ce poate deveni omul, omul ca proces, ca proces al actelor sale. Numai în acest fel, întrebarea amintită încetează să mai fie o chestiune abstractă. Conținutul valoric al eului nu poate fi identificat în ceea ce e accidental în ființa umană. Omul trebuie conceput „ca o serie de raporturi active (un proces), în care, dacă individualitatea are cea mai mare importanță, ea nu e totuși unicul element de luat în considerare. Umanitatea și umanismul care se reflectă în orice individualitate e alcătuită din diverse elemente [89, p. 113]:

- individul;
- ceilalți oameni;

- natura relațiilor existente între individ și comunitate.

În susținerea tezei abordate de profesorul I. Humă, putem invoca și poziția autorului D. Baltaș, cu care suntem totalmente de acord și care menționează că dreptul ca instituție ce derivă de la societate și își găsește suportul în relațiile reciproce dintre oameni, este indisolubil legat de evoluția generală a societății, de particularitățile societății în diferitele sale trepte de dezvoltare istorică. Odată apărut, dreptul, ca și statul, nu rămâne imobil, ci se dezvoltă, se modifică și este supus unui flux continuu. Normele juridice rămân în vigoare un timp oarecare, apoi sunt înlocuite cu altele. Această reînnoire continuă a dreptului depinde, în mare măsură, de faptul că dreptul este un produs al spiritului uman. După cum spiritul uman se dezvoltă, ridicându-se de la stări inferioare la stări superioare de conștiință și de activitate, tot așa se dezvoltă și dreptul [12, p. 54].

Menționăm că asupra originii dreptului au fost formulate mai multe teorii, care au menirea de a explica proveniența acestuia. În situația noastră, în cadrul procesului de studiere a impactului principiului umanismului asupra răspunderii juridice, ne interesează doar unele dintre ele, cum ar fi: originea naturală, rațională și axiologică [117, p. 360].

Germenii teoriei dreptului natural au apărut în antichitate, iar ca teorie cu pondere și o influență majoră, ea s-a manifestat în gândirea filosofică și politico-juridică. Întemeietorul școlii dreptului natural este considerat filosoful grec Socrate (469-399 î. Hr.). Ideile sale despre adevăr, echitate, justiție vor fi preluate mai târziu de discipolii săi. În concepția socratică, unitatea conceptuală și rațională a omului presupune cunoașterea adevărului, singura sursă a cunoștințelor necesare egale pentru toți o constituie rațiunea umană [70, p. 24].

Cel care a conturat teoria dreptului natural a fost Aristotel (384-322 î.Hr.), omul în viziunea lui, este o parte integrantă a naturii în dubla sa accepție (ca parte a materiei și ca ființă rațională), ceea ce l-a făcut să afirme că omul este cea mai nobilă dintre toate ființele, dar, totodată, și cea mai lipsită de lege și dreptate. Oamenii, după Aristotel, doresc instinctiv viața socială, întrucât natura nu creează nimic fără scop, de aceea oamenii se și reunesc într-un singur scop comun, în care fiecare, în particular, își găsește perfecțiunea și frumusețea vieții [6, p. 125].

În concepția lui Cicero, dreptul nu este un produs al voinței, ci este dat de natură, el cuprinde trei percepte fundamentale:

- să trăiești onest;
- să nu prejudiciezi pe altcineva;
- să dai fiecăruia ce este al lui.

Justiția, ca temelie a dreptului, își găsește esența în preceptul de „*a da fiecăruia ce este a lui și a trata pe fiecare în mod egal și corect*”. Ideea dreptății, fiind legată de finalitatea dreptului, este definită de Cicero ca arta de a săvârși binele și egalitatea [202, p. 103].

În accepția autorului D. Baltag, interesul social general și fundamental, pentru a fi recunoscut valabil și impus întregii societăți, trebuie exprimat sub forma unor reguli de conduită, ce urmează să devină norme juridice respectate de către toți membrii societății. Concordanța dintre voința socială și voința de stat sau dintre interesul social și drept – aceasta din urmă ca expresie normativă a voinței de stat – este asigurată, sub aspect formal, prin modul de organizare, funcționare și prin atribuțiile sau competența organelor de stat [12, p. 98].

După cum am stabilit la începutul cercetării doctorale, umanismul este recunoașterea valorii unui individ ca personalitate, a dreptului său la liberă dezvoltare și manifestare a abilităților sale. Principiul umanismului, ca principiu al instituției răspunderii juridice, poate fi etalat cu un sistem de principii morale exprimate în normele de răspundere juridică, asigurând punerea în aplicare a formelor și metodelor de influențare a celui ce a încălcat ordinea de drept întru determinarea, desemnarea și executarea pedepsei, excluzând aplicarea cruzimii și promovarea respectării drepturilor și libertăților, onoarei și demnității individului, dar care au și menirea să protejeze interesele întregii societăți. Din cele relatate, rezultă că principiul umanismului instituției răspunderii juridice protejează personalitatea celui de încălcă ordinea de drept de tratamentul sau pedeapsa crudă și inumană și contribuie, în același timp, la realizarea obiectivelor instituției răspunderii juridice, fără a încălca interesele întregii societăți.

În urma cercetării fundamentelor istorico-evolutive, filozofice și morale ale principiului umanismului ca principiu al instituției răspunderii juridice, conchidem că acestea sunt determinate de varietatea de conținut, de caracteristici, de obiective specifice și de funcțiile sale inerente. Din punct de vedere istorico-evolutiv, filozofic și moral, în cadrul umanismului, ca principiu de drept, instituția umanității este esențială. În calitate exemplu pentru cele menționate, poate servi și faptul că una dintre formele de realizare a conceptului umanismului răspunderii juridice este natura umană a sancțiunilor legale, ceea ce presupune o interconectivitate dintre cerințele impuse (obligatorii) și atitudinea respectuoasă față de om. Principiul umanismului este inherent în consolidarea, protejarea socială și garantarea juridică a drepturilor și libertăților individului. Din cele menționate, rezultă că tocmai omenia (umanitatea) este principala caracteristică a umanismului. Omenia, ca instituție aparte, se cuprinde în multe forme de manifestare a răspunderii juridice și, totuși, nu epuizează toate proprietățile tipice și caracteristice ale principiului umanismului în cadrul răspunderii juridice. Este important să se ia în considerație nu numai structura și conținutul principiului umanismului în cadrul răspunderii

juridice, dar situația economică a statului, regimul politic, formele (chiar și cele deformante) ale conștiinței juridice a indivizilor din cadrul societății date.

2.3. Esența, conținutul și trăsăturile caracteristice ale principiului umanismului

Principiul umanismului, de rând cu celelalte principii ale răspunderii juridice, asigură existența și evoluția răspunderii, ca direcții de urmat, norme cu un caracter obligatoriu, de o autoritate și o generalitate globală. Principiul umanismului se plasează în vârful piramidei normelor juridice care formează instituția răspunderii, comportând o serie nedefinită de aplicații.

Umanismul constituie una din trăsăturile esențiale care definește omul, moralitatea sa și fundamentul său valoric. Termenul *umanism* provine de la latinescul *humanitas* (umanitate), fiind utilizat încă din mileniul I î.e.n., de către vestitul orator roman Cicero pentru a desemna *înălțarea morală/spirituală* a omului prin educație.

Prin termenul latin *humanitas* se înțelegea dorința de afirmare a demnității umane în ciuda marginalizării îndelungate a tot ce era legat de viața și activitatea omenească. În acest context de idei, Berdiaev afirma[241]: „...după veacuri de prizonierat, omului i se dăruie libertatea”. Fondatorii noului sistem de valori etico-morale, ai noii concepții despre om și spiritualitate, cei care au revoluționat lumea medievală și au dat naștere epocii Renașterii au fost, desigur, umaniștii. Ei aduc în centrul atenției lumii întregi OMUL. Acesta scapă de sub dominația transcendentului, fiind ridicat pe un nou pedestal – cel de valoare supremă. Caracteristica esențială a abordării umaniste devine individualismul, fapt ce favorizează răspândirea ideilor liberale și formarea sistemelor de drept.

Progresul umanismului pe mapamond a fost favorizat de activizarea proceselor democratice, lărgirea și consolidarea drepturilor omului, intensificarea mișcării pentru pace și a formelor organizate de caritate. Cele două războaie mondiale au cauzat o profundă criză ideologică, democratică și spirituală. S-a adus un prejudiciu ireparabil conceptului de umanism, precum și întregului tezaur valoric al omenirii. Lecția a fost înșușită? Astăzi, aspirația popoarelor Europei către democrație și umanism a căpătat un caracter stabil și (aparent) ireversibil.

Umanismul este produsul unei lungi tradiții de gândire liberă, care a inspirat o mare parte dintre marii filosofi și artiști ai lumii, dând astfel naștere științei însăși [241, p.378].

Societatea evoluează și, în paralel cu manifestarea evoluției în toate sferele vieții sociale, asistăm la o evoluție a gândirii individului. În atare condiții, omul devine tot mai conștient de rolul și locul pe care trebuie sau poate să îl ocupe în societate și de șansele pe care legislația ar trebui să i le ofere. Evident că nici o legislație nu poate să asigure fiecăruia, în mod individual,

condiții personalizate de dezvoltare și, de aceea, ea reglementează egalitatea de șanse pentru toți membrii societății [65, p. 41].

Termenul de umanism comportă două sensuri:

- *restrâns* – desemnând acea mișcare filosofică și literară care s-a născut în Italia, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, constituind unul din izvoarele esențiale ale culturii moderne;
- *generic* – definind toate concepțiile orientate antropocentric, care recunosc valoarea și demnitatea omului, afirmă credința în posibilitatea lui de cunoaștere și de creație, în capacitatea afirmării acestuia ca personalitate, în teoriile despre condiția umană, despre locul și rolul omului în societate.

Autorul J. Reichley remarcă manifestarea a trei tipuri de umanism în dezvoltarea societății [209, p. 268]:

- *teist* – exprimat ca opinie religioasă asupra lumii ca realitate duală: iubirea aproapelui și iubirea de Dumnezeu;
- *laic* (civil) – configurat ca o doctrină a „sinelui”, relevantă cel mai bine de Protagoras prin principiul *Omul este măsura tuturor lucrurilor*;
- *cosmopolitan* – ca empatie și solidaritate umană dincolo de granițele naturale și politice.

Istoria dezvoltării umanismului ca principiu evidențiază următoarele etape și modele umaniste [264]:

- *umanismul antic* – reprezentat de filosofii antice: indiană, chineză și greacă – axat pe ideile de cunoaștere și dezvoltare armonioasă a omului;
- *umanismul modern* – debutează cu *umanismul renescentist* (sec. XIV-XVI), cu reprezentanții: M. Ficino, Pico della Mirandola, Erasmus din Rotterdam, Th. Campanella, Th. Morus, Fr. Bacon, Rabelais etc. A apărut ca reacție față de ascetismul medieval, față de supremația teologiei. Reprezentanții Renașterii au actualizat cu fervoare valorile culturii clasice (grecești și romane), au considerat ca ideal modelul omului liber și armonios dezvoltat. Evoluția umanismului modern continuă în *perioada luminilor* (umanismul iluminist) în sec. XVII-XIX, prin reprezentanții săi: Diderot, J.J. Rousseau, Voltaire, Condorcet, Helvetius, Holbach, Lessing, Herder, Goethe, Școala ardeleană etc. Acești gânditori au considerat că mediul cultural și instituțiile sociale – ignoranța, prejudecățile, sărăcia, statul, biserica – au corupt funcționarea normală a rațiunii. Idealul social se identifică cu o lume rațională, iar idealul uman devine *homo encyclopedicus*;
- *umanismul contemporan* – care trebuie să producă mutația mult așteptată de la „a avea” la „a fi”. La nivel teoretic și conceptual, se poate vorbi de un dialog al umanismelor.

Umanismul este o poziție filozofică care pune omul și valorile umane mai presus de orice, orientându-se în special asupra omului ca individ. Umanismul implică un devotament pentru căutarea adevărului și moralității prin mijloace umane, în sprijinul intereselor umane. Principiile umanismului modern sunt următoarele [257]:

- *umanismul este etic* – umaniștii sunt de părere că moralitatea este o parte intrinsecă a naturii umane, bazată pe înțelegere și grijă față de ceilalți și nu are nevoie de confirmare externă;
- *umanismul este rațional* – umanismul caută să folosească știința în mod creativ, iar umaniștii consideră că soluțiile la problemele omenirii se găsesc în gândirea și acțiunea umană și nu în intervenția divină. În același timp, umaniștii cred că știința ne oferă mijloacele necesare pentru rezolvarea problemelor omenirii, dar valorile umane trebuie să propună scopul final;
- *umanismul sprijină democrația și drepturile omului* – umanismul tinde către cel mai înalt grad posibil de dezvoltare a fiecărei ființe umane. Acesta consideră că democrația și dezvoltarea umană sunt chestiuni de drept. Principiile democrației și ale drepturilor omului sunt aplicabile relațiilor interumane și nu sunt restricționate de formele de guvernare;
- *umanismul insistă asupra faptului că libertatea personală trebuie să fie însoțită de responsabilitate socială* – umanismul încearcă să construiască o lume bazată pe ideea de persoană liberă, responsabilă în raport cu societatea și recunoaște dependența noastră de responsabilitatea pentru lumea naturală;
- *umanismul este un răspuns pentru larg răspândita dorință de alternativă la religia dogmatică* – umanismul admite că o cunoaștere solidă a lumii și a noastră se naște printr-un proces continuu de observație, de evaluare și de revizuire;
- *umanismul prețuiește creativitatea artistică și imaginația* – umanismul recunoaște puterea transformatoare a artei. El afirmă importanța literaturii, muzicii, a artelor creatoare și vizuale pentru dezvoltarea și împlinirea personală;
- *umanismul este un mod de viață* – umanismul este un mod de viață ce tinde către împlinire în cel mai înalt grad posibil prin cultivarea unei vieți etice și creative și oferă mijloace etice și raționale de abordare a provocărilor zilelor noastre.

Umanismul reprezintă, la etapa actuală de dezvoltare a societății umane, unul dintre principiile de bază ale dreptului. Susținem opinia autorului D. Baltag care opinează că principiile de drept, deși călăuzesc în cele mai multe cazuri procesul de edificare a actelor normative, nu apar din afara dreptului. Nefiind prestabilite, ele reflectă anumite interese ale societății, exprimate prin voință de stat. De aici și concluzia autorului că principiile dreptului nu sunt

imputabile și evoluează odată cu schimbările juridice determinate de mutațiile social-economice intervenite [12, p. 190-191].

Umanismul ca principiu al dreptului abordează o problemă pe cât de simplă, pe atât de complicată pentru a fi realizată la justa sa valoare în viața de toate zilele: nu omul există pentru drept, ci dreptul există pentru om. Ca urmare, sistemul de drept în ansamblu, ramurile și instituțiile juridice, fiecă normă în parte urmează să fie pătrunse de grija față de om, de interesele și drepturile sale [120, p. 45].

Esența *principiului umanismului* rezidă în asigurarea de către stat a drepturilor și libertăților fundamentale ale cetățenilor, în protejarea demnității persoanei, în garantarea libertății și inviolabilității acesteia.

În ceea ce privește nivelul internațional de realizare a principiului umanist, poate fi evidențiată, mai întâi de toate, în lupta pentru consolidarea păcii, în principal în constituirea relațiilor internaționale și a ordinii mondiale, bazate pe dreptate și stimă față de om. Aceasta presupune, conform opiniei autorului V.N. Kartașov, recunoașterea drepturilor popoarelor la alegerea liberă a tipului de stat, la constituirea unui stat independent și suveran, la egalitatea statală, la neamestecul în treburile interne ale altui stat, la renunțarea utilizării forței pentru soluționarea problemelor de interes comun, la dezvoltarea relațiilor de colaborare și de ajutor reciproc între popoare etc. [203, p. 22].

Umanismul și diversitatea principiilor folosite demonstrează că acesta este nu numai un fenomen cu aspect teoretic general, dar are și un caracter practic. Caracterul său empiric se manifestă prin contribuția la eliminarea celor mai dure și periculoase forme de luptă politică. Este vorba de prevenirea conflictelor de proporții, de diferite genuri, cu consecințe dezastruoase pentru societatea umană. Umanismul a pledat întotdeauna pentru interzicerea torturilor și a altor mijloace de constrângere care distrug personalitatea și umilesc demnitatea omului, pentru renunțarea la utilizarea presiunii morale, la manipularea conștiinței și comportamentului oamenilor prin intermediul diverselor forme de derutare și dezorientare, destul de răspândite în prezent [231].

Literatura de specialitate califică în unanimitate drepturile omului ca fiind universale, inalienabile, indivizibile, interdependente și inter-relaționate. Din punct de vedere istoric, drepturile omului au evoluat în mod progresiv, considerându-se în mod convențional, că există trei *generații* în procesul de dezvoltare al acestora, în funcție de obiectul de reglementare și de perioada în care au fost consacrate juridic la nivel internațional [60, p. 57].

Dimensiunea universală a drepturilor omului în lumea contemporană are o dublă semnificație: de recunoaștere universală și de standard ideal aplicabil tuturor. În aceeași ordine

de idei, literatura de specialitate consacră o primă *generație de drepturi ale omului* ce reunește drepturile civile și politice stipulate în principalele convenții internaționale adoptate în această materie, printre care putem aminti, cu titlu de exemplu, dreptul la viață, dreptul la asociere, dreptul la o judecată echitabilă, libertatea de expresie, dreptul de participare la viața politică a societății. Drepturile civile sunt acele drepturi care vizează garantarea integrității fizice și morale, dar și protejarea indivizilor în relația cu sistemul legislativ și politic, pe când drepturile politice reglementează participarea la viața socială prin drepturi precum: dreptul la vot, dreptul de a face parte dintr-un partid politic, dreptul de liberă asociere și de a participa la întruniri, libertatea de expresie și liberul acces la informații. Din analiza instrumentelor juridice internaționale menționate anterior, se poate constata că nu există o delimitare clară între aceste categorii de drepturi, acestea putând fi considerate atât drepturi civile, cât și politice (de exemplu dreptul la libera expresie poate fi un drept civil, dar și unul politic) [240].

A doua generație de drepturi a inclus, pe lângă principalele drepturi civile și politice ale omului, drepturile sociale, economice și culturale precum: dreptul la o viață decentă, dreptul la muncă, dreptul la sănătate și la educație, dreptul de asociere într-un sindicat. Drepturile sociale promovează participarea deplină la viața socială: dreptul la educație, dreptul de a avea o familie, dreptul de a petrece timpul liber, dreptul la sănătate, dreptul la non-discriminare [118, p. 59].

Drepturile economice se referă la standardele de viață, ca premisă a demnității și libertății umane: dreptul la muncă, la locuință, la asigurări sociale.

Drepturile culturale cuprind dreptul de a participa liber la viața culturală a comunității, dreptul la educație, drepturi referitoare la păstrarea identității culturale [240].

A treia generație de drepturi promovează o categorie nouă de drepturi, drepturile „colective” ale societății sau ale persoanelor. Acestea au devenit tot mai evidente într-un context internațional, caracterizat prin producerea unor fenomene de amploare, de tipul dezastrelor ecologice, războaielor și sărăciei, fenomene care au atras atenția asupra dreptului la dezvoltare, la pace sau la un mediu sănătos, la asistență umanitară. După adoptarea Cartei ONU, în spiritul solidarității internaționale și pentru construirea unui viitor mai bun pentru toți, dreptul internațional, dreptul la pace, dreptul la dezarmare, dreptul la dezvoltare, dreptul la un mediu ambiant sănătos și dreptul popoarelor de a dispune de ele însele, recunoscut ca drept colectiv, subiect al acestuia poate fi numai poporul sau națiunea și nu alte entități precum minoritățile naționale [93, p. 87].

În ciuda progreselor înregistrate în reglementarea la nivel internațional a drepturilor omului, o problemă de actualitate o constituie respectarea drepturilor omului la nivel global, în condițiile în care acestea au fost deseori invocate și susținute cu insistență, dar și frecvent

încălcate. Din nefericire, secolul al XX-lea și primul deceniu al celui actual, ne oferă numeroase exemple în acest sens, asupra cărora nu vom insista, acestea fiind de notorietate. În prezent, diferite rapoarte ale unor organizații internaționale vorbesc despre încălcări ale drepturilor omului în ceea ce privește rasismul, nerespectarea drepturilor femeilor și copiilor, dar și ale politicilor statale legate de imigrație și de combaterea terorismului, domenii în care se impune întotdeauna respectarea riguroasă a persoanelor și a legalității. Chiar dacă majoritatea statelor lumii au devenit parte la convențiile internaționale în domeniul protecției drepturilor omului, totuși, în practică, la nivel mondial, continuă să se înregistreze încălcări ale drepturilor omului. Desigur că în ultimii ani au fost înregistrate unele progrese în acest sens, fără ca acest fenomen să dispară. De exemplu, în raportul Parlamentului European pentru anul 2008 [154] s-a înregistrat o scădere a pedepsei capitale în lume, aceasta fiind abolită în acel an în Ruanda și Uzbekistan pentru toate infracțiunile, Iranul fiind singura țară care a executat delincvenți minori în 2008. De asemenea, au fost făcute progrese și în ceea ce privește drepturile femeilor și ale copiilor. China și Iranul sunt statele citate cel mai mult din cauza încălcărilor grave ale drepturilor omului, dar probleme au fost înregistrate și în Rusia, Uzbekistan, Zimbabwe, Cuba [240].

Universalitatea drepturilor omului nu înseamnă neapărat că toți cetățenii unui stat se pot bucura de toate drepturile și libertățile, ci că toți oamenii se nasc liberi și rămân liberi și egali în drepturi. O problemă specială este reprezentată de protecția persoanelor în situația unui conflict armat, problemă care se află la limita a trei ramuri de drept: dreptul internațional umanitar, dreptul internațional al drepturilor omului și dreptul refugiaților, care au un scop comun, acela de a proteja viața, sănătatea și demnitatea umană [239].

Unele aspecte specifice avute în vedere de specialiști sunt în legătură cu respectarea drepturilor omului pe timpul desfășurării operațiilor multinaționale. Apărarea drepturilor omului, începând cu dreptul la viață și până la drepturile omului specifice într-o democrație, reprezintă, în ultimă instanță, rațiunea implicării într-un conflict armat multinațional, chiar dacă mai pot interveni și anumite interese ale unor state, acesta este totuși factorul cel mai adesea invocat de orice organism internațional sau stat pentru justificarea unei asemenea intervenții. Implicit, se ajunge la ideea că respectarea drepturilor omului pe timpul desfășurării unei operații multinaționale trebuie să constituie una din preocupările de bază ale comandanților și statelor majore implicate, fiind considerate chiar limitări constante în desfășurarea operației. În caz contrar, este pusă în discuție legitimitatea acestor acțiuni atât din punct de vedere juridic, cât și la nivelul opiniei publice naționale și internaționale [152].

Despre problematica respectării drepturilor omului pe timpul unui conflict armat s-a scris mult de-a lungul timpului, iar sfera drepturilor omului, întinderea și conținutul acestor drepturi sunt aspecte avute în vedere în mod constant de numeroase organisme internaționale, organizații neguvernamentale, precum și de opinia publică [153].

În aceeași ordine de idei, trebuie reamintit că organisme internaționale precum Consiliul Europei și, mai recent, OSCE, au respins, sub pretextul luptei împotriva terorismului, orice tip de practici care ar putea să violeze grav drepturile omului, cum ar fi interzicerea folosirii torturii și a unor locuri de detenție secrete unde organismele de monitorizare nu pot să aibă acces. Acuzațiile privitoare la crearea unor centre de detenție ilegale pe teritoriul unor state, chiar dacă nu pot fi dovedite, trebuie să ne atragă atenția asupra unor posibile derapaje grave în privința respectării drepturilor omului, iar lupta antiteroristă nu trebuie să devină un pretext pentru restrângerea acestor drepturi. În prezent, pe fondul diversificării și multiplicării tipurilor de amenințări, pericole și riscuri la adresa securității naționale, problematica respectării drepturilor omului a revenit în actualitate tot mai pregnant [240].

Pentru o mai bună înțelegere a principiului umanismului, a esenței acestuia, a scopului și a misiunii pe care acesta o are în cadrul întregului sistem de principii ale răspunderii juridice, considerăm absolut necesară identificarea și prezentarea trăsăturilor caracteristice ale principiului vizat. Acestea sunt următoarele:

– principiul umanismului are forța și semnificația unei norme superioare, generale ce poate fi formulată în textele actelor normative, de regulă, în Constituții sau dacă nu este formulată expres, se deduce din valorile sociale promovate. Drept exemplu ne poate servi Constituția Republicii Moldova, în cadrul căreia nu regăsim nici o prevedere directă a principiului umanismului, acesta însă este dedus din alte prevederi. Principiul umanismului reiese din însuși contextul prevederilor constituționale și al existenței constituției ca lege fundamentală a statului care promovează așa valori ca: legalitatea, egalitatea, universalitatea, accesul liber la justiție, prezumția de nevinovăție, dreptul la viață și integritate fizică, libertatea individuală și siguranța persoanei, dreptul la circulație, educație, la viață privată, dreptul la creație, dreptul la sănătate, la muncă etc. Toate aceste drepturi și multe altele consfințite în Constituția Republicii Moldova, demonstrează existența și promovarea principiului umanismului ca un principiu general universal;

– principiul umanismului se află la baza oricărui sistem de drept;

– principiul umanismului reprezintă o structura de bază a dreptului, deoarece prevederile acestuia servesc drept sursă de creare și de aplicare a dreptului;

- principiul umanismului reprezintă o regulă generală, o normă imperativă ce reflectă scopurile și valorile esențiale pe care le promovează dreptul și statul;
- principiul umanismului dreptului stă la baza integrării noilor norme juridice în sistemul dreptului existent;
- principiul umanismului se poate înfățișa fie sub forma unei axiome, fie sub forma unei deducții, fie sub forma unei generalizări de fapte experimentale;
- principiul umanismului, ca principiu fundamental al dreptului se caracterizează printr-o pronunțată afinitate logică cu celelalte principii fundamentale ale dreptului, așa ca: principiul legalității, principiul libertății, principiul egalității, principiul echității și al justiției, principiul responsabilității [12, p.194]. În legătură cu aceasta, E. Speranția, citat de: autorul B. Negru, menționa: „Dacă dreptul apare ca un total de norme sociale obligatorii, unitatea acestei totalități este datorită consecvenței tuturor normelor, față de un număr de principii fundamentale, ele însele prezentând un maximum de afinitate logică între ele”[120, p. 45];
- principiul umanismului reflectă funcționarea și dezvoltarea dreptului, acesta variază, se schimbă conform configurației dreptului după cadrul politic, economic, cultural, național, internațional și se valorifică odată cu evoluția fenomenului juridic, de aceea, principiul umanismului este un principiu de dezvoltare, adică evoluează și se dezvoltă concomitent cu evoluția și dezvoltarea societății umane. Autorii I. Dogaru, D. Claudiu Dănișor și Gh. Dănișor susțin ideea că principiile dreptului *„sunt vectorii dezvoltării sistemului juridic, în sensul că ele, progresând, impulsionează progresul sistemului juridic;”*[59, p. 49];
- principiul umanismului stă la baza principiilor de ramură. Acestea din urmă nu numai că se bazează pe cele fundamentale, ci constituie și o prelungire, o concretizare a lor;
- principiul umanismului nu a fost creat de legiuitori sau filosofi și nici de practicieni. Principiul umanismului reflectă necesitățile societății, iar subiecții vizați, au doar rolul de a constata existența acestuia;
- principiul umanismului reprezintă un factor de stabilitate, adaptare și integrare în ordinea juridică, iar din punctul de vedere al tehnicii juridice, el completează lacunele, corijează excesele și anomaliile în procesul de integrare și aplicare a dreptului.

În concluzie, se poate constata că esența principiului umanismului, la etapa actuală de dezvoltare a societății umane, se manifestă prin recunoașterea unanimă a caracterului universal al drepturilor omului și al impunerii obligativității respectării lor. Consacrarea drepturilor fundamentale ale omului într-o multitudine de instrumente juridice internaționale nu diminuează rolul esențial al legislației interne a statelor în proclamarea și garantarea drepturilor cetățenești,

precum și în promovarea și încurajarea respectării drepturilor omului. Dezvoltarea drepturilor omului nu se poate realiza decât în prezența unui sistem democratic, în care cele trei elemente (drepturile omului, separația puterilor și democrația) constituie un tot unitar, cu strânse relații de interdependență, având un caracter tendențios umanist. Principiul umanismului își are locul în societățile democratice în care omul reprezintă valoarea supremă și dispune de drepturi a căror încălcare nu poate fi admisă. În acest fel, structura genetică a principiului umanismului devine evident legată de democrație și de valorile supreme promovate de orice regim democratic.

2.4. Corelația principiului umanismului cu principiile instituției răspunderii juridice

Răspunderea juridică, deși cunoaște o multitudine de forme, are totuși un fond comun de reguri aplicabile acestei diversități, numite principii ale răspunderii, care se află, la rândul lor, în strânsă legătură atât cu unele principii fundamentale ale dreptului, cât și cu principiile unor ramuri de drept. Principiile răspunderii juridice, susține autorul D. Baltag, sunt idei fundamentale care, într-un mod specific, reflectă principiile generale ale dreptului: libertatea, echitatea, justiția, umanismul, democratismul, dar au, în același timp, și un caracter specific. Or, nu toate normele ce alcătuiesc dreptul pozitiv au incidențe în domeniul răspunderii juridice, ci numai acelea ce reglementează cazurile, condițiile și modalitățile în care intervine una sau altă formă a răspunderii juridice [12, p. 458].

Principiile răspunderii juridice apar ca niște prescripții fundamentale care canalizează crearea normelor juridice ale răspunderii și aplicarea lor. Aceste principii se află într-o strânsă conexiune cu societatea omenească a cărei activitate o reglementează, ele depinzând de ansamblul condițiilor sociale, de structura societății în întregime. Principiile răspunderii juridice, pe lângă legătura lor cu societatea, mai presupun și o legătură internă cu toate componentele acestei instituții, o strânsă interferență cu părțile sale componente. Aceste idei diriguitoare vin să confere certitudine normelor juridice care compun instituția răspunderii, să ofere garanțiile necesare indivizilor contra imprevizibilității normelor coercitive. Ele au ca rezultat asigurarea congruenței acestui sistem de norme, adică asigurarea concordanței legilor și a caracterului lor social verosimil, asigurarea oportunității lor. Aceste principii trasează linia directoare pentru sistemul normelor ce formează instituția răspunderii. Fără ele, această instituție n-ar putea fi concepută, fiindcă principiile răspunderii juridice exercită o acțiune coercitivă, orientează activitatea legiuitorului în procesul de creare a dreptului [108, p. 117].

Principiile răspunderii juridice au și o utilitate practică deosebită în activitatea justiției. Cei împuterniciți cu aplicarea normelor ce alcătuiesc instituția răspunderii trebuie să cunoască nu

numai „litera” legii, ci și „spiritul” său, iar aceste idei fundamentale care stau la baza acestui sistem de norme alcătuiesc chiar „spiritul legii” [108, p.145]; ele trebuie să explice și rațiunea existenței sale sociale, suportul social al acestor norme, legătura lor cu valorile sociale. Principiile răspunderii juridice pot avea rolul, în cazuri determinate și de norme de reglementare, atunci când, într-o cauză comercială sau civilă, legea tace, judecătorul soluționând cauza în temeiul principiilor care fundamentează sistemul normelor ce au drept scop restabilirea normelor de drept încălcate. Principiile răspunderii juridice sunt acele idei, acele concepte ce s-au desprins în timp din rațiunea sau din logica societății, din analiza corespondenței dreptului cu cerințele și valorile societății. Ele au drept scop explicarea și interpretarea normelor ce formează sistemul răspunderii. Aceste norme care formează instituția răspunderii juridice implică ideea și nevoia de ordine și de ordonare a relațiilor umane. Din seva acestor norme au luat naștere aceste principii [108, p.65].

Principiile răspunderii își propun să explice rațiunea existenței valorilor sociale, conservate de normele ce formează această instituție. Ele au valoare explicativă, conținând temeiurile existenței, evoluției și transformării normelor răspunderii de-a lungul evoluției societății. Principiile răspunderii sunt expresia juridică a fundamentelor vieții sociale, fiindcă ele sunt acele concepte ce orientează restabilirea corectă a normelor încălcate. Principiile răspunderii juridice au și rolul de a pune de acord normele ce alcătuiesc sistemul răspunderii cu schimbările sociale, iar dând conceptelor și categoriilor juridice conținut concret, le asigură funcționalitatea. Unele principii ale răspunderii juridice derivă din esența principiilor generale ale dreptului, sensul lor fiind extras din dispozițiile constituționale, iar în aceasta ordine de idei putem afirma că ele asigură funcționalitatea nu numai a normelor instituției răspunderii juridice, ci și a sistemului de drept în totalitate. Principiile răspunderii juridice asigură existența și evoluția răspunderii, ele fiind direcții de urmat, norme cu un caracter obligatoriu, de o autoritate și o generalitate globală. Aceste principii stau în vârful piramidei normelor juridice care formează instituția răspunderii, însumând o serie nedefinită de aplicații.

Principiile răspunderii juridice sunt idei generale, postulate călăuzitoare ce determină natura răspunderii juridice, esența, conținutul, menirea și mecanismul ei de acțiune. Autorii I. Samoșenco și M. Farușin au subliniat în mod întemeiat că determinarea sau „clarificarea acestor principii este importantă pentru înțelegerea esenței răspunderii juridice, deoarece, luate împreună, ele reprezintă o caracteristică generalizatoare a ei” [193, p.70].

Principiile răspunderii juridice reflectă legăturile adânci, constante și legitime, cu ajutorul cărora răspunderea acționează ca fenomen independent (componentă) al dreptului și al sistemului juridic în ansamblu.

Potrivit autorului B. Bazâlev, principiile răspunderii juridice sunt „legitățile interne de existență ale acestei instituții juridice, care exprimă natura și destinația ei. Încălcarea acestor linii directoare, abaterea de la ele deformează, în mod inevitabil, instituția răspunderii juridice, estompează granițele, conducând la un amestec artificial cu alte instituții juridice, care își au propriile legități de existență” [162, p.30].

Principiile răspunderii juridice necesită o investigație largă și profundă. În literatura științifică și didactică, acestei probleme i se acordă o atenție insuficientă în ciuda importanței ei excepționale datorată caracterului normativ și locului determinant al principiilor în procesul de elaborare și de aplicare a legilor [107, p.378-381].

Principiile răspunderii își propun să explice rațiunea existenței valorilor sociale conservate de normele ce compun această instituție. Ele au valoare explicativă, conținând temeiurile existenței, evoluției și transformării normelor răspunderii de-a lungul evoluției societății. Principiile răspunderii sunt expresia juridică a fundamentelor vieții sociale, fiindcă ele sunt acele concepte ce orientează restabilirea corectă a normelor încălcate. Principiile răspunderii au și rolul de a pune de acord normele ce alcătuiesc sistemul răspunderii cu schimbările sociale, iar în acest proces este atribuit conceptelor și categoriilor juridice conținut concret, le este asigurată funcționalitatea.

Principiile care guvernează răspunderea juridică au fost caracterizate în doctrină diferit. Acest lucru e motivat, mai întâi de toate, prin complexitatea instituției răspunderii juridice și prin faptul că aceasta reprezintă o instituție interramurală. Majoritatea autorilor din domeniu caracterizează principiile răspunderii juridice drept niște idei generale ce reflectă specificul instituției răspunderii juridice. Așa cum menționam anterior, diverși autori propun liste diferite ale principiilor răspunderii juridice. Diferențele sun, însă, unele parțiale, de vreme ce unele principii se regăsesc în absolut orice listă formulată de autorii de specialitate. Aceștia consideră că principiile sunt expresia unor caracteristici comune tuturor formelor de răspundere juridică [133, p. 204] sau că răspunderea juridică se bazează pe un fond de reguli comune, generale, valabile pentru toate formele de răspundere, indiferent de particularitățile fiecăreia dintre ele, numite principii ale răspunderii juridice. De exemplu, potrivit autorului M. Costin, principiile fundamentale ale răspunderii juridice sunt idei călăuzitoare care își găsesc expresia, în toate normele de drept ce reglementează această instituție juridică. Pe de altă parte, autorul Gh. Mihai este de părerea, că principiile nu sunt reguli, nici norme. Dacă principiile juridice ar fi norme juridice, ar trebui să aparțină uneia din cele două clase: imperative sau permissive. În orice caz, s-ar structura minimal în ipoteză și dispoziție iar în cazul încălcării dispoziției, ar urma tragerea la răspundere și sancționarea celor vinovați. În realitate, principiile dreptului sunt îndrumări

(luminează calea cea justă), care garantează edificiul normativ, coerența, eficiența și unitatea lui: *Nimeni nu e mai presus de lege* e un principiu în lumina căruia au fost elaborate norme privind fraudarea legii și abuzul de drept prin încălcarea cărora se atinge principiul [102, p.96]. Abuzul de drept și fraudarea de lege conduc spre același rezultat ilicit scontat – deturnarea sensului teleologic al normei [88, p.25].

Susținem opinia autorului N. Vitruk, citat de autoarea D. Mirzac(Mititelu), [169;108, p. 125] care consideră că principiile răspunderii juridice nu sunt niște declarații sau slogane, nici recomandări ale legiuitorului sau ale persoanelor care aplică legea, ci sunt cele mai generale norme pentru instituția dată (instituția răspunderii juridice), cerințe importante care determină atât conținutul reglementărilor juridice al relațiilor de răspundere juridică, cât și al activității de aplicare a măsurilor de constrângere juridică într-o egală măsură pentru legiuitor (în calitatea sa de creator al anumitor norme de drept), pentru magistrați și pentru toți cei care realizează activitatea de aplicare.

Autorul C. Popa definește principiile răspunderii juridice drept idei călăuzitoare, reglementate de normele de drept, care prevăd condițiile, modalitățile în care sunt antrenate formele răspunderii juridice [132, p. 276-279]. În raport cu această definiție avem și unele rezerve, așa cum principiile, ca idei călăuzitoare, își găsesc reflectarea în normele de drept, care reglementează instituția răspunderii juridice.

Autorul D. Baltag identifică în calitate de principii ale răspunderii juridice următoarele principii [12, p. 455]:

- principiul angajării răspunderii doar în temeiul legii;
- principiul răspunderii pentru fapta săvârșită;
- principiul răspunderii personale;
- principiul *o singură violare a normei, o singură răspundere*;
- principiul prezumției de nevinovăție în stabilirea răspunderii juridice;
- principiul unicității răspunderii juridice;
- principiul justeței sau proporționalității sancțiunii;
- principiul umanismului răspunderii juridice;
- principiul perseverenței prin răspundere;
- principiul celerității tragerii la răspundere juridică.

Prin prezenta cercetare doctorală urmărim scopul nu doar de a identifica, dar și de a defini principiul umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice. În opinia noastră, principiul umanismului în cadrul răspunderii juridice este o formă de realizare a umanismului

dreptului ce contribuie la dezvoltarea relațiilor social-juridice și, drept consecință, reprezintă și protejează interesele publice, manifestându-se doar în acele relații ce sunt reglementate de normele instituției dreptului. Fiind reglator al acțiunilor subiecților de drept, acesta ajută persoana, dar fără a-i suprima individualitate, în alegerea și acceptarea unei soluții independente dintre toate standardele de comportament general acceptate.

Pentru o mai bună înțelegere a principiilor ce definesc instituția răspunderii juridice și influența principiului umanismului asupra formelor de manifestare a instituției vizate, considerăm necesar de-a identifica corelația principiului umanismului cu principiile răspunderii juridice.

Principiul angajării răspunderii doar în temeiul legii, format inițial în dreptul penal, ca o expresie a vechilor adagii latine: *nullum crimen sine lege* (legalitatea încriminării) și *nulla poena sine lege* (legalitatea pedepsei). Principiul legalității răspunderii a fost extins apoi la toate formele răspunderii juridice. În lumina acestei reguli, o persoană nu poate fi trasă la răspundere decât în cazurile prevăzute de lege în forma și în limitele stabilite de aceasta potrivit unei proceduri speciale, desfășurate de organe ce au competența respectivă. Acest principiu se circumscrie contextului mai larg al cerințelor legalității ce guvernează viața juridică în general și care presupune respectarea tuturor normelor juridice atât în procesul de legiferare, cât și în cel de aplicare și de realizare a normelor de drept. Elaborarea normelor juridice trebuie să se desfășoare cu stricta observare a principiului supremației legii și a competenței organelor emitente, iar aplicarea acestora trebuie să se facă, de asemenea, în limite legale. Dar principiul menționat reprezintă și cadrul de exprimare al celorlalte principii ce guvernează răspunderea juridică, pentru că legalitatea presupune nu numai respectarea general valabilă a normelor de drept și angajarea răspunderii juridice în cazul încălcării lor, ci și răspunderea personală numai pentru fapta săvârșită cu vinovăție, operativitatea tragerii la răspundere, umanismul acesteia și îndeplinirea rolului curativ al răspunderii prin intermediul prevenției. De aceea, doctrina juridică atrage atenția că realizarea acestui principiu reprezintă o premisă necesară și esențială pentru îndeplinirea principiilor menționate mai sus. Încălcarea principiului legalității ar transforma răspunderea juridică și finalitățile ei dintr-un mijloc de asigurare a ordinii de drept, într-un factor de perturbare și de știrbire a acesteia. În loc să se asigure stabilitatea raporturilor sociale juridice reglementate, s-ar crea un sentiment de incertitudine și de neliniște socială.

Răspunderea juridică nu poate opera decât în condițiile sau în cazurile prevăzute de lege, în forma și limitele stabilite de aceasta, conform unei anumite proceduri desfășurate de organele special abilitate. Dacă ar fi să ne referim doar la răspunderea penală, regula enunțată își regăsește expresia în principiile legalității încriminării, adică a consacrării numai prin lege a faptelor

infracționale și în legalitatea pedepsei, adică a aplicării numai a sancțiunii cuprinse în normele juridice penale.

Trebuie să menționăm că principiul legalității legii penale este urmat de principiul umanismului legii penale, care stipulează că „întreaga reglementare juridică are menirea să apere, în mod prioritar, persoana ca valoare supremă a societății, drepturile și libertățile acesteia. (art. 3 CP al RM).

În teoria dreptului, cunoașterea problemei principiului umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice este strâns legată de clarificarea prescripțiilor inițiale privind umanismul dreptului și manifestarea acestuia în societate și stat. Esența acestei abordări se explică prin faptul că principiul umanismului în cadrul răspunderii juridice nu există izolat, ci se bazează pe umanitatea dreptului ca atare și corelația acestuia în raportul de parte a întregului.

Respectarea normelor de drept constituie o condiție necesară pentru realizarea prevederilor dreptului și crearea ordinii de drept. Nici un sistem de drept nu se poate lipsi de respectarea prevederilor care fixează măsurile principale, ale statului în conducerea vieții economice, politice, culturale etc. Respectarea normelor juridice exprimă atitudinea cetățenilor, a organelor de stat, a altor organe sociale față de actele normative [143, p. 157].

Starea de ordine în desfășurarea raporturilor sociale, ce rezultă din atitudinea de respectare a legilor, se mai numește legalitate. Prin legalitate, autorul D. Baltag înțelege respectarea întocmai a Constituției, a legilor, a celorlalte acte normative și a actelor juridice concrete date în baza lor, respectarea drepturilor și libertăților cetățenești de către organele statului, de către organisme sociale în general, precum și de către cetățeni [11, p. 152].

Una dintre prioritățile actuale ale Republicii Moldova este reprezentată de sporirea protecției legii de diversele încălcări ale acesteia de către subiectele de drept. Dezideratul enunțat poate fi realizat doar prin respectarea condițiilor ce constituie premise ale statului de drept, adică întărirea legalității, asigurarea liberei exercitări a drepturilor și libertăților persoanei, sau, în general, asigurarea ordinii de drept.

În literatura științifică și didactică pot fi întâlnite diverse concepții despre legalitate, despre natura, conținutul și principiile ei. Pentru adepții abordării etatice, legalitatea înseamnă respectarea strictă și obligatorie a dreptului, sau, respectarea legii (dreptul și legea, în acest caz, se identifică). De exemplu, în jurisprudență s-a format concepția legalității ca executare strictă și neclintită a legilor și a actelor normative legale de către toate subiectele de drept [11, p. 152].

Principiul o singură violare a normei, o singură răspundere are la bază concepția juridică a răspunderii juridice subiective, susține autorul D. Baltag [12, p. 457], conform căreia, autorul faptei răspunde numai atunci când și-a dat seama sau trebuia să-și dea seama de

rezultatele faptei sale și de semnificațiile ei social-juridice periculoase, fiind sancționat pentru comportamentul său antisocial. Corelația acestui principiu cu principiul umanismului reiese din raționamentul că fără vinovăție nu există răspundere juridică, chiar și în cazurile când sunt întrunite toate celelalte condiții de bază. Iar aceasta trebuie de cele mai dese ori dovedită. De exemplu, în dreptul penal operează prezumția de nevinovăție a învinuitului sau inculpatului, ceea ce obligă organele de stat la dovedirea ei. Prezumția de nevinovăție este cu totul excepțională și limitată, de exemplu, în cazul părinților pentru faptele copiilor minori, dar și în această ipostază prezumția poate fi combătută sau înlăturată. De respectarea acestui principiu depinde și efectul educativ al răspunderii. Autorul faptei ilicite nu poate fi corijat fără stabilirea răspunderii juridice și invers, în cazul când o persoană este condamnată pe nedrept, efectul educativ al răspunderii juridice dispare.

Principiul răspunderii personale reprezintă un alt principiu important pe care se fundamentează instituția răspunderii juridice. Conform acestui principiu, efectele sancțiunilor se răsfrâng numai asupra persoanei care a încălcat norma juridică, săvârșind fapta ilicită. Ca regulă generală, răspunderea juridică revine numai celui ce a săvârșit fapta ilicită, iar întinderea răspunderii se stabilește după circumstanțele personale ale autorului faptei. În cazul răspunderii sancționatorii (represive), regula capătă un caracter absolut, pe când în cazul răspunderii reparatorii, în condiții limitativ prevăzute de lege, se admite și o răspundere pentru fapta altuia. Dar chiar atunci când răspunderea izvorăște din fapta altuia sau din cea săvârșită din solidaritate cu altul, ea se raportează numai la împrejurările obiective și subiective care însoțesc fapta autorului.

Răspunderea juridică este personală și acest principiu este lesne de găsit în dreptul penal, în sensul că numai cel care a săvârșit direct sau a participat indirect la săvârșirea unei infracțiuni poate fi tras la răspundere penală. Răspunderea personală înseamnă răspundere pentru fapta proprie, indiferent dacă subiectul este persoană fizică sau juridică.

Codurile civile reglementează răspunderea pentru fapta altuia, considerată o abatere de la principiul răspunderii personale [108, p. 104].

Formularea legală a respectivului principiu o regăsim în legea penală și prevede că răspunderii penale și pedepsei penale este supusă numai persoana care a săvârșit cu intenție sau din imprudență o faptă prevăzută de legea penală (art.6 alin.(2) CP al RM).

Răspunderea personală nu poate fi separată de individualizarea pedepsei. Deși reprezintă două fenomene distincte, totuși, nu putem nicidecum afirma că individualizarea sancțiunii nu are nimic comun cu personalizarea răspunderii. Individualizarea sancțiunii de fapt este o continuare a aplicării principiului răspunderii personale. Odată determinată persoana care va fi trasă la

răspundere în baza principiului răspunderii personale, urmează determinarea tuturor circumstanțelor în care a fost comisă fapta, iar, în consecință, și stabilirea sancțiunii corespunzătoare acestei personale și a acestor circumstanțe [108, p. 124].

Principiul o singură violare a normei, o singură răspundere (non bis in idem). Corelația principiului umanismului cu principiul *non bis in idem*, reiese din regula că autorul faptei ilegale nu poate fi sancționat decât o singură dată pentru una și aceeași faptă. Interdicția pedepsei duble pentru una și aceeași faptă penală este recunoscută de mult timp ca fiind principiu de drept consfințit în acte normative internaționale.

Reformulat și în legislația contravențională, principiul individualizării răspunderii contravenționale și sancțiunii contravenționale stipulează că nimeni nu poate fi supus de două ori răspunderii contravenționale pentru una și aceeași faptă (art. 9 alin. (2) Codul Contravențional al Republicii Moldova [40]).

Principiul *non bis in idem* exprimă deopotrivă umanismul și democratismul dreptului. În plus, exprimă ideea de aplicare, în vederea pedepsirii celui vinovat, a unei sancțiuni proporționale și nicidecum a uneia extrem de dure sau a unei multitudini de sancțiuni. Această exagerare ar duce cu certitudine la apariția unei repulsii față de drept și față de instituția răspunderii juridice, iar, în consecință, ar stimula sentimentul de răzbunare a celui pedepsit astfel. Asemenea efecte nu sunt nicidecum urmărite de instituția răspunderii juridice, ba dimpotrivă, funcțiile răspunderii juridice indică o schimbare de atitudine a celui vinovat, dar o schimbare în sensul bun, în sensul aprecierii importanței respectării prescripțiilor legii.

Respectivul principiu în dreptul penal mai este denumit *principiul unicității răspunderii penale* și se referă, ca și în celelalte cazuri, la ideea de atragere a răspunderii penale o singură dată și aplicarea unei singure sancțiuni în urma săvârșirii unei infracțiuni.

Totuși, principiul *non bis in idem*, după cum am menționat anterior, nu exclude posibilitatea intervenției simultane a mai multor forme de răspundere juridică față de aceeași persoană în cazurile când prin fapta ilicită se încalcă o pluralitate de norme juridice de natură diferită. În acest fel, pot fi cumulate răspunderea civilă cu cea penală, răspunderea penală cu răspunderea disciplinară etc. Acest lucru este posibil datorită faptului că finalitatea principală a răspunderii juridice este stabilirea ordinii de drept încălcată prin fapta ilicită.

În această ordine de idei, autorul D. Baltag susține că prin cumulul formelor de răspundere juridică față de aceeași persoană și cu privire la aceeași faptă nu se încalcă principiul *non bis in idem*, așa cum, menționează autorul citat, nu se încalcă nici aplicarea sancțiunilor cumulative în cadrul aceleiași forme de răspundere juridică. Un exemplu elocvent în acest sens este amenda sau închisoarea și confiscarea averii [12, p. 458].

În esență, corelația dintre principiul umanismului și principiul *non bis in idem* reiese din excluderea aplicării față de aceeași persoană și pentru aceeași faptă a două sau mai multe sancțiuni care, prin natura lor sunt identice. Altfel zis, o singură încălcare a normei de drept nu trebuie să determine decât o singură sancțiune juridică.

Principiul prezumției de nevinovăție la stabilirea răspunderii juridice reprezintă o regulă de bază în desfășurarea procesului penal, iar prin implicațiile pe care le are, reprezintă unul dintre drepturile fundamentale ale omului. Astfel poate fi explicată înscrierea acestui principiu într-o serie de documente de drept internațional care vizează drepturile fundamentale ale fiecărei persoane. Deși Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale este principalul instrument internațional în domeniul drepturilor omului ce are drept scop apărarea unui spectru larg de drepturi civile și politice, constituind în același timp un contract cu forță juridică obligatorie pentru părțile contractante și instituind un sistem de control privind realizarea acestor drepturi în cadrul statelor, prezumția de nevinovăție a fost indicată pentru prima dată în legislația SUA și apoi formulată în Declarația Drepturilor Omului și Cetățeanului de la 1789 [21, p. 91].

Derivând din scopul procesului penal, prezumția de nevinovăție constituie baza drepturilor procesuale acordate învinuitului sau inculpatului. Numai acceptându-se ideea ce decurge din prezumția de nevinovăție (că simpla învinuire nu înseamnă și stabilirea vinovăției și că asupra acesteia se va statornici doar printr-o hotărâre judecătorească definitivă, emisă de instanța de judecată), învinuitul sau inculpatul trebuie să fie tratat ca un nevinovat și aceasta nu se poate face decât dacă îi este recunoscută calitatea de parte în cauză [106].

Funcționalitatea prezumției de nevinovăție este mult mai largă decât aspectele factice legate de probațiune, care se manifestă în câteva direcții principale [106]:

- Prezumția de nevinovăție în procesul penal garantează protecția persoanelor împotriva arbitrarului în stabilirea și tragerea la răspundere penală. Garanția juridică pe care o poate acorda dreptul este că nimeni nu va fi tras la răspundere penală și sancționat discreționar și că, în cazul învinuirii de săvârșire a unei infracțiuni, se va urma o procedură juridică prin care să se stabilească vinovăția lui.

- Prezumția de nevinovăție stă la baza tuturor garanțiilor procesuale legate de protecția persoanei în procesul penal. În raporturile penale trebuie să se acorde protecție juridică învinuitului sau inculpatului, în așa fel încât acesta să nu fie pus în inferioritate nici față de organele judiciare și nici față de părți.

- Prezumția de nevinovăție este strâns legată de aflarea adevărului și dovedirea corectă a împrejurărilor de fapt ale cauzei, în așa fel încât vinovăția să fie stabilită cu certitudine. Acest

principiu are o deosebită importanță teoretică și numeroase implicații practice, legate de administrarea și aprecierea probelor [106].

Acest principiu se regăsește și în legislația internă a Republicii Moldova, în art.21 al Constituției, care prevede că „orice persoană acuzată de un delict este prezumată nevinovată până când vinovăția sa va fi dovedită în mod legal, în cursul unui proces judiciar public, în cadrul căruia i s-au asigurat toate garanțiile necesare apărării sale” [44].

Același principiu mai este prevăzut și în art. 8 al Codului de procedură penală al RM [42]. Inserarea legislativă a principiului prezumției de nevinovăție în țara noastră a fost determinată de integrarea Republicii Moldova în evoluția generală a societății internaționale privind protecția juridică a drepturilor omului. Inițial, prezumția de nevinovăție a fost consacrată în Constituție, iar mai apoi a fost impusă inserarea ei și în Codul de procedură penală. Menționăm că înscrierea prezumției de nevinovăție în principiile Codului de procedură penală nu este necesară doar pentru aplicarea de către practicieni, ci îl obligă și pe legiuitor să armonizeze toate prevederile Codului de procedură penală cu dispoziția acestui principiu. Drept urmare, putem observa mai multe prevederi ale codului care derivă, evident, din obligativitatea respectării principiului prezumției de nevinovăție, una dintre principalele prevederi fiind cea a obligativității organelor de urmărire penală de a colecta probe care învinuiesc sau care dezvinovătesc persoana [21, p. 92].

În baza dispoziției art.8 al Codului de procedură penală al Republicii Moldova, putem sublinia că principiul prezumției de nevinovăție est constituit din 3 atribute [42]:

- persoana acuzată de săvârșirea unei infracțiuni este prezumată nevinovată atâta timp cât vinovăția sa nu-i va fi dovedită, în modul prevăzut de prezentul cod, într-un proces judiciar public, în cadrul căruia îi vor fi asigurate toate garanțiile necesare apărării sale, și nu va fi constatată printr-o hotărâre judecătorească de condamnare definitivă;

- nimeni nu este obligat să-și dovedească nevinovăția;

- concluziile despre vinovăția persoanei în săvârșirea infracțiunii nu pot fi întemeiate pe presupuneri, la fel cum toate dubiile în probarea învinuirii, care nu pot fi înlăturate în condițiile codului de procedură penală, se interpretează în favoarea bănuیتului, învinuitului, inculpatului. Fiecare din atributele enunțate mai sus au un grad sporit de importanță pentru respectarea drepturilor persoanei în procesul penal, iar excluderea cel puțin a unuia dintre acestea va știrbi esențial din aceste drepturi.

Atributele menționate constituie garanții procesuale ale bănuیتului, învinuitului, inculpatului, acordându-i acestuia posibilitatea de a se apăra efectiv în procesul penal, excluzând condamnarea sa ilegală.

Principiul justeții sau proporționalității sancțiunii – în conformitate cu care se impune corelarea răspunderii sau a pericolului ei social, sau a extinderii pagubei, a formei de vinovăție cu care a fost săvârșită, printr-o corectă și concretă individualitate sau proporționalizare, de exemplu, a sancțiunii sau a pedepsei penale cu includerea tuturor împrejurărilor legate de comiterea faptei, de circumstanțele atenuante sau agravante ca și de persoana făptuitorului etc.

Înțelegerea juridică a principiului proporționalității prezintă dificultăți, deoarece conținutul său depinde de o anumită concepție filozofică despre justiție, exact ca și în cazul principiului umanismului. Tocmai din acest considerent este important să abordăm problema corelației dintre aceste două principii ale răspunderii juridice. Doctrina juridică, începând din antichitate și până în prezent, evocă proporționalitatea ca semnificând ideea de ordine, de echilibru, de raport rațional, de justă măsură. Proporționalitatea, la fel ca și principiul umanismului, nu este un principiu exclusiv al dreptului rațional, ci, în același timp, este un principiu al dreptului pozitiv, un principiu cu valoare normativă. Proporționalitatea este, deci, un criteriu juridic prin care se apreciază legitimitatea ingerinței puterii statale în domeniul exercitării drepturilor și libertăților fundamentale ale omului.

Acest principiu este consacrat, explicit sau implicit, de instrumentele juridice internaționale sau de majoritatea constituțiilor țărilor democratice. Principiul proporționalității este regăsit și în dreptul comunitar, în măsura în care legalitatea regulilor comunitare este supusă condiției ca mijloacele folosite să fie corespunzătoare obiectivului urmărit și să nu depășească ceea ce este necesar pentru a atinge acest obiectiv.

Autoarea D. Mârzac (Mititelu) consideră că principiul proporționalității, ca principiu general al dreptului și al răspunderii juridice, presupune o relație, considerată justă, între măsura juridică adoptată, realitatea socială și scopul legitim urmărit [108, p. 128].

În doctrina națională s-a afirmat că proporționalitatea poate fi analizată cel puțin ca rezultat al combinării a trei elemente: decizia luată, finalitatea acesteia și situația de fapt căreia i se aplică [4, p.47].

Proporționalitatea este corelată cu conceptele de legalitate, de umanism, de oportunitate și de putere discreționară. În dreptul public, încălcarea principiului proporționalității este considerată ca fiind depășirea libertății de acțiune lăsată la dispoziția autorităților și, în ultimă instanță, exces de putere [4, p.50].

Susținem opinia autoarei D. Mârzac (Mititelu) care opinează că există interferență între principiul proporționalității și alte principii generale ale dreptului, cum ar fi: principiile legalității și egalității, principiile echității și justiției. Esența acestui principiu constă în relația considerată justă între elementele componente. Se poate pune întrebarea dacă sintagma „relație justă” este

sinonimă cu cea de „relație adecvată” folosită uneori de doctrină. Credem că există unele deosebiri, deoarece conceptul de *just* poate avea și o dimensiune morală, pe când cel de *adecvat* nu presupune în mod obligatoriu și acest sens. Sintetizând, putem spune că *proporționalitatea* este un principiu general al dreptului, consacrat explicit sau dedus din reglementări constituționale, legislative și ale instrumentelor juridice internaționale, bazat pe valorile dreptului rațional, ale justiției și echității. Acesta exprimă existența unui raport echilibrat sau adecvat, între acțiuni, situații, fenomene și limitarea măsurilor dispuse de autoritățile statale la cele necesare pentru atingerea unui scop legitim, în acest fel fiind garantate drepturile și libertățile fundamentale și evitat abuzul de drept [108, p. 129].

Cercetătoarea D. Mârzac (Mititelu) apreciază, iar noi susținem această opinie, că printre finalitățile principiului proporționalității două sunt cele mai importante: controlul și limitarea puterii discreționare a autorităților publice, pe de o parte, și garantarea drepturilor și libertăților fundamentale în situațiile în care exercitarea lor ar putea fi condiționată sau restrânsă, pe de altă parte [108, p. 129].

Proporționalitatea, deși este un principiu general, nu s-a bucurat, în multe cazuri, de o consacrare normativă explicită, principiul fiind dedus prin diferite metode de interpretare din textele normative. Această situație creează unele dificultăți în aplicarea principiului proporționalității. În plus, este necesară și o evidențiere a importanței acestui principiu, în calitate sa de criteriu de legitimitate a exercitării puterii statale, în limitele marjei de apreciere, conform competențelor constituționale și legale.

În raport cu aceste considerente și în perspectiva unei noi revizuirii a Constituției Republicii Moldova, propunem adăugarea în art.1 cu denumirea marginală „Statul Republica Moldova” a unui nou alineat care să prevadă că: „exercitarea puterii statale trebuie să fie proporțională și nediscriminatorie”.

Această intervenție ar satisface mai multe cerințe [108, p. 130]:

- ar consacra expres proporționalitatea ca principiu general constituțional și nu numai cu aplicare restrânsă în cazul restrângerii exercitării drepturilor și libertăților fundamentale, așa cum s-ar putea considera în prezent, dacă e să ne referim la dispozițiile art. 54. din Constituția Republicii Moldova;
- ar corespunde unor reglementări similare cuprinse în instrumentele juridice adoptate în cadrul Uniunii Europene;
- ar constitui o veritabilă obligație constituțională pentru toate autoritățile statului în vederea exercitării atribuțiilor în felul în care măsurile adoptate să se înscrie în limitele puterii discreționare recunoscute de lege și nu să reprezinte un exces de putere;

– ar stimula și ar facilita corelația dintre principiul proporționalității, umanismului și principiul egalității.

Principiul perseverenței prin răspundere, conform căruia sancțiunea are rolul de a-l preveni atât pe cel vinovat, cât și pe alții, în săvârșirea pe viitor a altor fapte de același gen, în care sens există o prevenție specială și una generală prin răspunderea declanșată [12, p. 462].

Corelația principiului umanismului cu principiul perseverenței prin răspundere poate părea una abstractă, dar ea are puternice conotații în practică, exemplul cel mai elocvent fiind art. 61 CP al RM, care definește pedeapsa ca o măsură de constrângere statală și un mijloc de corectare și de reeducare a condamnatului, ce se aplică în numele legii de către instanța de judecată celor care au săvârșit infracțiuni, cauzându-le astfel anumite lipsuri și restricții drepturilor lor. Scopurile pedepsei penale sunt indicate la alineatul 2, articolul 61, al CP al RM:

– *corectarea condamnatului* – ceea ce presupune că pedeapsa penală se aplică nu pentru a cauza suferințe fizice condamnatului sau pentru a-l leza demnitatea, ci pentru a-i schimba concepțiile și convingerile greșite care l-au influențat în vederea comiterii infracțiunii, precum și pentru a-i educa stima față de normele scrise și nescrise ale societății;

– *prevenirea săvârșirii de noi infracțiuni de către condamnat* – care urmărește corectarea și reeducarea condamnatului, astfel încât după ce va executa pedeapsa, acesta să nu ia din nou calea infracțională. Prevenirea generală a infracțiunilor presupune preîntâmpinarea săvârșirii infracțiunilor din partea altor persoane decât cele condamnate și se realizează prin amenințarea cu pedeapsa. În acest fel, simpla conștientizare de către justițiabil a faptului că pentru săvârșirea oricărei infracțiuni se aplică inevitabil o pedeapsă, contribuie la prevenirea săvârșirii infracțiunilor de către persoanele predispuse. Atât principiul umanismului, cât și cel al perseverenței prin răspundere urmăresc ca nici o persoană să nu fie limitată în drepturile sale. Ambele principii doresc prevenirea și combaterea faptelor ilegale, or comiterea unei ilegalități atrage după sine răspunderea juridică, iar survenirea ei reprezintă o consecință a neglijării principiului umanismului și al perseverenței prin răspundere.

Principiul celerității tragerii la răspundere juridică. Esența acestui principiu este de a asigura realizarea scopurilor răspunderii juridice. Dacă aplicarea sancțiunilor, realizată prin forța de constrângere a statului pentru faptele ilicite nu intervine cu promptitudine, atunci nu se mai obțin efectele dorite nici în raport cu persoana ce a încălcat legea, nici în raport cu societatea. Aplicarea acestui principiu implică tragerea la răspundere la timpul potrivit, pentru a se evita situația când, odată cu trecerea timpului, nu mai există posibilitatea tragerii la răspundere.

În susținerea acestui principiu, cercetătoarea D. Mârzac (Mititelu) susține că aplicarea cu celeritate a sancțiunii este necesară. Promptitudinea în aplicarea și punerea în executare a

sanctiunilor juridice are valențe socio-educative ce țin de recuperarea ordinii de drept, ca dimensiune a ordinii normative a societății. Statul în serviciul societății, dar nu în acela al privilegiaților unui sistem de drept care, prin natura lui îl generează, are interes comun cu interesul general ca să sancționeze imediat, pentru a-i proba eficiența și utilitatea [108, p. 135].

Spre deosebire de alte principii ale instituției răspunderii juridice, principiul celerității sau operativității și promptitudinii răspunderii juridice, vizează alte valori precum oportunitatea și operativitatea tragerii la răspundere a celui vinovat de comiterea unei ilegalități. Aplicarea sancțiunii juridice sau tragerea la răspundere juridică reprezintă reacția negativă a societății și, respectiv, a statului la comportamentul necorelat cu dispoziția normei juridice a celui vinovat. Dacă reacția socială la comiterea de acțiuni ilicite nu intervine cu promptitudine, efectele urmărite nu se mai obțin nici în raport cu societatea, nici în raport cu făptuitorul. Tragerea la răspundere nu poate suferi amânare, întrucât s-ar crea un sentiment de insecuritate și o stare de neîncredere în capacitatea organelor abilitate în a restabili ordinea de drept [132, p.279].

Același lucru este afirmat și de numeroși autori de specialitate. Gh. Mihai, de exemplu, susține ideea că temporizarea tragerii la răspundere a făptuitorului provoacă un sentiment de insecuritate în raporturile interumane și în cele sociale, precum și un sentiment de neîncredere în capacitatea factorilor instituționali, obligați să asigure ordinea de drept [110, p.202].

Acest lucru este argumentat prin faptul că trecerea timpului poate altera unele probe importante pentru procesul de tragere la răspundere și, deci, poate face imposibilă aplicarea celorlalte principii ale răspunderii juridice sau poate face inefficientă aplicarea lor. După cum am menționat anterior, tragerea la răspundere conduce la restabilirea ordinii de drept (dezechilibrată prin fapta ilicită) și produce efecte juridico-morale atât asupra celui lezat în dreptul său, cât și asupra făptuitorului, în timp ce trecerea timpului poate să ducă la modificarea interesului individual și general, la diluarea semnificației sociale a faptei, la dispariția unor probe, la alterarea altora, la tot felul de impedimente în conturarea stării reale de fapt. Din aceste considerente și pentru a preîntâmpina în principal diluarea semnificației sociale a faptei ilicite și a valorii sancțiunii, de multe ori sunt stabilite prin lege termene de prescriere a răspunderii juridice sau termene de prescriere a aplicării sancțiunii. Tocmai existența termenelor de prescripție reprezintă un argument legal și dovedește eficiența răspunderii juridice într-un anume interval de timp de la momentul comiterii faptei ilicite, considerându-se inoportună tragerea la răspundere după o perioadă mai lungă sau mai scurtă de timp, în funcție de gravitatea faptei. Însă, gravitatea faptei determină și întinderea perioadei termenului de prescripție, existând și fapte ilicite imprescriptibile [108, p. 139].

Așa cum am menționat anterior, umanismul reprezintă unul din criteriile de evaluare a comportamentului uman, la care putem alipi și instituția echității care deține, de facto, același statut. Principiile date reprezentând mecanismul istoric al stabilizării, protecției și asigurării a structurilor sociale, dar și standardele ce sunt impuse unei persoane sub formă de supraveghere juridică, morală, etică în cadrul reglementării comportamentului uman în societate și pentru interesul public general. Cu toate că există multe forme de exprimare a acestor instituții în societate, ele sunt atât de strâns legate între ele încât, uneori, sunt unite în una singură. Analiza comparativă de mai sus a conținutului conceptelor de umanism, de echitate și de justiție ne permite să evidențiem trăsăturile lor comune [112, p.18]:

- principiul umanismului și al echității sunt principii generale de drept;
- unitatea umanismului și a echității se reflectă pe deplin în apariția și dezvoltarea relațiilor sociale – trăsătură subliniată de literatura juridică și filosofică;
- principiile umanismului și a echității, în calitatea lor de categorii morale și etice, au apărut cu mult înaintea dreptului, atunci când abia se năștea înțelegerea binelui și a răului;
- principiile umanismului și echității constituie criterii de evaluare a dreptului, care, la rândul său, caracterizează instituțiile și relațiile juridice;
- principiile avute în vedere conțin și exprimă voința și interesele umane;
- principiile umanismului și echității nu sunt de ordin declarativ, ele nu se pot realiza și implementa în mod automat. Pentru realizarea lor trebuie să existe premise de ordin economic, politic și juridic.

Fiind foarte asemănătoare în forma lor externă de exprimare, principiile menționate au constituit, în literatura de specialitate și în cea filosofică, pretextul unor opinii contradictorii în rândul oamenilor de știință.

Autoarea E.O. Varankova, de exemplu, consideră că în domeniul aplicării sancțiunilor (pedepselor) pentru actul ilegal, umanismul este de neconceput fără echitate și justiție [170, p. 58]. Cu toate acestea, trebuie remarcat că în teoria dreptului, umanismul, echitatea și justiția se diferențiază după formele externe de manifestare, după metode și mijloacele de influență asupra omului. Umanismul ca principiu al dreptului, își găsește expresia, conform autoarei E.A. Sarkisova, atât în formele de protecție a societății împotriva infracțiunilor, în formele de combatere a acestora prin diferite metode, dar și în mijloacele de aplicare a pedepsei, în timp ce echitatea reprezintă proporționalitatea dintre faptă și pedeapsa aplicată. Dreptul nu prevede numai o atitudine umană față de infractor, ci garantează și abordarea corectă și justă în raport cu acesta, ținându-se cont de interesele întregii societăți [194, p. 74].

Pentru a explica conținutul principiului umanismului și al echității, este necesar să se dezvăluie sursele, mecanismele și semnificația acestora în societate. Prin prisma problemei discutate, aceste principii personifică interesele subiecților interdependenți și realizează caracteristicile pozitive și negative ale dreptului, pe de o parte, și activitatea organelor guvernamentale și indivizilor pe de altă parte. În situația configurată, este necesar să se ia în calcul două aspecte[113, p. 95]:

- în absența unei instituții de responsabilitate, nu putem vorbi despre umanism și echitate, aceste principii sunt corelate cu responsabilitatea și răspunderea juridică, ele nu depășesc limitele funcționării normelor sale, ci sunt incluse în conținutul său;
- când apare responsabilitatea și răspunderea juridică, principiile umanismului și justiției iau în considerație atât interesele directe, cât și pe cele indirecte ale individului.

Principiul umanismului, principiul echității și al justiției, al responsabilității și al răspunderii juridice exprimă interesele unei părți semnificative a societății și sunt realizate în conștiința juridică a oamenilor și a activităților autorităților publice. Responsabilitatea și răspunderea rezultă din drepturile și îndatoririle individului în raport cu societatea și ale societății în raport cu individul.

În legislația actuală, pot fi identificate mai multe expresii ale interdependenței dintre principiile umanismului, al echității și al justiției [112, p. 21]:

- manifestarea umanismului se exprimă prin aplicarea unor măsuri de constrângere față de persoană, în funcție de unele caracteristici ale ei. În numirea pedepselor, este necesar să se țină seama, în special, de condițiile de viață și de educație ale minorului, de dezvoltarea lui mentală.

De exemplu, art. 89 al Codului Penal al Republicii Moldova prevede la alineatul (2), lit. g. „amânarea executării pedepsei pentru femei gravide și persoane care au copii în vârstă de până la 8 ani” [43].

Umană și în același timp echitabilă poate fi numită și prevederea din Codul Civil al Republicii Moldova [art. 1416, alin. (1)] [39], care reglementează că mărimea despăgubirilor depinde de diferite circumstanțe, printre care și venitul persoanei.

Art. 22 al Constituției Republicii Moldova prevede clar neretroactivitatea legii: „Nimeni nu va fi condamnat pentru acțiuni sau omisiuni care, în momentul comiterii, nu constituiau un act delictuos. De asemenea, nu se va aplica nici o pedeapsă mai aspră decât cea care era aplicabilă în momentul comiterii actului delictuos” [44].

Observăm aici interconexiunea dintre principiul umanismului și cel al echității și justiției. Susținem poziția autorilor Gh. Avornic, D. Postovan și M. Poalelungi care reiterează că

principiul neretroactivității legii răspunde preocupării de securitate juridică, fiind o garanție pentru situațiile juridice legal create și consolidate sub imperiul legii vechi. Neretroactivitatea reprezintă, deci, un factor de ordine și de securitate juridică, protejând drepturile subiective împotriva intervenției legiuitorului și împiedicând repunerea în discuție a drepturilor dobândite și a actelor vechi încheiate sub imperiul legii vechi [8, p. 57].

Prin conținutul art. 22, Constituția Republicii Moldova [44] recunoaște că principiul neretroactivității legilor nu este numai o cauză particulară, dar și că aceasta are o importanță majoră. Nu este întâmplător faptul că legiuitorul a calificat acest principiu ca esențial pentru drepturile și libertățile fundamentale ale omului, fiind orientat spre asigurarea de către stat a condițiilor necesare pentru realizarea drepturilor cetățenilor. Ținem să menționăm că efect retroactiv au doar acele prevederi ce îmbunătățesc doar situația persoanei vizate. Conform prevederilor art. 10 din CP al RM, efectul retroactiv al legii penale este conceput în felul următor: „Legea penală care înlătură caracterul infracțional al faptei, care ușurează pedeapsa ori, în alt mod, ameliorează situația persoanei ce a comis infracțiunea are efect retroactiv, adică se extinde asupra persoanelor care au săvârșit faptele respective până la intrarea în vigoare a acestei legi, inclusiv asupra persoanelor care execută pedeapsa ori care au executat pedeapsa, dar au antecedente penale. Legea penală care înăsprește pedeapsa sau înrăutățește situația persoanei vinovate de săvârșirea unei infracțiuni nu are efect retroactiv”.

În cadrul aplicării măsurilor răspunderii juridice, autorul I. L. Nikiforenko întrevide legătura dintre principiul umanismului și cel al echității, ce se exprimă prin garanții de protecție a statutului juridic al persoanei. Aceasta se manifestă în capacitatea cetățeanului de a face apel împotriva acțiunilor care-i încalcă drepturile și interesele legitime. Pentru a îndeplini cerințele principiului umanismului, este necesar ca răspunderea juridică să fie aplicată în conformitate cu legea, ca măsură fundamentală a corectitudinii și responsabilității anumitor indivizi. Echitatea răspunderii acționează, în fiecare caz, prin intermediul legitimității [187, p. 55].

Nu întotdeauna dreptul, ca standard și regulator de bază al tuturor relațiilor sociale, poate să corespundă tuturor cerințelor realității juridice. Exact din acest considerent, în actul normativ sunt prevăzute mai multe circumstanțe juridice care-i permit legiuitorului să ia în considerație toate aspectele cazului și să aleagă tipul și măsura cea mai echitabilă de constrângere.

Sușinem, de rând cu cercetătorii S. Botnaru, A. Șavga, M. Grama, că în procesul de aplicare a sancțiunilor individului, umanismul și echitatea sunt interdependente, ele sunt în contact strâns și-și fac anumite completări de conținut. Cu toate acestea, nu trebuie să uităm că acestea sunt două instituții diferite, în măsura în care aplicarea sancțiunii este corectă, dar nu întotdeauna și umană. De exemplu, este corect în raport cu victima să aplicăm pedeapsa cu

moartea infractorului, dar nu e uman pentru cel ce se face vinovat. Cu toate acestea, desemnarea unei sancțiuni mult mai blânde decât cea prevăzută (pe care, de altfel, persoana vinovată o merită), este antiuman față de victimă și față de societate în general [29, p. 128] Or, sancțiunea trebuie să fie mereu proporțională cu gradul prejudiciabil al faptei comise.

De aici rezultă că atunci când studiem problema corelației dintre principiul umanismului și principiul echității și justiției, este foarte important să ținem seama de importanța și valoarea fiecăruia dintre ele. Mai ales că, în raport cu o persoană, ceva poate fi uman, dar nu echitabil, iar față de altă persoană – invers. Echitabilă și umană va fi considerată nu doar pedeapsa care are drept scop restabilirea echității sociale, corectarea condamnatului, precum și prevenirea săvârșirii de noi infracțiuni atât din partea condamnaților, cât și din partea altor persoane. Dacă pedeapsa este în deplină concordanță cu prejudiciul cauzat și nu este un act de răzbunare față de persoana vinovată, care să-i provoace suferințe inutile, atunci această pedeapsă este corectă și, în consecință, umană. Echitatea implică o atitudine delicată și înțelegătoare față de vinovat, manifestă, pe de o parte, indulgență față de infractor, pe de altă parte – tratament imparțial, legal și pe alocuri chiar sever față de acesta. Pedeapsa trebuie să fie corectă și umană nu numai în raport cu un anumit infractor, ci și față de alte persoane care au săvârșit un astfel de act [29, p. 128].

În concluzie, menționăm că principiul umanismului reprezintă un principiu general al instituției răspunderii juridice, care nu trebuie confundat cu conceptul de umanism, care poate fi interpretat ca un sentiment de bunăvoință, de compasiune, de bunătate, de omenie etc. Principiul umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice urmărește ca drepturile și libertățile fundamentale ale cetățenilor să nu fie lezate în mod abuziv, el protejează demnitatea persoanei, garantează, numai în limitele legii, libertatea și inviolabilitatea acesteia.

Studiind corelația dintre principiul umanismului și principiile instituției răspunderii juridice, am ajuns la concluzia că, prin conținutul lor, toate principiile răspunderii juridice, comparativ cu alte principii, au un caracter preponderent normativ și rolul de a determina cadrul general al normativității juridice cu privire la tragerea la răspundere, sensul, finalitatea sau *spiritul* normelor ce reglementează această instituție în procesul de elaborare și de aplicare a lor. Corelația principiului umanismului cu principiile răspunderii juridice scoate în evidență că principiile generale ale răspunderii juridice precum legitimitatea (justețea) răspunderii juridice, echitatea (dreptatea) răspunderii juridice, umanismul răspunderii juridice și proporționalitatea în cadrul răspunderii juridice, determină într-o măsură egală conținutul și acțiunea răspunderii juridice.

Principiile răspunderii juridice, pe lângă legătura lor cu societatea, mai presupun și o legătură internă cu toate componentele acestei instituții, o strânsă interferență cu părțile sale componente. Aceste idei diriguitoare vin să confere certitudine normelor juridice care compun instituția răspunderii, să ofere garanțiile necesare indivizilor contra imprevizibilității normelor coercitive.

2.5. Concluzii la Capitolul 2

Subiectele analizate în cel de-al doilea capitol al tezei continuă să prezintă un interes major pentru teoria și practica juridică, datorită importanței pe care o are instituția răspunderii juridice și principiul umanismului pentru statul de drept și, respectiv, pentru o societate democratică, modernă și progresistă. Este cert că buna funcționare a legii presupune buna funcționare a instituției răspunderii juridice, și respectarea principiului umanismului în toate formele lui de manifestare de către toate categoriile de subiecte de drept. Fără o bună funcționare a instituției răspunderii juridice nici principiul umanismului n-ar putea fi respectat exact cum o cer rigorile unui stat de drept și ale unei societăți democratice.

Concluziile care se impun în rezultatul studierii aspectelor reflectate în capitolului 2, sunt următoarele:

- Răspunderea juridică nu se reduce și, cu atât mai mult, nu este identică nici cu sancțiunile juridice, nici cu obligațiile corespunzătoare de natură juridică executate prin constrângere și nici cu constrângerea de stat. Menirea răspunderii juridice nu se sfârșește odată cu reacția negativă generată de faptă ilicită, de aceea acțiunea ei depășește simplele limite ale raporturilor de apărare a dreptului.

- Răspunderea juridică este modalitatea comună de stimulare a comportamentului pozitiv al subiectelor de drept; ea stabilește și impune tuturor un etalon de comportament de subordonare, curmă și soluționează conflicte de natură juridică, generate de faptele ilicite. Tocmai din aceste considerente, răspunderea juridică este forma de realizare a umanismului tuturor celor cu capacitate de exercițiu în baza egalității răspunderii lor.

- Necesitatea obiectivă a existenței răspunderii juridice în societate, legătura ei cu drepturile și libertățile omului, obligă pe de o parte statul să adopte reglementări normative care exprimă umanism și echitate, valori ce decurg din profunzimea naturii drepturilor și libertăților omului, iar pe de alta, plasează și statul pe poziția de a fi pasibil de răspundere juridică.

– Umanismul ca principiu al răspunderii juridice este elementul central al construcției normative de drept a răspunderii, reprezentând criteriul fundamental al aplicării tuturor celorlalte principii ale răspunderii, dar și o platformă de apreciere și de transpunere în practică a elementelor componente ale construcției normative de drept a răspunderii juridice.

– Principiile răspunderii juridice constituie o categorie distinctă de cea a principiilor generale ale dreptului. În același timp, principiile răspunderii juridice decurg din principiile dreptului. Între principiile generale ale dreptului și principiile răspunderii juridice nu există o opoziție, există o concordanță deplină, relația ce se poate stabili între cele două categorii de principii este cea de la gen la specie.

– Pentru o mai bună sistematizare a principiilor răspunderii juridice, propunem clasificarea principiilor răspunderii juridice în:

- principii generale ale răspunderii juridice, care își găsesc originea direct în principiile generale ale dreptului;
 - principiile speciale ale răspunderii juridice, ca principii intraramurale, care decurg din caracterul normativ al răspunderii juridice;
 - alte principii ale răspunderii juridice, specifice doar unei singure forme de răspundere juridică.
- Esența *principiului umanismului* rezidă în asigurarea de către stat a drepturilor și libertăților fundamentale ale cetățenilor, în protejarea demnității persoanei, în garantarea libertății și inviolabilității acesteia.

Principiul umanismului se caracterizează printr-o serie de trăsături specifice:

- are forța și semnificația unei norme superioare, generale;
- se află la baza oricărui sistem de drept;
- reprezintă o structura de bază a dreptului;
- stă la baza integrării noilor norme juridice în sistemul dreptului existent;
- se poate înfățișa fie sub forma unei axiome, fie sub forma unei deducții, fie sub forma unei generalizări de fapte experimentale;
- se caracterizează printr-o pronunțată afinitate logică cu celelalte principii fundamentale ale dreptului;
- reflectă funcționarea și dezvoltarea dreptului;
- stă la baza principiilor de ramură;
- nu a fost creat de legiuitori, sau filosofi și nici de practicieni;

- reflectă necesitățile societății, subiecții vizați având doar rolul de a constata existența acestuia;

- reprezintă un factor de stabilitate, de adaptare și de integrare în ordinea juridică, iar din punctul de vedere al tehnicii juridice, el completează lacunele, corijează excesele și anomaliile în procesul de integrare și aplicare a dreptului.

- Principiul libertății, democratismului, legalității, echității, justiției și al umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice reprezintă pilonii fundamentali de configurare a instituției ca atare. Corelația dintre principiile nominalizate pune bazele nu doar a unui criteriu de definire a răspunderii juridice, dar și creează metodologia de realizare a acesteia. Așadar, umanismul nu poate să existe fără legalitate, proporționalitate, celeritate, echitate, justiție sau libertate, dar nici fără răspundere. La rândul lor nici cele din urmă nu pot să se realizeze în plenitudinea lor decât în condițiile existenței umanismului de drept și transformării lui în principiu de drept universal cu ajutorul conștiinței juridice a societății în general, dar și a fiecărui membru în parte ce pretinde a fi tratat corespunzător principiului vizat.

Principiul umanismului răspunderii juridice exercită un rol important din punct de vedere strategic în formarea și realizarea răspunderii juridice, de vreme ce determină nivelul de dezvoltare a instituției răspunderii juridice în ansamblu; consolidează baza normativă a răspunderii juridice, asigurând unitatea și integritatea acesteia din punct de vedere material și procesual; programează dezvoltarea creației legislative în sfera de adoptare a normelor materiale și procesuale ale răspunderii juridice; stabilește începuturile realizării răspunderii juridice, dar și determină mersul întregului proces de realizare a răspunderii juridice. Până și educarea celui ce comite fapta ilicită și este tras la răspundere se realizează prin aceeași prismă a respectării principiului umanismului, existând reala posibilitate ca acest principiu să nască responsabilitate juridică, ceea ce va avea un impact determinant asupra realizării normelor răspunderii juridice.

În final, vom concluziona, stabilind prin propria expresie că *principiul umanismului în cadrul răspunderii juridice este o formă de realizare a umanismului dreptului ce contribuie la dezvoltarea relațiilor social-juridice și drept consecință, reprezintă și protejează interesele publice, manifestându-se doar în acele relații ce sunt reglementate de normele instituției dreptului. Fiind reglator al acțiunilor subiecților de drept, acesta, fără a suprima individualitatea persoanei, o ajută în alegerea și acceptarea unei soluții independente dintre toate standardele de comportament general acceptate.*

3. PARTICULARITĂȚILE ȘI MECANISMUL DE REALIZARE A PRINCIPIULUI UMANISMULUI ÎN CADRUL RĂSPUNDERII JURIDICE CIVILE, CONTRAVENȚIONALE, PENALE ȘI POLITICII EXECUȚIONAL PENALE A REPUBLICII MOLDOVA

3.1. Decelarea fundamentului principiului umanist în cadrul instituției răspunderii juridice civile

Instituție deosebit de largă și complexă a dreptului civil, răspunderea civilă este una dintre formele de manifestare a răspunderii juridice. Legea noastră nu cuprinde dispoziții care să definească *expressis verbis* această instituție juridică. Din această pricină, ea a rămas o permanentă preocupare a doctrinei dreptului civil.

Conceptul de răspundere civilă desemnează un complex de reguli în temeiul cărora autorului unui prejudiciu cauzat, printr-o faptă ilicită, unei alte persoane îi incumbă obligația de a-l repara sau de a-i oferi o compensație corespunzătoare [210, p. 458].

Răspunderea civilă este definită, în viziunea autorilor I. Albu și V. Ursa, ca fiind forma răspunderii juridice ce constă într-un raport juridic obligațional, în temeiul căruia o persoană este obligată să repare prejudiciul produs alteia prin propria sa faptă sau prejudiciul pentru care este răspunzătoare, în cazurile legal reglementate [3, p. 24].

Răspunderea civilă mai este percepută drept o sancțiune patrimonială cu caracter reparator, care rezidă în obligația unei persoane ce a cauzat alteia un prejudiciu printr-o faptă culpabilă și ilicită de a-l repara [62, p. 631].

Specialiștii L. Pop, F.I. Popa și S.T. Vidu consacră concepția clasică și dominantă a termenului, conform căreia răspunderea civilă este în exclusivitate o răspundere reparatorie, este „acel raport juridic de obligații în care o persoană, numită răspunzătoare, este îndatorată să repare prejudiciul injust suferit de către o altă persoană” [130, p. 380].

Unii civilişti definesc răspunderea juridică civilă ca sancțiune aplicabilă infractorului sub formă de obligație juridică civilă suplimentară sau de privare a dreptului ce îi aparține [176, p.321]. Alții, însă, definesc răspunderea juridică civilă ca pe „una dintre formele constrângerii de stat, ce constă din încasarea de către judecată a sancțiunilor patrimoniale de la infractor în favoarea vătămatului...” [175, p. 258].

Potrivit lui M. L. Gorkovenko, în urma aplicării răspunderii juridice civile, infractorul culpabil (debitorul), contrar voințelor și năzuințelor sale, este privat de drepturile civile sau este forțat să îndeplinească obligații oneroase suplimentare [174, p. 25]. În modul acesta, o bună parte

dintre civilişti definesc răspunderea ca măsură de influență, măsură de constrângere sau ca sancțiune [195, p. 115].

Fiecare dintre autorii menționați definește instituția vizată din perspectivă diferită și scoate în evidență doar unele trăsături ale răspunderii civile, dar cea mai amplă ni se pare a fi definiția propusă de specialistul D. Baltag, care menționează că răspunderea civilă este instituția juridică ce cuprinde totalitatea normelor de drept vizând raporturile juridice a căror conținut îl constituie obligația de a repara prejudiciul cauzat altuia, restabilirea drepturilor lezate prevăzute de lege sau contract, în scopul stimulării raporturilor economice normale dintre subiectele circuitului juridic [11, p. 251].

Legislația civilă a Republicii Moldova nu prevede o definiție concretă a răspunderii civile. Nici în literatura de specialitate autohtonă nu există o accepție unică în ceea ce privește definiția răspunderii civile.

Autorul A. Băieșu, de exemplu, definește răspunderea civilă ca fiind o formă a constrângerii de stat ce constă în delegarea oricărei persoane de a repara prejudiciul cauzat alteia prin fapta sa ilicită prevăzută de lege sau de contract [10, p. 38].

Cercetătorul A. Bloșenco, însă, consideră că răspunderea civilă constă în restabilirea stării materiale a persoanei vătămate din contul patrimoniului delincventului sau din contul persoanei responsabile pentru prejudiciul cauzat [30, p. 22].

Iar autorii S. Baieș și N. Roșca definesc răspunderea civilă ca raport de obligație, în temeiul căreia persoana este îndatorată să repare prejudiciul cauzat alteia prin fapta sa ori, în cazurile prevăzute de lege, să repare prejudiciul pentru care este răspunzător [9, p. 187].

În opinia profesorului E. Cojocar, răspunderea civilă este o formă a răspunderii juridice utilizată ca mijloc de apărare a drepturilor subiective civile, precum și ca mijloc de exercitare forțată a obligațiilor contractuale [51, p. 25].

Sensul frecvent al noțiunii de răspundere, indiferent de forma sub care se manifestă, este cel de obligație de a suporta consecințele nerespectării unor reguli de conduită, obligație ce incumbă autorului faptei contrare acestor reguli și care poartă întotdeauna amprenta dezaprobării sociale a unei asemenea conduite [53, p. 19].

Potrivit art. 1398 din CC al RM, „Cel care acționează față de altul în mod ilicit, cu vinovăție, este obligat să repare prejudiciul patrimonial”[39]. De asemenea, conform textelor din art.1403-1413 din CC al RM, unele persoane sunt obligate să repare și prejudiciul cauzat prin fapta altuia, precum și prejudiciile cauzate de lucrurile și animalele ce le au sub pază juridică sau de ruina edificiilor aflate în proprietatea lor [114, p. 38].

După cum poate fi observat, principiul potrivit căruia fiecare om este ținut să răspundă pentru propriile fapte nu este suficient în toate cazurile, deoarece insolvabilitatea totală sau parțială a celui chemat la repararea pagubei ar putea zădărnici instituirea răspunderii civile. De aceea, în scopul apărării intereselor legitime ale persoanelor prejudiciate, legiuitorul are reglementat, pe lângă răspunderea directă pentru fapta proprie, și o altă răspundere, indirectă, complementară, a altor persoane care doar se adaugă și completează răspunderea autorului direct al prejudiciului [149, p. 7].

Răspunderea pentru fapta altuia sau răspunderea indirectă este considerată o specie a răspunderii civile delictuale care derivă de la dreptul comun în materie și care se înfățișează sub forma prezumțiilor de răspundere stabilite de lege în sarcina unor persoane, pentru faptele ilicite cauzatoare de prejudiciu, săvârșite de alte persoane aflate în supravegherea, educarea, îndrumarea sau dispoziția lor [149, p. 8].

Codul Civil al RM [39], prin art. 1406, 1407, 1408, stabilește trei cazuri de răspundere delictuală pentru fapta altuia.

Observația care se impune, în primul rând, este că, dacă răspunderea pentru fapta proprie constituie principiul general al răspunderii civile, răspunderea pentru fapta altuia nu poate avea decât un caracter derogator, de excepție, de la regulă [98, p. 69].

Conform doctrinei dreptului civil, unele persoane pot răspunde nu numai pentru fapta altuia, dar și pentru ruina edificiilor aflate în proprietatea lor. Încă din antichitate au fost luate măsuri preventive pentru garantarea acoperirii daunelor care puteau rezulta din ruina edificiilor. La Roma, de exemplu, proprietarul edificiului era obligat să dea o cauțiune pentru garantarea daunelor eventuale, denumită *cautio damni infecti*, ori să predea vecinului respectiv posesiunea edificiului care amenința cu ruinarea, pentru ca reparațiile trebuincioase să fie executate pe seama și pe cheltuiala sa [97, p. 49].

Aceeași obligație de reparare a prejudiciului o regăsim și în dreptul francez, o persoană fiind considerată responsabilă din punct de vedere civil atunci când este ținută să repare un prejudiciu suferit de altul. Obligația se naște astfel între victimă și cel responsabil: prima devine creditor, iar cel de-al doilea debitor al reparației, ambii în afara voinței lor. Chiar dacă cel responsabil a dorit producerea prejudiciului, obligația se naște fără ca el să consimtă aceasta: el a dorit prejudiciul, dar nu a intenționat să devină debitor al reparației. Și dacă, prin absurd, ar fi urmărit acest lucru, nu voința sa îl obligă, ci legea. Obligația de reparare se naște chiar de la producerea prejudiciului [211, p. 248].

Răspunderea, ca obligație de a suporta consecințele propriilor acte, este o condiție esențială a libertății.

Răspunderea are obiecte diferite. Ea poate fi morală, având ca singură sancțiune vocea interioară a conștiinței individuale; politică – răspunderea guvernanților; penală – răspunderea autorului unei infracțiuni; civilă, care este tocmai obligația de a repara prejudiciul pe care o persoană îl cauzează alteia [212, p. 25].

După cum vedem, problema formulării unei definiții unice a răspunderii civile a fost și rămâne pentru doctrina dreptului civil una dintre cele mai controversate.

Doctrina e unanimă în a observa că nici legislațiile, nici jurisprudența nu definesc, într-un text anume, categoria răspunderii civile. Observăm că legiuitorul stabilește doar condițiile în raport cu care persoana care nesocotește ceea ce stipulează dispoziția normei juridice este trasă la răspundere, el anunță principiile ei, limitele în care se manifestă una sau alta din speciile sale (răspundere delictuală sau răspundere contractuală), natura și proporțiile sancțiunii juridice care urmează pe fiecare. Pentru a da o definiție răspunderii civile, urmează să vedem care este coraportul dintre răspunderea juridică și răspunderea civilă. După părerea noastră, studierea categoriei de răspundere juridică nu poate fi percepută în profunzime numai pornind de la speciile naționale, relevate în doctrinele civiliste, penaliste; dar chiar și dacă poate fi derivată din principiile dreptului pozitiv, modul în care apare la instituțional ni-l oferă ramurile, ba chiar și subramurile, dreptului determinat [109, p. 52].

Noțiunea răspunderii juridice este de maximă generalitate în doctrina dreptului. În acest sens o considerăm categorie, în alte sensuri – normă de drept, raport juridic, subiect de drept etc. Spre deosebire de dreptul pozitiv unde nu o întâlnim deloc, cercetarea ramurilor unui sau altui drept pozitiv ne-o poate releva într-un mod specific [114, p. 38].

Răspunderea juridică este o sinteză conceptuală a filozofiei dreptului, considerată, începând cu sec. al XIX-lea, o categorie proprie teoriei dreptului, pe când instituțiile de răspundere juridică au vechimea dreptului pozitiv, în multiformitatea lui [11, p. 257].

Din definițiile răspunderii civile expuse în doctrina națională, reiese că răspunderea civilă este o obligație de a repara o daună, o sancțiune pentru fapta ilicită care produce consecințe negative, un raport de constrângere. În acest caz, răspunderea este identificată cu sancțiunea, acestea, deși aspecte ale aceluiași fenomen social, sânt diferite [114, p. 39].

Autorii citați (dar lista nu se epuizează aici), restrâng starea categoriei de răspundere civilă la o simplă obligație sau la un raport de constrângere. Putem confirma că această răspundere cuprinde obligația de a suporta sancțiunea pentru încălcarea ilicită a unui drept subiectiv. Este de precizat că în cazul în care autorul unui delict civil își îndeplinește voluntar obligația de reparare a prejudiciului față de victima prejudiciată, el nu face altceva decât să evite

exercitarea constrângerii de stat, situație intervenită la inițiativa prejudiciatului în fața instanței de judecată [11, p. 228].

În una dintre lucrările sale, autoarea L. Barac, afirmă: „Dacă răspunderea juridică nu poate fi redusă la o simplă obligație, ea nu este suficient definită nici prin asocierea sa la noțiunea de raport juridic de constrângere”. Autoarea precizează că răspunderea juridică este un complex de drepturi și obligații, iar prin raportul juridic de constrângere se facilitează înțelegerea conținutului răspunderii juridice, dar nu esența” [19, p. 44].

După cum observăm, în toate definițiile răspunderii civile, conținutul ei îl constituie noțiunea de obligație. Din punct de vedere logic, orice noțiune are un conținut și o sferă, conținutul fiind dat de ceea ce logica definește drept „note dominante”, identificate sintetic prin definiție, după tradiționala relație *genproxim* – diferență specifică. Prin urmare, pentru a înțelege mai bine noțiunea de obligație civilă, vom încerca să analizăm elementele definitorii care alcătuiesc conținutul acestei noțiuni [11, p. 229].

Etimologic, termenul de obligație provine din cuvântul *obligatio*, care însemna în latina veche *a lega* pe cineva din pricina neexecutării prestației pe care o datora altuia [81, p. 243].

Cu timpul și ca urmare a dezvoltării societății romane, noțiunea de obligație încetează să mai fie înțeleasă doar ca o simplă legătură materială, devenind o legătură pur juridică, în virtutea căreia creditorul îi putea cere debitorului să dea, să facă sau să nu facă ceva, iar, la nevoie, să recurgă la constrângere pentru asigurarea prestației respective [82, p. 40].

În literatura juridică de specialitate [52, p. 9], noțiunea de obligație este analizată înainte de toate ca un raport juridic la care participă creditorul și debitorul. Termenul *creditor* sugerează că participantul respectiv a avut încredere (*credere*) în celălalt participant, de vreme ce termenul *debitor* indică faptul că subiectul pasiv datorează (*debit*) o prestație subiectului activ.

Literatura juridică actuală definește obligația ca un raport juridic ce stabilește dreptul subiectului activ, numit creditor, de a cere subiectului pasiv, numit debitor, să dea, să facă sau să nu facă ceva sub sancțiunea constrângerii de stat în caz de neexecutare de bună voie [148, p. 10].

Pentru a evidenția decelarea fundamentului principiului umanist în cadrul răspunderii juridice civile, considerăm oportun de a prezenta particularitățile răspunderii civile, așa cum, prin intermediul lor, se reliefează parcursul umanismului ce intersectează această formă a răspunderii juridice [114, p. 40]:

- răspunderea civilă intervine, în principiu, numai atunci când cel prejudiciat își manifestă interesul, apelând la forța de constrângere a statului. Prin urmare, victima nu aplică singură sancțiunea, ci trebuie să stăruie pe lângă autorități, pentru a asigura tragerea la răspundere a autorului faptei ilicite;

– întrucât regula generală este că răspunderea civilă are ca finalitate satisfacerea intereselor celui prejudiciat prin fapta ilicită, ea devine operantă numai dacă, printr-o asemenea faptă, s-a cauzat un prejudiciu material victimei. În doctrina actuală s-a acreditat ideea că și daunele morale sunt susceptibile de reparațiune;

– sancțiunea civilă aplicată autorului faptei ilicite constă în obligația reparării prejudiciului cauzat și are ca scop satisfacerea intereselor personale ale victimei, înfățișându-se și ca un factor de prevenție spre a evita săvârșirea pe viitor a unor fapte păgubitoare. Tocmai prin intermediul sancțiunii civile se relevă cel mai clar fundamentul ei uman, deoarece sancțiunea civilă are un caracter complex, reprezentând un factor de prevenție și un factor reparatoriu, întinderea răspunderii civile fiind proporțională cu întinderea prejudiciului material cauzat.

– răspunderea civilă, în special cea delictuală, intervine, de regulă, numai când fapta ilicită constituie atât o încălcare a dreptului obiectiv, cât și a unor drepturi subiective ale victimei prejudiciate;

– gradul de vinovăție a făptuitorului nu are, în principiu, nici un rol în stabilirea răspunderii civile, deoarece măsura răspunderii civile este dată de cuantumul prejudiciului suferit de păgubit și nu de condițiile personale ale făptuitorului. Gradul de culpabilitate are relevanță numai în cazul în care fapta ilicită e săvârșită de mai multe persoane, situație în care fiecare dintre acestea va fi impusă solidar cu celelalte la dezdăunare. În raporturile dintre autori, întinderea răspunderii se determină potrivit gradului de vinovăție a fiecărei persoane;

– subiectele răspunderii civile pot fi atât persoane fizice, cât și colectivități de persoane, cărora li s-a recunoscut prin lege personalitatea juridică, întrucât sancțiunile civile, având caracter reparatoriu, pot fi aplicate și persoanelor juridice;

– răspunderea civilă are caracter patrimonial, deoarece sancțiunea juridică aplicată autorului faptei ilicite are efect asupra patrimoniului acestuia, și nu direct asupra sa personal, asigurând înlăturarea consecințelor păgubitoare suferite de victimă. Spre deosebire de răspunderea penală, autorul faptei ilicite din dreptul civil nu este impus să execute personal sancțiunea ce i-a fost aplicată, așa cum cel condamnat este silit să execute personal pedeapsa la care a fost condamnat. În condițiile prevăzute de lege, persoana obligată să repare prejudiciul poate fi substituită la executarea acestei obligații de către o altă persoană;

– răspunderea civilă se prezintă ca [12, p. 447]:

- *Răspunderea civilă delictuală* – care intervine în cazul în care o persoană cauzează alteia un prejudiciu prin fapta sa ilicită, fără ca între autorul faptei și cel prejudiciat să existe vreo convenție ori legătură contractuală. Această răspundere se întemeiază pe obligația fiecărei persoane de a nu prejudicia altă persoană. Răspunderea civilă delictuală poate fi:

- Răspunderea pentru fapta proprie (art. 1404, 1405, CC al RM) [39]
- Răspunderea pentru fapta altei persoane (art. 1407-1409 CC al RM) [39]
- Răspunderea pentru lucruri, ruina edificiului, animale (art. 1411-1413, 1425 CC al RM) [39]
- *Răspunderea civilă contractuală* – care intervine în cazul neexecutării sau executării necorespunzătoare a obligațiilor contractuale de către una dintre părțile contractante. Fapta ilicită constă în încălcarea contractului.

Cele două forme ale răspunderii civile au o esență comună, scopul lor fiind repararea prejudiciului cauzat unei alte persoane printr-o faptă ilicită. Angajarea oricărei forme de răspundere dintre cele două, susține autorul D. Baltag, face necesară întrunirea cumulativă, în principiu, a celor patru condiții generale ale răspunderii civile [12, p. 448]:

- Prejudiciul;
- Fapta ilicită;
- Raportul de cauzalitate între fapta ilicită și prejudiciu;
- Culpă autorului faptei ilicite și prejudiciabile.

Indiferent dacă vorbim despre răspunderea civilă delictuală sau despre cea contractuală, scopul acestor instituții este, neîndoiește, același – să contribuie la apărarea drepturilor subiective ale individului, atât ca persoană fizică, dar și juridică, și, implicit, la menținerea ordinii sociale. Corelativ rolului pe care-l deține dreptul civil în societatea actuală, în aceeași măsură se identifică și rolul răspunderii civile în cadrul dreptului privat – aplicarea principiului din dreptul roman *neminem laedere* (a nu vătăma pe nimeni) este elocventă în acest sens, dând aplicabilitate funcțiilor răspunderii civile, asupra cărora vom insista spre finalul acestei lucrări. Continuând în același spirit, reciproca este valabilă, conform adagiului *suum cuique tribuere* (dă fiecăruia ceea ce-i aparține) [234].

O dată cu noile modificări la Codul Civil al Republicii Moldova, a fost introdusă o nouă formă de răspundere civilă, cea patrimonială. Art. 27 CC al RM stipulează că „persoana fizică răspunde pentru obligațiile sale cu tot patrimoniul său, cu excepția bunurilor care, conform legii, nu pot fi urmărite”[39]. Această prevedere definește clar că persoana nu poate fi supusă unei răspunderi civile care i-ar cauza deficiențe majore din punct de vedere material. Legea nr. 143 din 02.07.2010 privind modificarea și completarea Codului de executare al Republicii Moldova nr. 443-XV din 24.12.2004 [95] prevede în cadrul art. 5 „Principiul umanismului” că „modul și condițiile de punere în executare a documentelor executorii se stabilesc pe principiul respectării drepturilor omului și nu pot avea ca scop pricinuirea de suferințe fizice și morale sau de prejudicii materiale”.

Totalitatea normelor prin care se organizează și funcționează o societate, alcătuiește cadrul normativ al respectivului sistem social. În societatea omenească, nu-i este nimănui îngăduit să încalce sfera drepturilor altei persoane, provocând altcuiva vreun prejudiciu, prin activitatea sau prin abținerea sa. Această normă elementară de conduită nu este circumscrisă exclusiv raporturilor juridice, ci este un foarte vechi precept, cunoscut ca o regulă generală de comportare, încă din cele mai îndepărtate vremuri și la cele mai diferite comunități și orânduiți sociale [2, p. 9].

Cu privire la rolul social-juridic al răspunderii civile și impactul acesteia în evoluția statală a omenirii, s-a opinat pe bună dreptate că morala a fost cea care a influențat în primă instanță fenomenul răspunderii civile, urmând ca, la rândul ei, morala să fie adaptată și ea fenomenului juridic [136, p. 18].

Legislația civilă a Republicii Moldova se axează pe prevederile principiului umanismului, dovadă fiind art. 1 al Codului Civil „Principiile legislației civile”, care prevede la alin. 1 că „legislația civilă este întemeiată pe recunoașterea egalității participanților la raporturile reglementate de ea, protecția vieții intime, private și de familie, recunoașterea inviolabilității proprietății, a libertății contractuale, protecția bunei-credințe, protecția consumatorului, recunoașterea inadmisibilității imixtiunii în afacerile private, necesității de realizare liberă a drepturilor civile, de garantare a restabilirii persoanei în drepturile în care a fost lezată și de apărare a lor de către organele de jurisdicție competente” [39]. Așadar, o trăsătură de bază a umanismului răspunderii civile este definirea poziției de egalitate a subiecților, viața intimă, privată și de familie fiind recunoscută de legislația civilă drept valoare intangibilă etc.

Art. 5 CC al RM [39] „Analogia legii” stipulează că „nu se admite aplicarea prin analogie a normelor care limitează drepturile civile sau care stabilesc răspundere civilă”. Scopul acestui articol este de a stabili o cale de soluționare a unor cazuri concrete, dacă există, pentru a căror soluționare nu este prevăzut un test de lege, adică în cazurile în care se atestă lacune în legislație. Aici se propune soluționarea cazului cu ajutorul analogiei, adică prin recurgerea la norme (analogia legii) și principii (analogia dreptului) de drept civil care vizează situații similare celei care trebuie rezolvată. Pentru folosirea analogiei este necesar să se îndeplinească cumulativ trei condiții:

- lipsa unei legi. Noțiunea de lege este folosită în sens larg, prin aceasta subînțelegându-se lipsa oricărui act normativ care să reglementeze cazul;
- lipsa unui acord dintre părți, prin care să fie reglementat cazul;
- lipsa unei uzanțe.

Se consideră că aceste condiții pentru aplicarea analogiei se împlinesc și în cazul în care legea, acordul dintre părți sau uzanța nu produc efecte juridice. Spre exemplu, în cazul în care legea este neconstituțională, acordul dintre părți este nul sau uzanța nu poate fi aplicată în temeiul art. 4 alin. (2), „Uzanța se aplică numai dacă nu contravine legii, ordinii publice și bunelor moravuri, precum și actului juridic”.

Nu pot fi aplicate prin analogie nici normele care limitează drepturile civile și nici normele prin care este prevăzută răspunderea civilă. Normele care limitează drepturile civile nu pot fi aplicate prin analogie, deoarece, în conformitate cu art. 1 alin. (2), drepturile civile pot fi limitate doar în cazurile prevăzute de Constituție și doar prin lege organică. Normele care stabilesc răspunderea civilă nu pot fi aplicate prin analogie, deoarece toate aceste norme sunt norme speciale prin faptul că stabilesc cazuri speciale de răspundere civilă în raport cu regulile generale cu privire la răspunderea contractuală.

O altă prevedere legislativă, dictată de principiul umanismului, este și specificarea de neretroactivitate a legislației civile, ceea ce presupune că răspunderea civilă este aplicabilă cât timp este în vigoare. Aceasta nu are putere retroactivă. Cu alte cuvinte, principiul neretroactivității se traduce prin faptul că un act normativ nu se aplică unor fapte din trecut. Altfel zis, o lege intrată astăzi în vigoare are putere numai începând de astăzi și nu se aplică pentru ceea ce s-a întâmplat până ieri. Principiul neretroactivității este regula juridică, potrivit căreia, legea se aplică doar situațiilor ivite după intrarea acesteia în vigoare, *per a contrario* nefiind aplicabilă și situațiilor anterioare. Art. 6 al Codului Civil „Acțiunea în timp a legii civile”, alin. 1, explică acest aspect astfel: „Legea civilă nu are caracter retroactiv. Ea nu modifică și nici nu suprimă condițiile de constituire a unei situații juridice constituite anterior, nici condițiile de stingere a unei situații juridice stinse anterior. De asemenea, legea nouă nu modifică și nu desființează efectele deja produse ale unei situații juridice stinse sau în curs de realizare” [39]

Legislația civilă a introdus un standard ce caracterizează întregul ei fundament umanist – *buna-credință*. Conform art. 9² al CC al RM, *buna-credință* este un standard de conduită a unei părți, caracterizată prin corectitudine, onestitate, deschidere și luarea în cont a intereselor celeilalte părți la raportul juridic [39].

Legiuitorul autohton menționează că răspunderea civilă survine doar în cazul în care se face vinovat de comiterea unei ilegalități. Drept exemplu servește art. 14¹ CC al RM [39]: „Dacă prin lege nu se prevede altfel, persoana răspunde numai pentru prejudiciul cauzat prin fapta sa săvârșită cu vinovăție sub forma intenției sau imprudenței”.

Impactul principiului umanismului asupra legislației și răspunderii civile este demonstrat de Secțiunea 1¹ a CC al RM [39], „Respectul datorat ființei umane și drepturilor ei inerente”, care prevede că „în condițiile legii, orice persoană fizică are dreptul la viață, la sănătate, la integritate fizică și psihică, la libera exprimare, la nume, la onoare, demnitate și reputație profesională, la propria imagine, la respectarea vieții intime, familiale și private, la protecția datelor cu caracter personal, la respectarea memoriei și corpului său după deces, precum și la alte asemenea drepturi recunoscute de lege. Aceste drepturi sunt insesizabile și inalienabile”.

Nu am încercat să demarăm o analiză minuțioasă a prevederilor legislației civile prin prisma principiului umanismului și evidențierea impactului acestuia asupra răspunderii juridice civile, deoarece nu acesta reprezintă obiectul de studiu al prezentei lucrări, intenția noastră rezumându-se doar la a contura unele dintre elementele umaniste ale răspunderii juridice civile.

Principiile generale ale dreptului civil sunt idei călăuzitoare pentru întreaga legislație civilă, vizând, deci, toate instituțiile dreptului civil, chiar dacă nu își manifestă prezența cu aceeași intensitate. Aceste principii au o vocație generală, pentru întreaga ramură de drept civil. Vom include în această categorie: principiul proprietății; principiul egalității în fața legii civile; principiul îmbinării intereselor personale cu interesele generale; principiul garantării și ocrotirii drepturilor subiective civile; principiul bunei-credințe. Fără ezitare am putea spune că aceste principii sunt o formă de manifestare a conceptului de umanism și o realizare, *de facto*, a principiului umanismului, ca principiu general al dreptului [217].

Regulile de bază care asigură realizarea funcțiilor răspunderii civile sunt: principiul reparării integrale a prejudiciului, principiul reparării în natură a prejudiciului și principiul reparării prompte a prejudiciului.

– *Repararea integrală a prejudiciului* este principiul fundamental al răspunderii civile, ceea ce poate fi argumentat prin faptul că răspunderea civilă se realizează, în primul rând, prin reparare, iar repararea nu poate fi, prin definiție, decât integrală. Recunoașterea valorii de principiu pe care o are repararea integrală a prejudiciului decurge din însăși esența și finalitatea umană a răspunderii civile. Stabilirea întinderii reparației se face având în vedere paguba efectiv suferită (*damnum emergens*) și beneficiul sau câștigul nerealizat (*lucrum cessans*). Practica judiciară a avut rolul hotărâtor în consacrarea și formularea acestui principiu, el nefiind prevăzut explicit sub această denumire în nici un text de lege [156, p. 36].

– Prin *repararea în natură* se are în vedere repararea prejudiciului prin mijloacele cele mai adecvate naturii, formei și gravității acestuia [3, p. 38], adică ea constă dintr-o activitate sau operație materială concretizată în: restituirea bunurilor însușite pe nedrept, înlocuirea bunului distrus cu altul de același fel, remedierea stricăciunilor sau defecțiunilor cauzate unui lucru,

distrugerea sau ridicarea lucrărilor făcute cu încălcarea unui drept al altuia. Ea poate consta și dintr-o operație juridică, cum ar fi ignorarea de către instanța de judecată a faptului revocării intempestive a unei oferte de a contracta și constatarea prin hotărâre că acel contract a fost încheiat în momentul acceptării. Repararea în natură, indiferent că este o operație materială sau o operație juridică, are ca scop înlăturarea prejudiciului suferit de o persoană și, deci, repunerea acesteia în situația anterioară [131, p. 11-12].

Cu toate că examinarea tuturor textelor legale privitoare la răspunderea civilă ne permite să constatăm că în Codul Civil nu există nici o prevedere care să consacre expres obligația reparării în natură a prejudiciului, aceasta este recunoscută în dreptul nostru ca având valoare de principiu al întregii răspunderi civile. Repararea în natură constituie regulă. În acest sens, un merit deosebit revine practicii judiciare, care, în soluțiile pronunțate, a scos în evidență avantajele pe care le are repararea în natură față de repararea prin echivalent bănesc [154, p. 35].

– În ceea ce privește principiul *reparării prompte a prejudiciului*, autorul D. Baltag consideră că el nu este necesar, fiind absorbit și înglobat de principiul reparării integrale a prejudiciului. Repararea promptă a prejudiciului apare doar ca o condiție și un mijloc eficace de realizare a reparării lui integrale, fără a fi necesară și justificată ridicarea sa la rang de principiu al întregii instituții a răspunderii civile [11, p. 227].

Realizarea funcțiilor răspunderii civile este asigurată tocmai de aceste principii.

În literatura juridică civilă, problema funcțiilor răspunderii juridice este discutabilă. Menționăm că nu există o unitate de păreri în clasificarea funcțiilor răspunderii civile, fiind foarte frecvente cazurile de dublare a funcțiilor, de introducerea pe primul plan a uneia dintre funcții și, respectiv, de reducere a importanței celorlalte funcții [168, p. 86].

Unii cercetători nu separă, în clasificarea lor, funcția preventivă a răspunderii civile, iar, în procesul dezvoltării conținutului altor funcții, includ și particularitățile specifice doar pentru prevenție. În cercetările savanților civilisti se observă tendința de a pune pe primul plan funcția reparatorie și negarea funcției de reprimare a răspunderii civile [165, p.19].

Alți autori, printre care V. Mamutov și V. Ovsienko, recunosc, cu unele rezerve, prezența funcției de reprimare, considerând că această funcție o îndeplinesc sancțiunile de reprimare (amenda, penalizarea, despăgubirile) [183; 11, p. 227].

În cele ce urmează, vom încerca să demonstrăm că răspunderea civilă îndeplinește nu numai funcțiile reparatorie, preventivă și educativă, dar și de reprimare și de reglementare. Fiecare funcție reflectă o anumită direcție de acțiune a răspunderii civile și dispune de specificul ei. Problema este că multe dintre aceste forme de acțiune se desfășurează în același timp, iar acest fapt nu poate servi drept temei pentru includerea în conținutul unei funcții a particularităților

caracteristice altei funcții a răspunderii civile. Calificativele *de reprimare, preventivă, reparatorie, educativă, de reglementare* sunt proprii funcțiilor ce stabilesc direcția de acțiune a instituției răspunderii civile.

În literatura juridică de specialitate, *funcția de reglementare* a răspunderii civile este înlocuită cu cea *de stimulare*. Unii autori evidențiază tocmai funcția de stimulare a răspunderii civile [166, p. 24] și funcția de stimulare a sancțiunilor juridice civile [189, p. 15].

Stimularea comportamentului legal în circuitul civil îi mobilizează pe participanți să-și îndeplinească la timp obligațiile ce le revin, iar modalitățile de stimulare sunt considerate interdicțiile, obligațiile pozitive și sancțiunile [204, p. 24], acestea caracterizând și funcția de reglementare a răspunderii civile, fapt ce poate fi urmărit în exemplul drepturilor și obligațiilor fixate în contract. După cum știm, în contract se stabilesc drepturi reciproce: obligații și răspunderi. Contractul se bazează pe lege și conține o programă de acțiuni (reguli de comportament), în corespundere cu care subiectul își reglementează conduita sa [11, p. 228].

Presupunem că prin termenul *funcție de stimulare* se înțelege funcția de reglementare a răspunderii civile. Răspunderea civilă stimulează o comportare legală, influențând prin diferite metode conduita și conștiința subiectului. Urmărind construcția logică a cercetărilor savanților civilisti, care, deși nu evidențiază funcția de reglementare a răspunderii civile ca funcție distinctă, introduc această acțiune de reglementare în conținutul altor funcții ale răspunderii civile. Dreptul civil, coroborat cu alte funcții, îndeplinește și funcția de reglementare. Aceste funcții pot fi îndeplinite și de unele instituții de drept civil, care își găsesc înclinația specifică în normele juridice corespunzătoare acestor instituții [181, p. 84].

Funcția de reglementare a răspunderii civile contribuie la stabilirea statutului juridic civil al persoanelor fizice și juridice, stabilește și înregistrează dinamica relațiilor patrimoniale și ale celor nepatrimoniale, reglementează obligațiile contractuale și necontractuale.

Acțiunea *preventivă* a dreptului civil se reduce deseori la o amenințare cuprinsă în sancțiunea normei de drept. Fără să subapreciem importanța amenințării, ținem să subliniem că numai prin unirea tuturor mijloacelor se efectuează prevenția. Acțiunea preventivă a răspunderii juridice civile începe nu de la amenințarea conținută în sancțiune, ci de la formularea clară a obligațiilor de drept civil ce stimulează subiectul la un comportament adecvat. Înțelegerea clară de către persoană a cerințelor înaintate și a faptului existenței normei sunt garanția preîntâmpinării încălcării normei de drept civil. Conștientizarea cerințelor expuse în norma de drept de către subiectul raporturilor de drept civil este etapa inițială de realizare a acțiunii preventive. Cu cât mai clar vor fi expuse normele de drept, cerințele, cu atât mai eficientă va fi reglementarea relațiilor sociale și realizarea prevenirii încălcărilor de drept [182].

Conform celor menționate anterior, răspunderea de drept civil îndeplinește și *funcția de reprimare*, însă nu toți savanții împărtășesc această viziune. Considerăm că nu avem motive pentru a nega funcția de reprimare a răspunderii de drept civil, iar trecerea pe prim-plan a funcției reparatorii are mai mult un caracter artificial. Conform opiniei autoarei M.P. Trofimova, răspunderea de drept civil posedă toate calitățile și caracteristicile corespunzătoare funcției de reprimare [200, p. 12].

Hotărârea de tragere la răspundere de drept civil a delincventului conține, în primul rând, o condamnare – metodă tipică de realizare a funcției de reprimare, ce se manifestă sub toate formele răspunderii juridice [200, p. 12].

Condamnarea conține întotdeauna un element de reprimare, ea acționează în mod negativ asupra psihicului delincventului, îi provoacă suferințe morale și, concomitent, este un temei de micșorare a sferei lui patrimoniale. Există și alt argument care dovedește prezența funcției de reprimare. Chiar dacă măsurile de drept civil posedă un caracter reparatoriu pentru partea opusă, acestea reduc sfera patrimonială a delincventului, care suferă o pagubă inevitabilă.

Funcția reparatorie o posedă răspunderea juridică apărută din consecințele prejudiciului (Cap. 34 din CC al RM). În art. 1416 din CC al RM [39] sunt indicate modalitățile de reparare a prejudiciului: despăgubirea în natură, despăgubirea prejudiciului.

Funcția educativă a răspunderii juridice civile este îndemnată să contribuie la cultivarea bunului simț, a grijii și simțului responsabilității. Deosebirea față de funcția educativă penală sau răspunderea administrativă constă în diferența că, în cazul tragerii la răspundere juridică civilă, lipsește, de fapt, procesul educativ special aplicat în relațiile contravenientului cu organele împuternicite.

Esența răspunderii civile constă în ideea de reparare a unui prejudiciu. În acest sens se afirmă că răspunderea civilă are o funcție reparatorie [110, p. 241].

Dreptul în general, ca instrument de ordonare a desfășurării raporturilor sociale, îndeplinește o funcție preventiv-educativă, prin acțiunea pe care o exercită asupra conștiinței oamenilor. Această funcție, după cum am mai spus, se regăsește și în instituția juridică a răspunderii juridice. Ea este determinată de natura juridică a răspunderii civile, care atunci când se întemeiază pe o culpă, reprezintă o sancțiune specifică dreptului civil, cu caracter reparator, îndreptată împotriva patrimoniului, persoanelor care săvârșesc fapte ilicite cauzatoare de prejudicii. De aceea, ea are un scop educativ și, implicit, preventiv. Iar prin teama pe care eventualitatea obligării la reparații o poate provoca în conștiința oamenilor, răspunderea civilă contribuie la diminuarea numărului de fapte ilicite păgubitoare și la respectarea obligațiilor

asumate prin acte juridice. Altfel spus, ea previne cauzarea unor prejudicii și consolidează disciplina contractuală.

Răspunderea civilă mai constituie un mijloc de a induce oamenilor conștiința necesității de a acționa cu o grijă sporită, mereu trează, pentru a nu-i prejudicia pe alții, de a respecta drepturile și interesele celorlalți, deci, de a respecta legea – condiție absolut necesară în orice stat de drept. Așadar, pe lângă scopul său preventiv, răspunderea civilă îndeplinește și un scop educativ.

În calitate de concluzie, am putea menționa că nașterea și dezvoltarea răspunderii civile nu pot fi cercetate științific decât în legătură cu locul și mai ales cu timpul. Răspunderea juridică nu are puritatea și omogenitatea unei figuri care s-ar fi născut și ar fi trăit numai în mediul abstract al logicii formale. Ea se înfățișează ca o instituție vie, care s-a format în societățile omenești de-a lungul veacurilor [114, p. 40].

Răspunderea civilă este una dintre categoriile fundamentale și complexe ale dreptului civil și chiar a dreptului în totalitatea sa. Prin răspundere civilă vom înțelege acea formă a răspunderii juridice ce constă în obligația pe care o are orice persoană de a repara prejudiciul pe care l-a cauzat altuia. Răspunderea civilă intervine, în principiu, doar când prejudiciatul își manifestă interesul, apelând la forța de constrângere a statului, deoarece nu victima aplică sancțiunea, ci calea ei legală este să se adreseze autorităților pentru a asigura tragerea la răspundere a autorului faptei ilicite. Instituția răspunderii civile determină clar reperele valorice de orientare ale statului, nivelul de civilizație și de cultură a societății. După sarcinile și obiectivele pe care statul le înaintează instituției răspunderii juridice civile și după procedeele juridice speciale ce asigură echitatea și umanismul ultimei, se poate judeca despre gradul de respect al personalității, despre drepturile și libertățile ei în societate [114, p. 40].

În concluzie, putem afirma că cel care încalcă cu discernământ regulile de conduită (legale, convenționale sau impuse de anumite cutume), răspunde de toate prejudiciile cauzate, fiind obligat să le repare integral. Reechilibrarea patrimonială a prejudiciului trebuie să fie una corectă, judicioasă, adică la valoarea avută înainte de comiterea aceluia delict civil, pe de o parte, dar și în integralitatea pagubei produse, în așa măsură, încât patrimoniul victimei să nu cunoască nici o fluctuație negativă. De regulă, gravitatea vinovăției nu este, în practica instanțelor judecătorești, un criteriu pentru stabilirea cuantumului despăgubirilor, autorul prejudiciului răspunzând integral chiar și pentru culpa cea mai ușoară [20, p. 208].

Din cele expuse, conchidem că ceea ce caracterizează conținutul și rolul principiului umanismului în cadrul răspunderii juridice civile, se reflectă în conștientizarea faptului că, nici o acțiune ilicită nu va rămâne nesancționată, contribuind, în acest mod, la ocrotirea drepturilor

subiective și intereselor legitime ale tuturor persoanelor fizice și juridice. Susținerile doctrinare, puse în practică de jurisprudență, alături de analizele de drept comparat, par a fi dat roadele necesare pentru legiuitor, care a considerat necesară afirmarea expresă a principiilor răspunderii civile, într-o formulă care se apropie de ceea ce se gândește a fi în viitor, principiile europene ale răspunderii civile. Demersul cu privire la armonizarea acestora nu este unul facil, pe plan național fiind făcuți primii pași.

3.2. Influența principiului umanismului asupra răspunderii contravenționale

Conviețuind în societate, comportamentul individului devine ținta aprecierii și reacției sociale prin confruntarea lui cu modelul de conduită stabilit de diferitele categorii de norme adoptate de societate (morale, politice, juridice, religioase etc.). Răspunderea intervine atunci când un anumit mod de conduită nu se încadrează în limitele acceptate de regulile sociale.

În evoluția societății contemporane se prefigurează tot mai mult o stare de criză, care impune tot mai insistent revenirea la problema drepturilor omului în societate. Situatărea problemei drepturilor și libertăților fundamentale ale omului pe prim-plan este o dovadă a marilor transformări spirituale, culturale și morale. Concepția drepturilor omului este rezultatul îndelungatei evoluții a gândirii filosofice, politice, juridice, și sociale inseparabil legate de tradițiile social-democratice și umanistice. Apărută în antichitate, concepția drepturilor omului a parcurs un drum greu și anevoios. Afirmându-se ca platforma politică a revoluțiilor burgheze, aceasta concepție a primit o nouă dimensiune în perioada contemporană, când în fața omenirii s-a pus cu toată duritate problema existenței, menținerii și perpetuării speciei umane pe pământ, cooperarea reciprocă, afirmarea ideilor și valorilor general-umane. Concepțiile și ideile unor mari gânditori ai timpului precum Aristotel, Cicero, Groțius, Montesquieu și ai unor juriști de prestigiu și-au găsit reflectarea în numeroase documente cu caracter instituțional, care au propus o concepție bine gândită a drepturilor și libertăților omului, astfel încât, mult mai târziu, Declarația Universală a Drepturilor Omului, adoptată la 10 decembrie 1948 de Adunarea Generală a Organizației Națiunilor Unite, să consfințească pentru prima dată în istoria omenirii drepturile și libertățile fundamentale ale omului într-un document politico-juridic cu caracter universal. Garantarea și respectarea drepturilor omului devine o condiție indisolubilă a statului de drept, a recunoașterii sale ca stat democratic pe plan internațional și a promovării umanismului ca valoare supremă a umanității [230].

Forma procesuală a răspunderii juridice nu poate fi inclusă în însăși noțiunea răspunderii ca fenomen juridico-material. Forma procesuală de realizare a răspunderii juridice derivă din

însușirile răspunderii și poartă un caracter relativ independent. În calitate de varietăți ale formei procesuale de realizare a răspunderii juridice pot fi evidențiate: forma de răspundere procesual penală, forma de răspundere procesual administrativă, forma de răspundere procesual civilă [16, p. 11].

Autorii D. Baltag și M.D. Frățoaica constată că, în prezent, toate aceste forme procesuale posedă un șir de trăsături comune [16, p. 11], printre care:

- stabilirea exactă în lege a ordinii activității de jurisdicție a organelor de stat și a persoanelor oficiale împuternicite;
- acordarea dreptului de a participa la activitatea procesuală persoanelor interesate;
- existența unor garanții procesuale determinate în respectarea și protecția intereselor legale ale persoanelor participante la proces (infractor, victimă, pârât, reclamant, martor, expert etc.);
- necesitatea de a adopta decizii în conformitate cu exigențele legii și în baza faptelor stabilite în modul indicat de lege, ceea ce înseamnă că deciziile vor fi întemeiate și motivate.

După părerea noastră, alături de formele materiale de realizare a răspunderii juridice, există și forme de răspundere procesuală.

Răspunderea contravențională, ca modalitate a răspunderii juridice, a reprezentat de-a lungul timpului o problemă complexă care continuă să genereze controverse în doctrina juridică. Materia contravențiilor se bucură de o vechime remarcabilă, natura juridică a regimului contravențional fiind supusă însă, de-a lungul timpului, unor numeroase schimbări.

Autorul A. Iorgovan susține că răspunderea contravențională este o modalitate a răspunderii administrative, contravenția fiind forma cea mai gravă de manifestare a ilicitului administrativ, regimul său juridic fiind un regim propriu dreptului administrativ. Răspunderea juridică pentru contravenții constituie forma atipică sau imperfectă a răspunderii administrative, deși doctrina de specialitate, implicit legislația, utilizează sintagma de răspundere contravențională ca fiind „unica” răspundere administrativă [94, p. 359].

În prezent, în doctrina dreptului administrativ, există și autori care analizează exclusiv răspunderea contravențională, deși recunosc existența celor trei forme de răspundere, proprii dreptului administrativ [142, p. 299].

În literatura de specialitate, însă, găsim și voci, ca cea a autorului Al. Negoită [119, p. 276], care au opinat că utilizarea atributului administrativ pentru răspunderea contravențională ar fi neadecvată întrucât aplicarea sancțiunilor contravenționale nu este doar atributul organelor administrației de stat, dar și al celor judecătorești sau obștești și, prin urmare, termenul de sancțiune administrativă nu are accepțiunea corespunzătoare. Această poziție este susținută și de

autorul A. Iorgovan, care afirmă că în sistemul de drept, contravenția, sub aspect istorico-genetic, nu are o natură administrativă, ci o natură penală [94, p. 359].

Iar V. Guțuleac și A. Harbuz consideră că orice formă a răspunderii juridice, inclusiv cea contravențională, decurge în mod obiectiv din săvârșirea unei fapte ilicite care naște dreptul statului de a aplica sancțiunea prevăzută de norma juridică încălcată și obligația făptuitorului de a suporta consecința faptei comise [79, p. 4].

Procedura prin care este angajată răspunderea contravențională a unei persoane prezintă particularități semnificative de la un sistem juridic la altul. Probabil materia contravențională reprezintă domeniul în care întâlnim cele mai eterogene reglementări. În secolul al XIX-lea, în urma influenței Codului Penal francez de la 1810, statele europene au inclus contravenția în domeniul penal), fie potrivit clasificării bipartite (delicte, contravenții), fie potrivit clasificării tripartite (crime, delicte, contravenții), ceea ce a însemnat, din punct de vedere procedural, că acestea erau judecate potrivit procedurii penale. În anii 50 ai secolului trecut, în urma influenței sovietice, în statele din Estul Europei a intervenit un fenomen de dezincriminare a contravențiilor. Ca urmare a acestui fapt, procedura contravențională a fost considerată o procedură administrativă. Ea a fost deosebit de sumar reglementată în statele care au adoptat sistemul „legii cadru”, fiind reglementată detaliat în statele care au adoptat sistemul codurilor contravenționale. Ulterior, statele din fosta Uniune Sovietică, state în care s-a adoptat, în prima fază, sistemul legii cadru de sancționare a contravențiilor, au adoptat sistemul Codurilor contravenționale, reglementând mai detaliat procedura contravențională [68, p. 24].

Analizând evoluția reglementărilor juridice din ultimii ani, constatăm că în mai multe state, a fost realizat un fenomen de „*de-penalizare*” a contravențiilor. Autorul M. Ursuța consideră că rațiunea de-penalizării trebuie căutată într-o serie de considerații [153, p. 25-26]:

- în primul rând în readucerea dreptului penal la granițele sale naturale, conservând prin aceasta, sancțiunea penală pentru acele fapte care, în lumina valorilor sociale, cer o consecință, precum aplicarea unei sancțiuni criminale, ce trebuie să prezinte cerința indispensabilității;

- în al doilea rând, în rațiuni de caracter practic, constând fie în exigențe de simplificare a procedurilor relative la fapte de joasă relevanță socială, fie în acelea de muncă a judecătorului penal cu finalitatea obținerii unei utilizări mai raționale a aparatului judecătoresc.

Pe de altă parte, fenomenul de de-penalizare a contravențiilor a fost acceptat și de jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului. Astfel, Curtea s-a pronunțat în cazul Ozturk împotriva Germaniei din 21 februarie 1984, în sensul în care Convenția nu poate fi interpretată ca opunându-se unei tendințe de dezincriminare a unor fapte de o gravitate mai redusă [245]. Într-o altă decizie, cazul Lutz împotriva Germaniei din 23 august 1987, s-a considerat că, datorită

numărului mare de infracțiuni ușoare, un stat contractant poate găsi rațiuni suficiente de convingătoare pentru a introduce un sistem prin care organele de jurisdicție să fie degrevate de obligația de a sancționa asemenea fapte; statele sunt obligate, însă, să permită persoanei interesate să atace actul de sancționare al autorității administrative în fața unei instanțe, care să prezinte toate caracteristicile unui tribunal independent și imparțial, așa cum apare conturată această noțiune în jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului [244].

Inițial, materia contravențiilor a fost de natură penală, devenind ulterior, în diferite sisteme de drept naționale, o materie extrapenală, respectiv civilă, administrativă etc. [37, p. 98].

Răspunderea contravențională constă, în viziunea lui A. Trăilescu, „în obligarea persoanelor fizice și juridice, vinovate de săvârșirea contravențiilor, la suportarea sancțiunilor aplicate de autoritățile publice competente” [151, p. 158], exprimând reacția societății față de contravenienți.

Autorii E. Fistican, A. Pascari, A. Climova, S. Furdui și S. Bleșceaga, definesc răspunderea contravențională drept acea „formă a răspunderii juridice, exprimată prin raportul de constrângere, generat ca urmare a comiterii contravenției între stat și contravenient, raport complex, al cărui conținut îl formează dreptul statului de a aplica persoanei vinovate sancțiunea prevăzută de lege pentru contravenția comisă și de a o constrânge să o execute corelativ cu obligația contravenientului de a suporta aplicarea și executarea sancțiunii contravenționale, în vederea restabilirii ordinii de drept și restaurării autorității legii” [64, p. 111].

Susținem opinia autorului I. Spânu care definește răspunderea contravențională drept reacție a statului la comiterea cu vinovăție a unei fapte contravenționale, prin aplicarea de către organul împuternicit față de făptuitor a constrângerii statale, prevăzute de legea contravențională în modul și termenele stabilite de lege în limitele sancțiunii contravenției comise, precum și obligația contravenientului de a suporta sancțiunea [147, p. 104].

Răspunderea contravențională, ca și oricare altă formă de răspundere, se aplică doar în limitele legii, în ce privește subiecții posibili de răspundere, faptele ilicite considerate contravenții, sancțiunea și mărimea acesteia; răspundere juridică în afara legii nu există. Răspunderea contravențională este o instituție juridică a dreptului contravențional, cuprinzând totalitatea normelor juridice care reglementează raporturile ce apar în legătură cu încălcarea de către persoanele fizice și juridice a prescripțiilor legii contravenționale, prin comiterea unei contravenții, care nu este altceva decât „o faptă săvârșită cu vinovăție, prevăzută și sancționată de lege” [147, p. 174].

Autorul Iu. Poenaru observă că răspunderea contravențională este o varietate a constrângerii juridice, reprezentând o stare de drept deosebită, care presupune existența unei

obligații fixate în lege și posibilitatea survenirii consecințelor nefavorabile (aplicarea sancțiunilor) în cazul încălcării acestor obligații. „Răspunderea contravențională izvorăște dintr-o faptă a omului generatoare de consecințe materiale și imateriale socialmente neconvenabile, faptă descrisă legal prin elementele ei constitutive și caracterizată juridic ca fiind o contravenție” [129, p. 11].

Relevantă este opinia autorului M.A. Hotca referitoare la faptul că, după conținut, răspunderea contravențională este susceptibilă de patru accepțiuni: instituție juridică, raport juridic de constrângere, latură pasivă a raportului contravențional de constrângere, conținutul raportului contravențional de constrângere [87, p. 293].

În literatura de specialitate există numeroase definiții ale răspunderii contravenționale, fiecare autor formându-și opinia într-un mod original. Totuși, esența acestei instituții juridice se păstrează de la un autor la altul și toate definițiile existente, analizate în ansamblu, relevă aceleași particularități specifice răspunderii contravenționale, acestea referindu-se la formele distincte de manifestare, comparativ cu alte tipuri de răspundere juridică. Cel mai des, trăsăturile răspunderii contravenționale sunt elucidate în doctrină prin delimitarea acesteia de răspunderea penală, deoarece regimul juridic al contravențiilor se încadrează într-un regim juridic special de drept public, desprins fiind din dreptul penal prin dezincriminarea penală a unor fapte antisociale, cărora li s-a conferit un caracter contravențional [100, p. 151-152].

Principalul criteriu care delimitează aceste două forme de răspundere juridică este gradul prejudiciabil, care este mai grav în cazul săvârșirii infracțiunilor [159, p. 47].

În conformitate cu prevederile Codului Penal al Republicii Moldova [43], se consideră răspundere penală condamnarea publică, în numele legii, a faptelor infracționale și a persoanelor care le-au săvârșit, condamnare ce poate fi precedată de măsurile de constrângere prevăzute de lege. Codul contravențional nu oferă o definiție instituției răspunderii contravenționale.

Doctrina de specialitate tratează în mod diferit natura răspunderii contravenționale, atribuind-o fie răspunderii administrative, fie considerând-o un tip de răspundere juridică distinctă de cea administrativă și căreia i se aplică un regim juridic particular.

Unii savanți autohtoni, așa ca V. Guțuleac [79], dar și români, ca A. Iorgovan [94] sau ruși, precum A.P. Alehin [161] ș.a. apreciază răspunderea contravențională drept una independentă de cea administrativă, cu trăsături și forme de manifestare absolut diferite.

Răspunderea contravențională este instituția juridică centrală în materia contravențională [171, p.157] și vom expune câteva particularități ale acesteia:

- *Ea survine numai pentru o contravenție comisă de o persoană fizică responsabilă, care a atins o anumită vârstă.*

La adoptarea Codului contravențional al Republicii Moldova, a fost introdusă o inovație legislativă – recunoașterea persoanei juridice ca subiect al răspunderii contravenționale alături de persoana fizică. Astfel, contravenția reprezintă singurul temei juridic al răspunderii contravenționale, după cum răspunderea penală survine în cazul săvârșirii unei infracțiuni, cea de drept civil – a delictului patrimonial, iar cea disciplinară – a delictului (abaterii) disciplinar (de serviciu). O singură excepție de la regula generală este cea a posibilității aplicării răspunderii contravenționale în cazurile prevăzute de legislația penală (art. 55 CP) și nu numai pentru comiterea contravenției, dar și pentru o infracțiune care nu prezintă un mare pericol social, dacă se constată că reeducarea sau corectarea persoanei este posibilă fără aplicarea pedepsei penale [77, p. 133-134].

Fapta juridică generatoare de răspundere contravențională se numește contravenție – fenomen complex, având următoarele aspecte [76, p. 84]:

- *aspectul material* – constituie o manifestare exterioară, obiectivă a persoanei, aptă să producă modificări în realitatea obiectivă;
- *aspectul social* – este o activitate periculoasă pentru valorile sociale și generează raporturi conflictuale între subiectele raportului contravențional;
- *aspectul moral-politic* dă expresie atitudinii etice și celei civile față de valorile social-juridice;
- *aspectul juridic* reprezintă o încălcare a obligației de conformare înserată în norma de stabilire și sancționare a contravenției, încălcare ce produce efecte juridice.

Știința dreptului contravențional se ocupă numai de una dintre laturile fenomenului contravențional – *de aspectul juridic* – ce reglementează condițiile pe care trebuie să le îndeplinească o faptă socială pentru a fi considerată contravenție. Deci, conform cadrului legal, reprezintă contravenție fapta (acțiunea sau inacțiunea) ilicită, cu un grad de pericol social mai redus decât infracțiunea, săvârșită cu vinovăție, care atentează la valorile sociale ocrotite de lege, care este prevăzută de legea contravențională și este pasibilă de răspundere juridică [40].

De aici distingem următoarele trăsături (elemente) de bază ale noțiunii de contravenție [76, p. 513]:

- fapta ilicită este prevăzută de norma materială a dreptului contravențional;
- pericolul social al faptei;
- prevederea în legislație a sancțiunii pentru fapta dată (penalitatea);
- culpabilitatea [76, p. 514].

Aceste trăsături constituie de fapt conținutul juridic al contravenției.

Pentru săvârșirea contravenției, Codul Contravențional prevede sancțiuni concrete. Spre deosebire de pedepsele penale, cele contravenționale sunt mai blânde, existând și pedepsele contravenționale, aplicate persoanelor fizice, inexistente în dreptul penal: avertismentul, aplicarea punctelor de penalizare, privarea de dreptul special (dreptul de a conduce vehicule, dreptul de a deține armă și de portarmă) și arestul contravențional. În ce privește sancțiunile aplicate persoanelor juridice, amenda și privarea de dreptul de a desfășura o anumită activitate sunt reglementate și de Codul Penal, și de Codul contravențional. Primul, însă, instituie și o pedeapsă penală mai aspră – lichidarea persoanei juridice, din cauza pericolului social sporit al infracțiunii [38, p. 27-30].

Răspunderea contravențională este întrepătrunsă de prevederile principiului umanismului, fapt dovedit prin Codul Contravențional al Republicii Moldova, care prevede în art. 374 că „procesul contravențional se desfășoară pe principii generale de drept contravențional, în temeiul Constituției, al prezentului cod, al Codului de procedură penală în cazurile expres prevăzute de prezentul cod, precum și al normelor dreptului internațional și ale tratatelor internaționale cu privire la drepturile și libertățile fundamentale ale omului la care Republica Moldova este parte” [40].

Analizând norma menționată, conchidem că legiuitorul nostru a admis că pentru procedura contravențională sunt valabile principiile care se regăsesc în convențiile și tratatele internaționale la care Republica Moldova este parte. Dacă în articolele 5 – 9 ale Codului contravențional al Republicii Moldova găsim referințe la principiul legalității, principiul egalității în fața legii, principiul dreptății, principiul caracterului personal al răspunderii contravenționale și principiul individualizării răspunderii contravenționale și sancțiunii contravenționale, atunci în articolele 375 – 381 ale Codului contravențional al Republicii Moldova sunt enunțate regulile de bază ale procesului contravențional, care nu sunt altceva decât principii specifice procedurii contravenționale, incluse și în conținutul altor articole, precum articolul 426 al Codului contravențional și altele. Deci, în textul acestora se consacră principiile prezumției nevinovăției, inviolabilității persoanei, libertății persoanei de mărturisire împotriva sa, dreptul la apărare, limba de desfășurare a procesului, dreptul de a nu fi urmărit sau sancționat de mai multe ori, accesul liber la justiție, inviolabilitatea domiciliului, inviolabilitatea proprietății, oralității, procesului nemijlocit și altele. Nu putem trece cu vederea și faptul că majoritatea principiilor procedurii contravenționale își au începuturile în textul Convenției pentru apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale [46].

În mare parte, aceste reglementări cu caracter de principiu se regăsesc în articolele 5-8, 13, 14, 17 18 și altele. Din Convenție desprindem dreptul de a nu fi supus torturii, nici

pedepselor sau tratamentelor inumane ori degradante (art.3), dreptul la libertate și la siguranță (art.5), dreptul la un proces echitabil (art.6), principiul potrivit căruia nici o pedeapsă nu poate fi aplicată fără lege (art.7), dreptul la respectarea vieții private și de familie (art.8), dreptul la un recurs efectiv (art.13), principiul interzicerii discriminării (art. 14) și altele. Aceste principii identifică regulile specifice care guvernează procesul contravențional. În același timp, principiile generale ale dreptului contravențional identifică regulile generale prin prisma cărora urmează a fi stabilită și executată sancțiunea contravențională [55, p. 44].

În urma analizei doctrinei naționale, am constatat că răspunderea contravențională este apreciată drept una diferită de cea penală, însă, conform legislației naționale, aceasta se apropie prea mult de trăsăturile răspunderii penale și ale procesului penal. Sunt preluate din Codul de procedură penală reglementări referitoare la procesul contravențional, participanții la procesul contravențional, la modalitatea de constatare și de examinare a cazurilor contravenționale, căile ordinare și extraordinare de atac. Nu agreăm apropierea exagerată a răspunderii contravenționale de cea penală la nivel de reglementare normativ-juridică și de acte procedurale. Este inadmisibil, în opinia noastră, ca în prezentul Cod contravențional să se facă trimitere la normele din Codul Penal, din Codul de procedură penală, fiind vorba de coduri de legi ce reglementează două materii diferite: cea a contravențiilor și, respectiv, cea a infracțiunilor. Așadar, în Codul contravențional nu ar trebui să existe asemenea prevederi normative de genul celor cuprinse în alin.(3) art.16 din Codul contravențional, referitoare la răspunderea contravențională a persoanei fizice: „În cazul minorului care a săvârșit o faptă ce se încadrează în dispoziția normei din partea specială a părții întâi, agentul constatat, procurorul sau instanța de judecată expediază materialele cauzei contravenționale autorității administrației publice locale pentru problemele minorilor. La demersul agentului constatat, instanța de judecată poate aplica față de minor măsuri de constrângere cu caracter educativ conform art.104 din Codul Penal” [40].

Odată ce este adoptat un Cod contravențional nou, destul de detaliat, urmează a exclude din acesta trimiteri la acte normative ce reglementează relații sociale specifice absolut altei ramuri de drept și a face anumite complementări ori modificări în conținutul Codului contravențional, cu conservarea esenței sale, or anume prin aceasta s-ar manifesta cel mai exact implicațiile principiului umanismului în cadrul răspunderii contravenționale.

Sușinem opinia autorilor autohtoni V. Guțuleac, I. Spânu, și S. Maslov [80, p. 4-10] care afirmă că răspunderea contravențională apare în legătură cu nașterea unui raport de conflict. În cazul dreptului contravențional, răspunderea contravențională survine în rezultatul încălcării de către un subiect a normelor prescrise de legea contravențională. Răspunderea contravențională, în esența sa, constituie realizarea unui raport de constrângere. Analizând corelația dintre

noțiunile de raport juridic de conformare, responsabilitate, raport juridic de conflict și răspundere contravențională, se poate concluziona că între aceste noțiuni există o legătură logică destul de strânsă, deoarece prin intermediul lor se realizează unul dintre scopurile dreptului în general. În vederea stabilirii ordinii sociale și a unei conviețuiri fructuoase, societatea, prin intermediul Statului, stabilește anumite reguli juridice de comportament, iar destinatarii acestora, membrii societății, trebuie să-și asume responsabilitatea de a le respecta și de a se conforma acestora. Cei care încalcă normele juridice aduc atingere ordinii de drept, afectează drepturile și interesele legitime ale celorlalți cetățeni, tulbură, uneori grav, ordinea și liniștea publică, pun în pericol valorile cele mai importante ale societății. Ordinea și liniștea publică trebuie să fie apărate prin intermediul unor pârghii concrete, cum este instituția răspunderii juridice pentru violarea regulilor, pentru conflictul dintre subiectul de drept cu norma juridică. Altfel spus, răspunderea juridică este expresia specifică a responsabilității juridice. Raportul contravențional de conformare nu este altceva decât asumarea responsabilității de a respecta norma, iar răspunderea contravențională este conținutul unui raport contravențional de conflict. Trebuie să relevăm și relația consecventă a acestor fenomene.

Răspunderea contravențională sau raportul juridic de conflict, susțin autorii V. Guțuleac și A. Boghin, nu pot avea alt temei decât acțiunea sau inacțiunea ilicită comisă cu vinovăție, cu alte cuvinte, până când avem un raport de conformare, nu poate surveni răspunderea contravențională [78, p. 13-16].

Rezumând cele expuse, concluzionăm că influența principiului umanismului asupra răspunderii contravenționale reiese din multitudinea și complexitatea formelor sale de realizare, fapt ce presupune că întreaga reglementare în materia contravențională trebuie să exprime interesele fundamentale ale omului. Acest principiu acționează într-un dublu sens:

- asigură protecția persoanei parte vătămată, ale cărei drepturi și interese sunt lezate prin contravenție;
- constrângerea contravențională poartă un caracter uman, respectându-se dreptul persoanei trase la răspundere contravențională la asistență juridică, asistență medicală, demnitatea acesteia.

3.3. Efectele mecanismului de realizare a principiului umanismului în cadrul răspunderii juridice penale

Răspunderea juridică reprezintă o categorie fundamentală, amplă, cu o complexitate de aspecte ce necesită cercetare fundamentală în teoria răspunderii. Aplicarea categoriilor teoriei generale a dreptului în actul de cercetare, de generalizare, de sistematizare și dezvoltare a

noțiunii de răspundere juridică, inclusiv a celei de răspundere penală ca instituție juridico-penală, este actuală, necesară și importantă. Răspunderea penală în evoluția sa conceptuală a fost precedată de diferite concepții și teorii, ce conțin și o accepție socială [116, p. 38].

Răspunderea penală, susține autorul C. Bulai, este o formă a răspunderii juridice care survine în urma încălcării normelor de drept penal. Ea este instituția juridică fundamentală a dreptului penal care, alături de instituția infracțiunii și instituția sancțiunii, formează pilonul oricărui sistem de drept penal [31, p. 180].

În lucrările științifice de ramură și în cele general-teoretice, concepția răspunderii este definită prin formula *a da seama*. Reprezentanții acestei concepții văd, în calitate de indiciu de bază al răspunderii, obligația infractorului „de a da seama pentru fapta săvârșită” [192, p. 12]. „Răspunderea juridică reprezintă necesitatea de a răspunde pentru faptele care încalcă normele dreptului” [199, p. 267].

Autorii M.P. Karpușin și V.I. Kurleandski definesc răspunderea penală ca obligație de a da seama și de a se supune anumitor restricții juridice [177, p. 21]. O definiție similară a răspunderii este formulată de A.S. Molodțov [184, p. 22].

Există, însă, și o altă grupă de autori, care tratează răspunderea „ca pe o obligație a infractorului de a răspunde pentru fapta ilicită săvârșită față de societate și stat și de a suporta acțiunile acelor sancțiuni care îi sunt aplicate de către organul de stat respectiv” [198, p. 28].

În cadrul răspunderii sociale, răspunderea juridică se distinge prin faptul că vizează *obligația de a da seamă* față de o exterioritate pentru încălcarea normei juridice [25, p. 157].

Susținem ideea că o componentă necesară a răspunderii este suportarea consecințelor nefavorabile. Însă, utilizarea sintagmei *a da seama* este inacceptabilă pentru caracterizarea răspunderii, întrucât este legată nemijlocit de „prezentarea unei informații” de către infractor. Însă legislația nu incumbă infractorului obligația de a da seama. Mai mult decât atât, legislația de procedură penală oferă posibilitate inculpatului, acuzatului să nu facă depoziții. De aceea, prima etapă a răspunderii poate fi caracterizată ca obligație existentă și obiectivă de a suporta consecințele nefavorabile care au apărut din faptul infracțiunii. Fapta ilicită generează raportul juridic. Astfel de raporturi juridice în literatura juridică sunt numite de protecție, de protecție-reglatorii, raporturi juridice ale răspunderii negative și chiar reparatorii-recuperatorii [116, p. 39].

Încercările de a defini răspunderea penală sunt determinate de dificultățile similare atestate în procesul de conceptualizare a răspunderii juridice în general, însă, și definirea noțiunii de răspundere penală provoacă multiple controverse [24, p. 74-75].

Pentru a interpreta aceste deosebiri impuse de legislația penală, răspunderea penală a început a fi considerată, de unii autori, ca o obligație (îndatorire) de a se supune (a suferi, a

îndura, a suporta) pedepsei penale, iar această obligație, la rândul ei, fiind considerată ca un element al relațiilor penale sau chiar ca o relație juridico-penală de constrângere [116, p. 39].

Concomitent cu aceste opinii, în literatura juridică de specialitate apare un alt curent, ai cărui autori s-au străduit să explice esența schimbărilor care au avut loc în legislația penală. În rezultat, a fost lansată concepția conform căreia răspunderea penală este o categorie juridico-penală de sine stătătoare, ce nu depinde de pedeapsa penală. Cu alte cuvinte, susțin autorii A. Borodac și M. Gherman, răspunderea penală și pedeapsa penală reprezintă noțiuni de sine stătătoare, ele nu sunt identice și nu se înglobează reciproc [28, p. 5].

Săvârșirea unei infracțiuni produce întotdeauna un dezechilibru în societate, care impune o reacție de *autoapărare* din partea acesteia. De la crearea primelor forme de organizare statală, sarcina pedepsirii celor care au încălcat normele de conviețuire socială a fost preluată de către stat, nemaifiind lăsată în sarcina exclusivă a persoanelor vătămate. Dacă la început nu exista o distincție clară între formele de răspundere, ceea ce a generat confuzia între răspunderea civilă și cea penală, ulterior s-a făcut o astfel de distincție, statul preluând doar sarcina tragerii la răspundere penală, în timp ce tragerea la răspundere civilă a rămas, în principal, în sarcina persoanelor vătămate.

În anumite sisteme de drept, cum sunt sistemele anglo-saxone, cele două forme de răspundere nu sunt nici în prezent atât de clar delimitate, astfel încât, în Anglia, răspunderea civilă delictuală nu vizează în principal reparația prejudiciului, ci coerciția [243]. Din acest motiv, atunci când mai multe persoane sustrag o anumită sumă de bani, fiecare dintre acestea este obligată la plata în întregime a sumei sustrase, fapt care în alte sisteme de drept ar fi de neconceput. Așadar, separarea netă a reparării prejudiciului de funcția de prevenție, care în sistemul nostru de drept îi este recunoscută doar pedepsei, nu este acceptată în toate sistemele de drept.

Urmând însă tradiția franceză cu privire la răspunderea penală, în doctrina noastră este unanim admis că săvârșirea unei infracțiuni dă naștere unui raport juridic penal de conflict între subiectul activ (persoana sau persoanele care au săvârșit, în calitate de autori, de instigatori sau de complici, o infracțiune fapt consumat ori o tentativă), pe de o parte, și subiectul pasiv al infracțiunii [243].

În doctrină, răspundere penală este definită ca fiind cea mai gravă formă a răspunderii juridice, care implică obligația unei persoane de a răspunde în fața organelor de urmărire penală și apoi în fața instanței de judecată pentru fapta pe care a săvârșit-o, aceasta fiind prevăzută de legea penală, precum și obligația de a suporta măsurile de constrângere penală prevăzute de lege pentru săvârșirea infracțiunii și obligația de a executa pedeapsa aplicată [1, p. 83].

Din definiție rezultă că răspunderea penală are și o componentă procesuală, de vreme ce aceasta implică obligația unei persoane de a răspunde în fața organelor de urmărire penală și apoi în fața instanței de judecată, pentru fapta prevăzută de legea penală pe care a săvârșit-o. Este importantă această precizare, deoarece instituția răspunderii penale este strâns legată de instituția acțiunii penale din dreptul procesual penal, iar unele cauze care înlătură răspunderea penală au o dublă natură juridică, fiind reglementate atât în dreptul penal material, cât și în dreptul procesual penal (de exemplu, lipsa plângerii prealabile sau retragerea plângerii prealabile).

Răspunderea juridică reprezintă o instituție fundamentală, amplă, cu o complexitate de aspecte ce necesită cercetare fundamentală în teoria răspunderii. Aplicarea categoriilor teoriei generale a dreptului în actul de cercetare, de generalizare, de sistematizare și de dezvoltare a noțiunii de răspundere juridică, inclusiv a celei de răspundere penală ca instituție juridico-penală, este actuală, necesară și importantă. Răspunderea penală, în evoluția sa conceptuală, a fost precedată de diferite concepții, teorii, care conțin și o accepție socială.

Conceptul de *răspundere penală*, susține autorul M. Udrioiu, este rezultatul viziunii contractualiste impuse de curentul tehnico-juridic al Școlii Neoclasice italiene (reprezentat de A. Rocco, Massari, Manzini), potrivit căruia săvârșirea unei infracțiuni naște dreptul subiectiv al statului de a-i aplica făptuitorului o pedeapsă și, totodată, obligația acestuia din urmă de a suporta pedeapsa. Acest argument constituie însă și un motiv pentru care instituția răspunderii penale a fost supusă unor critici în doctrină, fiind considerată lipsită de legitimitate [152, p. 57].

Susținem concepția autorului M. Udrioiu, care, în conjunctura creată, argumentează că nu se poate vorbi de un drept subiectiv al statului de a pedepsi (*ius puniendi*) persoana care a săvârșit o infracțiune, deoarece acest lucru ar însemna că statul ar avea posibilitatea de a exercita acest drept, iar nu obligația de a pedepsi. Chiar dacă, urmare a săvârșirii infracțiunii, între stat (prin organele sale judiciare) și infractor se nasc unele relații juridice în cursul procesului penal, ele au un caracter eminent procedural, iar nu de drept substanțial. În plus, se mai susține că pedeapsa își are izvorul în lege, și nu în infracțiune, iar infracțiunea produce vătămări sau urmări dăunătoare, iar nu răspundere juridică [152, p. 57].

Necesitatea elaborării științifice și a definirii răspunderii penale ca noțiune penală de sine stătătoare a apărut după anii 1958-1961, când noțiunea răspunderii penale [(alin. (1) art. 48 din CP al RSSM (1961) și articolele corespunzătoare din Codurile penale ale celorlalte republici unionale din ex-URSS] a început să fie considerată ca ceva diferit de noțiunea pedepsei penale (alin.(2) art. 48 din CP al RSSM (1961) și articolele corespunzătoare din Codurile penale indicate) [28, p. 4].

Pentru a interpreta aceste deosebiri impuse de legislația penală, răspunderea penală a început a fi considerată, de unii autori, ca o obligație (îndatorire) de a se supune (a suferi, a îndura, a suporta) pedepsei penale, iar această obligație, la rândul ei, fiind interpretată ca un element al relațiilor penale sau chiar ca o relație juridico-penală de constrângere [178, p. 14].

Concomitent cu aceste opinii, în literatura juridică de specialitate apare un alt curent, ai cărui autori s-au străduit să explice esența schimbărilor care au avut loc în legislația penală. Drept rezultat, a fost lansată concepția conform căreia răspunderea penală este o categorie juridico-penală de sine stătătoare, ce nu depinde de pedeapsa penală. Cu alte cuvinte, răspunderea penală și pedeapsa penală reprezintă noțiuni de sine stătătoare, ele nu sunt identice și nu se înglobează reciproc [28, p. 8].

O altă opinie, cu care nu suntem de acord, aparține autorului I. Gliga, care opinează că răspunderea juridică este o categorie limitată, deoarece ea intervine doar în momentul încălcării unei norme de drept dincolo de care nu putem vorbi de răspundere [71, p. 98].

Dezacordul cu poziția menționată se axează pe ideea că răspunderea penală este un raport juridic penal de constrângere, născut ca urmare a săvârșirii infracțiunii între stat, pe de o parte, și infractor, pe de altă parte – raport complex al cărui conținut îl formează dreptul statului, ca reprezentant al societății, de a-l trage la răspundere pe infractor, de a-i aplica sancțiunea prevăzută pentru infracțiunea săvârșită de el și de a-l constrânge să o execute, precum și obligația infractorului de a răspunde pentru fapta sa și de a se supune sancțiunii aplicate în vederea stabilirii ordinii de drept și restaurării autorității legii

De aici rezultă că răspunderea penală urmărește, pe de o parte, *dreptul statului* [101, p. 103]:

- de a-l trage la răspundere pe infractor;
- de a-i aplica sancțiunea prevăzută pentru infracțiunea săvârșită;
- de a-l constrânge să o execute;

iar, pe de altă parte – *obligația infractorului*:

- de a răspunde pentru fapta săvârșită;
- de a se supune sancțiunii ce i se aplică.

Referitor la conformarea sau neconformarea autorului infracțiunii, logica lucrurilor prevede că, în cazul în care făptuitorul se conformează, putem vorbi de responsabilitate penală, iar dacă făptuitorul nu se conformează – despre tragerea la răspunderea penală. Dar aceasta-i doar o aparență, deoarece, de fapt, dreptul statului e corelat cu obligația lui de a sancționa în limitele prevăzute de lege și raportat la personalitatea infractorului, iar obligația infractorului e

corelată cu dreptul său de a fi sancționat conform prevederilor legale și principiilor dreptului penal [128, p. 141-146].

Reiterăm faptul că realizarea prin constrângere a ordinii de drept penal are loc în cadrul raportului juridic penal de conflict, născut ca urmare a săvârșirii infracțiunii. În cadrul acestui raport juridic au loc tragerea la răspundere penală a făptuitorului, judecata și, dacă este dovedit vinovat de săvârșirea infracțiunii, sancționarea lui potrivit legii și executarea pedepsei aplicate. Așadar, constrângerea juridică penală nu are loc în mod direct, nemijlocit, ci indirect, prin intermediul răspunderii juridice penale, adică prin constatarea existenței elementelor răspunderii penale și aplicarea sancțiunilor legale. În dreptul penal, noțiunea de răspundere juridică este abordată într-o dublă accepțiune:

În sens restrâns, prin răspundere penală înțelegem obligația unei persoane de a suporta o sancțiune penală în rezultatul săvârșirii unei infracțiuni. Așa cum s-a afirmat, răspunderea penală nu este un element al infracțiunii, ci efectul, consecința infracțiunilor [29, p. 229].

În sens larg, prin răspundere penală înțelegem însuși raportul juridic penal de constrângere, apărut ca urmare a săvârșirii infracțiunii între stat, pe de o parte, și infractor, pe de altă parte. Acest raport are un caracter complex, al cărui conținut îl formează dreptul statului de a-l trage la răspundere pe infractor, de a-i aplica sancțiunea prevăzută pentru infracțiunea săvârșită și de a-l constrânge să o execute, precum și obligația infractorului de a răspunde pentru fapta sa și de a se supune sancțiunii aplicate, în vederea restabilirii ordinii de drept și restaurării autorității legii [29, p. 311].

În această accepție, răspunderea penală reflectă reacția imediată a societății față de infractor. Actualul Cod Penal al Republicii Moldova prevede un cadru amplu de reglementări privind răspunderea penală ca instituție fundamentală a dreptului penal: conceptul de răspundere penală, temeiul răspunderii penale, liberarea de răspundere penală. Conform prevederilor art. 50 din Codul Penal al Republicii Moldova, „se consideră răspundere penală condamnarea publică, în numele legii, a faptelor infracționale și a persoanelor care le-au săvârșit, condamnare ce poate fi precedată de măsurile de constrângere prevăzute de lege” [43].

Tragerea la răspundere penală a infractorului se poate face doar de către organele de stat competente și în strictă conformitate cu prevederile legislației în vigoare, iar sentințele de condamnare sunt pronunțate în numele legii. Din conținutul dispoziției art. 50 din CP al RM rezultă că tragerea efectivă la răspundere penală implică în mod necesar și incidența normelor dreptului procesual penal. Acest lucru este firesc, având în vedere că răspunderea juridică penală se realizează în cadrul răspunderii juridice procesual-penale sau, altfel spus, în cadrul procesului penal ce se desfășoară după reguli strict stabilite de Codul de procedură penală. Regulile

institute prin normele dreptului procesual penal creează cadrul legal care garantează exercitarea concretă, în deplină legalitate, a drepturilor și obligațiilor ce revin subiecților raportului juridic penal în vederea realizării scopului legii penale [29, p. 231].

Răspunderea penală, ca instituție juridică complexă, este guvernată de un șir de principii. Determinarea criteriilor de clasificare a principiilor răspunderii penale este extrem de dificilă, de vreme ce ele nu sunt definite nicăieri. Cu unele mici deosebiri terminologice sau de definire, majoritatea autorilor recenți este de acord că în materia răspunderii penale își exercită acțiunea și influența, următoarele principii:

- în primul rând, principiile fundamentale ale întregului sistem de drept penal, precum: principiul legalității, principiul personalității, principiul egalității, umanismului legii penale;

- în al doilea rând, la nivelul structurării intime și al particularizării răspunderii penale – câteva reguli cu caracter de principii instituționale: principiul coercitivității răspunderii penale, principiul unicității temeiului răspunderii penale, principiul autonomiei și irepetabilității răspunderii penale, principiul obligativității răspunderii penale, principiul prescriptibilității și principiul individualizării răspunderii penale [32, p. 56].

O problemă prioritară a lumii contemporane este cea a drepturilor omului, a ocrotirii ființei umane în contextul respectării tuturor drepturilor pe care aceasta le are consfințite atât prin legislația internă, cât și prin tratate și convenții internaționale. În dreptul penal, principiul umanismului presupune că întreaga reglementare juridică are menirea să apere în mod prioritar persoana ca valoare supremă a societății, drepturile și libertățile acesteia [alin. (1) al art. 4 din CP al RM] [43]. Așadar, în centrul activității de apărare se află omul cu drepturile și libertățile sale. Alin. (2) al art. 4 din CP al RM [43] prevede că „legea penală nu urmărește scopul de a cauza suferințe fizice sau de a leza demnitatea omului. Nimeni nu poate fi supus la torturi, nici la pedepse sau tratamente crude, inumane sau degradante”.

Suntem de acord cu poziția autoarei I. Batin, care consideră că un principiu dreptului penal este interpretat în sensul că întreaga activitate de reglementare penală, precum și cea de aplicare a legilor penale privesc omul ca valoare supremă chiar și atunci când acesta ajunge să fie infractor. Din aceste considerente, după cum se știe, au fost înlăturate prevederea și aplicarea pedepsei cu moartea și au fost diversificate mijloacele de individualizare a pedepsei, reglementările speciale privind răspunderea penală a minorilor; reglementările referitoare la executarea pedepsei, care trebuie să nu cauzeze suferințe fizice și nici să înjosească persoana condamnatului ș.a. În general, toate aceste măsuri pot fi încadrate într-o sintagmă – *îmblânzirea Codului Penal* [215].

Prezenta lucrare și-a propus elucidarea particularităților și mecanismului de realizare a principiului umanismului în cadrul tuturor formelor de răspundere juridică. Considerăm că tocmai răspunderea penală denotă cel mai elocvent grandoarea efectelor produse de principiul umanismului. Pentru exemplificarea celor expuse, invocăm următoarele argumente:

- Umanismul este un principiu al dreptului penal, în a cărui bază sunt apărute interesele și drepturile fundamentale ale omului, demnitatea, onoarea și alte atribute ale personalității umane și dezvoltării sale libere.

- Umanismul dreptului penal se exprimă, în primul rând, prin valorile sociale și morale ocrotite de normele de drept. Din acest punct de vedere, în art. 2 CP al RM sunt indicate aceste valori (persoana, proprietatea etc.). Textul legii evidențiază locul important al omului și al drepturilor și libertăților lui printre aceste valori.

- Infracțiunile îndreptate împotriva omenirii, a vieții, libertății și demnității omului sunt abordate în primele capitole (I-V) ale părții speciale a CP al RM și sunt considerate, în majoritatea lor, grave, deosebit de grave și excepțional de grave. Aceste infracțiuni sunt sancționate sever, ca dovadă că dreptul penal acordă o importanță deosebită acestor valori umane.

- Umanismul se manifestă, nu în ultimul rând, prin adoptarea unui nou sistem de pedepse (art.62 CP al RM), din care a fost exclusă pedeapsa cu moartea, aceasta fiind înlocuită cu o nouă pedeapsă privativă de libertate – detenția pe viață.

- Pedeapsa cu moartea este abolită, iar acest fapt este susținut prin art.1 al Protocolului nr.6 CEDO Privind abolirea pedepsei cu moartea din 28.04.1983. Nimeni nu poate fi condamnat la o astfel de pedeapsă și executat. Prin aceeași lege a fost introdusă în sistemul de sancțiuni penale o formă nouă (pentru legislația noastră penală) de pedeapsă privativă de libertate – detenția pe viață.

- Un real umanism transpare și din reglementările privitoare la minori. În această privință, a fost prevăzută limita răspunderii penale, care începe de la 14 ani, a fost instituit un sistem consolidat de măsuri educative (supravegherea părinților, internarea minorului într-o instituție specială de învățământ și de reeducare etc. – art.104 CP al RM).

- Umanismul se manifestă prin crearea multor instituții de individualizare și, în special, de atenuare a răspunderii penale (art.76, 78 CP al RM).

- În afară de sistemul circumstanțelor atenuante, în lege este prevăzut că instanța trebuie să țină seama de gradul prejudiciabil al faptei și, mai cu seamă, de persoana infractorului (art.76 CP al RM).

– O altă dovadă este înlocuirea pentru unele infracțiuni a răspunderii penale cu răspunderea administrativă (art.55 CP al RM) sau cu liberarea de răspundere penală pe alte motive (art.54, 56-60 CP al RM).

– Umanismul dreptului penal se manifestă din plin în concepția și reglementarea executării pedepsei, în special a închisorii. Conform alin. 2 art. 61 CP al RM, pedeapsa are drept scop restabilirea echității sociale, corectarea condamnatului, precum și prevenirea săvârșirii de noi infracțiuni atât de către condamnați, cât și de către alte persoane [251].

– Executarea pedepsei nu trebuie să cauzeze suferințe fizice și nici să înjosească persoana condamnată. Aceste prevederi sunt garantate de Constituția Republicii Moldova, art.24 alin. 2, care stipulează că „nimeni nu va fi supus la torturi, nici la pedepse sau tratamente crude, inumane ori degradante” [44].

– În numeroase cazuri, legea prevede posibilitatea executării pedepsei cu închisoarea fără privare de libertate [116, p.49]. Printre acestea enumerăm următoarele opțiuni:

- condamnarea cu suspendarea condiționată a executării pedepsei (art.90 CP al RM) sau liberarea de executare a pedepsei înainte de termen (art.91 CP al RM);
- înlocuirea părții neexecutate din pedeapsă printr-o pedeapsă mai blândă (art.92 CP al RM); liberarea de pedeapsa penală a minorilor (art.93 CP al RM);
- liberarea de pedeapsa penală datorită schimbării situației (art.94 CP al RM);
- liberarea de executare a pedepsei penale a persoanelor grav bolnave (art.95 CP al RM);
- amânarea executării pedepsei pentru femeile gravide și pentru femeile ce au copii în vârstă de până la 8 ani (art.96 CP al RM);
- prescripția executării sentinței de condamnare (art.97 CP al RM).

Considerăm corectă opinia autorului M. Hotca atunci când menționează că *umanismul dreptului penal* este obligația legiuitorului și a persoanelor care aplică legea penală să respecte drepturile și libertățile fundamentale ale omului. Altfel spus, umanismul dreptului penal reprezintă o cerință indispensabilă pentru opera de creare și de aplicare a dreptului penal. Umanismul este nu numai un principiu al dreptului penal, ci și un *principiu al politicii penale*, deoarece statul este obligat să găsească instrumentele sau mijloacele apte să-i re-socializeze pe cei care comit infracțiuni și să-i protejeze pe cei care ajung în postura de victime ale infracțiunilor. Într-adevăr, dintr-o altă perspectivă, statul este obligat să creeze cadrul legal optim pentru a-i re-însera cu succes în societate pe cei care comit fapte antisociale și pentru a oferi protecția necesară victimelor infracțiunilor. În realizarea acestei politici, statul are obligația să adopte măsuri de asistență persoanelor aflate în detenție și victimelor acestora [251].

Principiul umanismului se manifestă în dublu sens: ocrotirea persoanei fizice sau juridice prin interzicerea faptelor periculoase pentru valorile sociale; respectarea demnității infractorului și drepturilor acestuia. Principiul umanismului se opune adoptării unor sancțiuni penale inumane sau degradante. De asemenea, regimul executării sancțiunilor trebuie să aibă ca scop reeducarea și re-insertia socială a infractorilor. În conformitate cu acest principiu, legiuitorul și factorii implicați în aplicarea legii sunt obligați să reglementeze criterii de individualizare și, respectiv, să adapteze sancțiunile penale conform situației specifice persoanelor care au săvârșit infracțiuni [251].

Principiul umanismului dreptului penal are și o altă latură ce presupune, pe lângă protecția drepturilor infractorilor, ocrotirea victimelor infracțiunilor care, datorită preocupărilor referitoare la infractori, nu trebuie ignorate din ecuația juridică a raportului penal de contradicție.

În rezolvarea raportului penal de conflict, victima trebuie să se bucure cel puțin de aceeași atenție și protecție ca și infractorul, altfel dreptul penal s-ar afla în derivă și eșecul ar fi implacabil. Beneficiarul imediat al actului de justiție trebuie să fie cel care a căzut victimă faptei ilicite, cu toate că pe un alt plan, mai abstract, efectele realizării justiției radiază mai mult sau mai puțin către toți membrii societății. Dreptul penal și celelalte științe penale, consideră autorul M. Hotca, trebuie să se ocupe și de aspectul pasiv al infracțiunii, respectiv de *victimitate*. Dacă prin criminalitate, în general, avem în vedere ansamblul infracțiunilor săvârșite într-o anumită perioadă de timp pe un teritoriu delimitat, prin *victimitate* vom înțelege totalitatea persoanelor care au devenit victime ale infracțiunilor într-un interval de timp pe un teritoriu determinat. Într-o accepție largă, prin victimitate se poate înțelege atât aspectul realizat (victimitatea reală), cât și cel potențial (victimitatea virtuală sau posibilă). Victimitatea reală sau propriu-zisă este constituită din suma persoanelor care au ajuns în postura de victime ale infracțiunilor, iar victimitatea virtuală sau potențială este reprezentată de ansamblul persoanelor care pot deveni victime ale infracțiunilor, deoarece prezintă un risc victimal sporit [251].

La fel ca orice altă formă de justiție, sau poate mai mult decât oricare alta, justiția penală implică, pe de o parte, acordarea unei atenții sporite persoanei vătămate prin fapta ce constituie infracțiune, iar, pe de altă parte, presupune, în același timp, concursul proeminent al organelor statului. Se observă că, în comparație cu justiția extrapenală, în principal cea din domeniul dreptului privat, justiția penală insistă mai mult în ocrotire, atât în ceea ce privește interesul particular, cât și referitor la interesul general, astfel încât se poate spune că actul de justiție penală include interese individuale și publice în egală măsură, dar statul este obligat să le protejeze pe amândouă, chiar dacă cele particulare sunt ocrotite numai cu luarea în seamă a specificului persoanei vătămate. Sigur că interesul particular al victimei infracțiunii se

încadrează în cel general, deoarece activitatea de ocrotire a victimelor infracțiunilor este una care excede nevoilor și intereselor individuale, cu toate că presupune luarea în considerare a acestora [251, p. 1-2].

În concluzie, menționăm că principiul umanismului dreptului penal are incidență, la fel ca toate celelalte principii ale dreptului penal, atât în materia dreptului penal substanțial, cât și a dreptului procesual penal. De asemenea, umanismul trebuie să se răsfrângă și asupra dreptului execuțional penal. O veche maximă latină spune: „Pedepsește-l pe unul ca să-i îndrumi pe o sută”. Astăzi scopul nu mai scuză mijloacele, acestea trebuie adaptate la valorile umane, determinate de principiile toleranței, umanismului și raționalismului. Umanitatea a intrat în epoca *drepturilor omului*, în care au fost abolite sclavia, pedeapsa capitală și este declarată toleranță zero față de actele de tortură. În prezent, respectul pentru drepturile omului reprezintă nu doar o realitate filosofică, politică sau sociologică, specifică epocii anterioare, ci o realitate juridică în special, exprimată prin norme de drept internațional. Acestea impun un anumit tip de comportament, instituind un veritabil sistem de garanții procedurale în materie penală, menite să excludă la maximum ilegalitatea. Aceste garanții au vocația de a proteja nu un criminal, ci drepturile sale. Dacă o eroare judiciară în alte materii poate fi reparată eventual prin despăgubire pecuniară, erorile procesului penal provoacă, de cele mai multe ori, consecințe iremediabile, fiind în joc soarta unui om.

3.4. Implementarea principiului umanismului în cadrul dreptului și politicii execuțional penale a Republicii Moldova

Fenomenul infracționalității este un fenomen social, pentru că infracțiunile se produc în planul relațiilor sociale, adică în raporturile dintre oameni. Sancționarea acestui fenomen are loc în cadrul procesului penal, ca urmare a aplicării normelor juridice penale. Activitatea de constrângere a făptuitorului ca urmare a intervenției autorităților statului nu poate fi completă dacă nu se urmărește și punerea în executare a sancțiunii aplicate. Legea penală aduce dezaprobarea politică și socială a faptelor periculoase, a criminalității în general, prin forța proprie de interdicție și sancțiune, fiind știut că legea penală și, în general, toate normele de drept își au izvorul în puterea exercitată de stat. Faptele de o evidentă gravitate, fiind privite, prin semnificația lor politică, drept adevărate atentate împotriva societății, sunt considerate, prin intervenția normelor penale, ca atentate împotriva ordinii juridice, acte prin care se înfrânge voința juridică. Combaterea fenomenului infracțional nu se poate realiza numai într-o formă declarativă, prin condamnarea inculpatului vinovat de săvârșirea infracțiunii. Pronunțarea

hotărârii penale de condamnare nu este suficientă pentru reparația civilă și pentru sancționarea inculpatului, fiind necesară și desăvârșirea activității de înfăptuire a justiției penale, prin aducerea la îndeplinire a celor stabilite prin hotărârile penale definitive [238].

Susținem poziția autoarei C. Garbuz [69, p. 55], care menționează că realizarea răspunderii penale este un proces complex, de durată, care vizează realizarea dreptului statului de a angaja răspunderea penală și a obligației infractorului de a răspunde pentru fapta infracțională comisă, astfel realizându-se, ca efect, însăși ordinea de drept penală încălcată prin săvârșirea acestei infracțiuni, proces care poate începe după pornirea urmăririi penale și până la dispunerea pedepsei penale și durează, cel târziu, până la stingerea antecedentelor penale.

Realizarea răspunderii penale este posibilă doar în cazul în care este prezentă această răspundere penală. După cum subliniază autorul C. Bulai, existența răspunderii penale constituie temeiul creării și desfășurării *raporturilor de drept executiv*, care iau naștere prin punerea în executare a hotărârii de condamnare și durează până la stingerea definitivă a pedepsei aplicate de instanța judecătorească, indiferent de natura acesteia (pedeapsa principală sau pedepsele complementare) [32, p. 38].

Orice societate democratică trebuie să reconsidere în mod constant principiile sale de aplicare a justiției, managementul resurselor penale și eficacitatea metodelor de protejare a publicului și de resocializare a infractorilor. În cadrul investigațiilor consacrate politicii penale, atenția se centra, de obicei, nu asupra elaborării unor măsuri neprivative de libertate și de influență asupra condamnaților, ci asupra problemelor criminalizării și de-criminalizării anumitor fapte. Ca rezultat și în pofida diversității de opinii ale autorilor care au cercetat această întrebare, în știință s-a format în general, dacă nu un sistem, atunci o totalitate de principii și criterii ale criminalizării (de-criminalizării) [158, p. 37].

Considerăm corectă opinia autorului A. Zosim [158, p. 37], care susține că politica penală a legislatorului ar putea fi caracterizată ca arta de a crea și perfecționa legile penale. Însă, în așa caz, dispare granița între activitatea de creare a normelor în sfera dreptului penal și politica juridico-penală. Probabil că tocmai politica juridico-penală accentuează atenția asupra dinamicii legislației, orientării ei spre anumite scopuri și evidențiază prioritățile în procesul legislativ.

La diferite etape ale dezvoltării societății, continuă autorul A. Zosim [158, p. 37], politica penală a legislatorului era caracterizată de anumite tendințe și priorități. Legislației penale autohtone din perioada sovietică, bunăoară, îi erau proprii următoarele orientări de bază: prioritatea intereselor statului în fața intereselor personalității (drept exemplu poate servi Codul Penal al RSSM din 1961, în care pentru omorul premeditat era prevăzută o pedeapsă mai blândă decât pentru sustragerea averii de stat în proporții mari), exces de represiune (aplicarea largă a

pedepsei capitale, a privațiunii de libertate etc.), precum și tendința de a soluționa problemele sociale prin metodele dreptului penal.

Savantul A.L. Țvetinoviți caracteriza politica juridico-penală a perioade vizate ca una bazată strict pe ideologie, având ca izvor ideologia violenței, caracterizată prin ideea înăsprii represiunii penale [202, p.11-12; 158, p. 37].

Drept consecință, continuă autorul A.A. Șestakov, în cadrul politicii penale sovietice se manifestă inumanismul sistemului comunist, care era predispus spre înfricoșarea persoanei și, în esență, spre transformarea delincentului în dușmanul societății [205, p.146].

Abuzul utilizării pedepsei închisorii, deși nu în aceeași măsură ca în timpurile staliniste, era condiționată și de rațiuni cu caracter economic: deținuții reprezentau o forță ieftină de muncă, aplicabilă pe direcțiile principale ale „construcției socialiste” [158, p. 37].

În anii `90 ai secolului trecut, a început să se formeze noua politică juridico-penală a Republicii Moldova. Ea era, în general, condiționată de schimbarea cursului politic al statului în alte domenii. Catalizator al creării unui sistem mai mult sau mai puțin clar al priorităților noii politici penale a devenit creșterea bruscă a criminalității și necesitatea unei reforme cardinale a legislației penale [158, p. 37].

În politica juridico-penală contemporană nu se pune problema lichidării criminalității – idee, care astăzi este evident una utopică. Politica penală nu mai tinde spre o luptă fără compromisuri cu criminalitatea, prioritară fiind influența asupra criminalității în scopul micșorării ei [158, p. 37-38].

Trebuie de menționat că fundamentarea științifică adecvată a scopurilor politicii de reacționare la criminalitate este deosebit de importantă. Prevenirea și controlul criminalității pot fi privite ca scopuri ale politicii penale contemporane a Republicii Moldova. O perspectivă reală în acest sens pentru Republica Moldova este construirea unui stat de drept în condițiile coexistenței cu criminalitatea ca și cu un rău inevitabil, ce presupune construirea unui proces de reacționare la criminalitate, bazat pe principii civilizate [158, p.38].

Dintre instituțiile penale, pedeapsa de drept penal ocupă locul cel mai important în cadrul politicii penale, așa cum aplicarea corectă a acestora de către instanțele de judecată contribuie la realizarea unei eficiente politici penale a statului într-un anumit interval de timp [56, p.9].

Din primele texte de lege, care au ajuns până la civilizația noastră, se desprinde scopul normei juridico-penale, cel de a-i pedepsi pe cei ce le încalcă. Cele mai rudimentare forme de exprimare juridică sunt cu mult inferioare celor de astăzi, deși, în plan logic, diferențele nu sunt atât de mari. Spre exemplu, Codicele lui Lipit-Ishtar (1934-1924 î. Ch.) din Isin, are unele prevederi relevante în acest sens [140, p. 250]:

- „Dacă cineva a dărâmat ușa unei case, cel ce a dărâmat ușa case va fi ucis” (art. 6).
- „Dacă cineva a intrat în curtea altuia și este surprins în momentul furtului, va plăti 100 sicli de argint” (art. 14).
- „Dacă cineva taie arborele din grădina altuia, va plăti o jumătate de mână de argint” (art. 15).

Conceptul de *pedeapsă* include, din perspectivă istorică, nu doar o multitudine de forme de exteriorizare, ci și o varietate în materia conținutului, deloc de neglijat, evoluând de la ideea sacro-magică a sacrificiului delincventului până la cruzimea pedepselor corporale și a pedepsei cu moartea în Evul mediu sau până la contemporana pedeapsă privativă de libertate din Epoca modernă [140, p. 250].

De-a lungul veacurilor, rolul pedepselor penale a fost înțeleș eronat. Timp îndelungat, legiuitorii le-au considerat drept pilon al societății, o necesitate imperativă, cu toate că nu era prea salută și agreată, din cauza fricii pe care a inspirat-o întotdeauna. Atât timp cât ordinea socială va fi expusă unor tulburări care vor deranja întreaga societate și atât timp cât legea va considera aceste tulburări drept acte ilicite penale, va exista și pedeapsa în scopul protejării societății și acestei ordini. Inevitabil, pedeapsa va exista și va fi o instituție obligatorie cât vor exista și celelalte instituții chemate a proteja societatea. Pedeapsa este o măsură de constrângere, aplicată de stat, prin organele sale judiciare, unei persoane care a săvârșit o infracțiune. Însă, orice pedeapsă care nu este dictată de o necesitate stringentă, este un act de violență [73, p. 34].

Dar penalizarea (de-penalizarea) nu sunt prerogative exclusiv ale legislatorului, aceasta deosebind-o de procesul criminalizării (de-criminalizării), care se realizează exclusiv de către legislator. Penalizarea cuprinde sfera aplicării dreptului. Ea reprezintă procesul determinării măsurii concrete de răspundere pentru săvârșirea infracțiunii concrete, iar de-penalizarea constituie procesul liberării persoanei concrete de pedeapsă sau de răspundere penală pentru comiterea infracțiunii concrete [158, p.38].

În alin. (1) al art. 61 din CP al Republicii Moldova [43], pedeapsa penală este definită ca o măsură de constrângere statală și un mijloc de corectare și de reeducare a condamnatului, ce se aplică de către instanțele de judecată, în numele legii, persoanelor care au săvârșit infracțiuni, cauzând anumite lipsuri și restricții drepturilor lor. Această definiție legală a pedepsei pune în evidență răspunsul statului, reacția sa coercitivă față de violatorii legii penale pentru a demonstra vigoarea normelor acesteia pe contul acestor persoane, adică al infractorilor, al condamnaților.

Suntem totalmente de acord cu opinia autorului C. Osadci [123, p. 108], care susține că din tot conflictul penal, din tot procesul de judecată, după condamnare nu a mai rămas decât cel condamnat – omul. Despre faptă, despre infracțiune nu se mai vorbește în timpul executării

pedepsei decât ca punct de pornire, ca punct de referință. După cum s-a spus, „condamnatul intră în penitenciar, iar infracțiunea rămâne la poartă”. Pentru a fi posibilă individualizarea sancțiunii în procesul de executare a pedepsei privative de libertate, este necesară o cunoaștere temeinică și sub toate aspectele a celor condamnați. Nu-i suficientă cunoașterea condamnaților după dosar, deși aceasta este necesară. După dosar se poate cunoaște infracțiunea săvârșită; pedeapsa aplicată, vârsta, profesiunea, domiciliul și alte câteva aspecte. Dar nu se poate cunoaște suficient omul, condamnatul (capacitatea de judecată, caracterul, temperamentul, educația etc.). În țări ca Franța, Polonia, Suedia etc., în multe penitenciare au fost înființate laboratoare, cabinete conduse de specialiști (medici, psihologi, sociologi, psihiatri etc.) care examinează cazurile mai dificile de condamnați (violenți, agresivi, anormali etc.) și recomandă tratamentul și modul cel mai adecvat de executare a pedepsei.

Considerăm că tocmai prin astfel de acțiuni, care au menirea de a individualiza forma de executare a pedepsei, se manifestă principiul umanismului în cadrul politicii execuțional penale.

Pedeapsa închisorii, executându-se în locuri de deținere, duce la un fel de stigmatizare a celui condamnat. Or, aceasta înseamnă o piedică serioasă în calea fostului deținut de a se integra ulterior în societatea oamenilor cinstiți, de a ocupa un loc de muncă, de a se căsători, de a avea prieteni etc. [123, p. 48].

În conjunctura creată, conchidem că, în scopul evitării unor astfel de consecințe, este preferabilă executarea pedepsei închisorii (cel puțin în cazul închisorii de scurtă durată) în regim de muncă în libertate.

În prima parte a perioadei etatice, pedeapsa privativă de libertate nu era cunoscută ca pedeapsă, ci doar ca măsură preventivă, de izolare, pe perioada procesului. Delincvenții erau închiși în acest timp în mine, gropi, canale etc. Până în secolul al XVII-lea, una dintre caracteristicile esențiale ale pedepsei era spectacolul brutal al executării în public a pedepsei. În secolul al XVIII-lea se tinde către înlocuirea durerii fizice cu cea morală, primordial fiind sufletul, nu corpul [140, p. 194].

Toate regimurile politice care s-au succedat de-a lungul istoriei, din antichitate și până în prezent, au adoptat reglementări care să reflecte o anumită politică penală a regimului respectiv. Dintre toate ramurile de drept, cu excepția dreptului constituțional, dreptul penal este cel mai dependent de o anumită politică, deoarece, prin natura sa, dreptul penal sancționează atingerile aduse celor mai importante valori ale unui stat.

Termenul *închisoare* are două sensuri: unul de pedeapsă principală prevăzută de Codul Penal și altul de loc de deținere în care se execută pedepse privative de libertate. Asupra originii pedepsei cu închisoarea, opiniile sunt împărțite [216].

Prima atestare documentară a unui lăcaș de executare a pedepsei privative de libertate este cea a unei case de corecție pentru pedepsirea vagabonzilor și alinarea săracilor, menționată într-o lege din Anglia, din 1575. Închisoarea avea dublu scop: de izolare și de profit economic de pe urma muncii vagabonzilor, vicioșilor, cerșetorilor, a micilor delincvenți și a nebunilor pe care îi adăpostea. În 1596, este atestată existența unei case de corecții pentru bărbați și, în 1597, a uneia pentru femei, precum și o secție specială pentru tineri, în anul 1605, la Amsterdam. Durata detenției era nelimitată, condamnatul părăsind casa de corecție când era considerat „corectat” sau când nu mai era apt pentru muncă. Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ideile Renașterii au pus bazele umanizării pedepselor, Cesare Beccaria militând pentru desființarea pedepsei cu moartea, instaurarea unui regim sancționator moderat și promptitudinea aplicării pedepselor. Tot în această epocă, ia naștere și dreptul penitenciar, fondatorul lui fiind John Haward. Ideile epocii, conform cărora pedeapsa era considerată ca fiind o metodă de „reparare” a „răului” provocat societății, au fost preluate de școala clasică de drept penal, care a promovat apoi stabilirea pedepsei în funcție de gravitatea infracțiunii și de gradul de vinovăție a delincventului [216].

Apariția pedepsei cu închisoarea a constituit un progres evident în evoluția societății. Închisoarea este una dintre modalitățile prin care statul își îndeplinește funcțiile de organizare a vieții sociale și de apărare a țării. Ca urmare, evoluția închisorilor este strâns legată de evoluția statului. Înainte de secolul al XVIII-lea, sistemul penal era întemeiat pe ideea de pedeapsă corporală, motiv pentru care nu exista penitenciar sau închisoare în sensul actual al cuvântului. Închisorile care au existat anterior epocii umaniste erau locuri de pază, de siguranță și de constrângere, iar cei deținuți erau arestați preventiv sau condamnați cărora urmau să li se aplice torturi, mutilări, pedepse cu moartea sau care făceau parte din categoria indivizilor ce nu puteau fi lăsați în libertate și care erau supuși unui tratament inuman. Închisorile se aflau în turnuri vechi, în cetăți dărăpănate, în pivnițele caselor publice, în zidurile de fortificație ale orașelor, în canale uscate sau în mine părăsite. Erau insalubre, iar înfometarea, infecțiile și tratamentul barbar distrugeau persoana deținutului. În dreptul roman, executarea pedepsei privative de libertate se făcea fie într-o închisoare publică, fie în închisoarea unui particular sau magistrat și se numea *custodie liberă*, în funcție de starea socială a condamnatului. Închisoarea nu era o pedeapsă propriu-zisă, ci o măsură preventivă pentru a împiedica persoana cercetată să se sustragă de la judecată, iar pe cel condamnat să evite executarea pedepsei. Locurile de închisoare se numeau *carcer*, *lautumiae* și *tullianum*. Privațiunea de libertate comporta 3 forme: relegațiune, deportare și muncă publică. Turnurile și casele de muncă și de închisoare din Evul Mediu nu erau închisori propriu-zise, ci erau locuri de pază și de siguranță pentru cei în curs de urmărire, pentru cei care își așteptau executarea torturii și pentru debitori neglijenți. Sub

influența dreptului canonic, privarea de libertate a devenit o pedeapsă, dar fără a avea funcțiile de astăzi. La transformarea rolului închisorii au contribuit doi factori: tendința bisericii către un sistem de pedepse mai ușoare și efectul moralizator. Infrațiunea era considerată un păcat, iar infractorul trebuia să facă o penitență. Bisericii îi revine meritul de a fi utilizat pentru prima dată privarea de libertate ca mijloc de pedepsire, iar ulterior i-a dat funcțiunea reformării morale a condamnatului. În provincia Dacia existau locuri în care se executa pedeapsa la muncă silnică. De exemplu, falsificatorii (de testamente sau bani) deveneau sclavi ai pedepsei *servi poenae*, fiind obligați să muncească în mine sau în saline. Obiceiul folosirii ocnei ca loc de executare a pedepsei a fost preluat de la romani, după care a fost legiferat și s-a perpetuat timp de aproape două milenii. Chiar în secolul al XX-lea, numeroase penitenciare funcționau în apropierea unor foste saline, pe unele trădându-le chiar denumirea: Târgu Ocna, Ocnele Mari. Formarea statelor feudale românești de sine stătătoare (1330 – Țara Românească și 1359 – Moldova) a constituit un moment important în evoluția instituției penitenciare. Reglementările erau numite de români *legea țării* sau *obiceiul pământului*, iar de către străini, *ius valachicum*. Potrivit vechiului drept românesc, locurile de executare a pedepselor privative de libertate erau: ocna, temnița, grosul, varta și, în anumite cazuri, mănăstirea [216].

Sistemul penitenciar al Republicii Moldova reprezintă un complex de institute statale de drept și social-economice, având menirea de a executa sancțiunile de drept penal, ocrotirea socială și de drept a condamnaților [124, p. 65].

Autorul S. Carp susține că realizarea constrângerii statale într-o formă dură, cum este pedeapsa privativă de libertate, necesită controlul permanent al statutului asupra executării limitărilor dure impuse condamnaților. Executarea pedepsei privative de libertate este prevăzută ca o prerogativă excepțională a statului, pentru a cărei executare sunt create instituții și organe de stat speciale [33, p. 43].

Autorii M. Bârgău, S. Carp și I. Bulai susțin că legislația execuțional penală determină ordinea și condițiile executării și ispășirii pedepselor penale, în scopul corectării condamnaților și al prevenirii comiterii de noi infrațiuni. Dintotdeauna, sancțiunea penală a constatat în pedepsire, supunere la anumite restricții și limitări ale drepturilor și libertăților condamnatului, determinate de legislația penală și execuțional penală [23, p.19].

Autoarea S. Prodan consideră că prin noțiunea de *sistem penitenciar* al unei țări se subînțelege ansamblul diferitelor instituții penitenciare, destinate executării pedepselor privative de libertate de către diferite categorii de condamnați, amplasate în diferite localități și regiuni ale țării [137, p. 144].

Evoluția organizării penitenciare și funcționarea instituțiilor de detenție în statele europene nu a mers pe calea formării unor instituții de detenție caracteristice doar unui singur tip de penitenciar. Așa se face că instituțiile de detenție cuprind sectoare corespunzătoare diferitor tipuri de penitenciare care, de facto, reprezintă regimurile de detenție (de maximă siguranță, regim închis, semideschis, deschis), ceea ce exclude rigiditatea creată artificial prin prevederile legislației penale și de executare a Republicii Moldova [138, p. 9].

Rigiditatea sistemului creat este nuanțată prin determinarea expresă prin lege a categoriilor de deținuți și a tipului de penitenciar în care urmează să-și execute pedeapsa, fără a permite stimularea comportamentală sau sancționarea deținuților prin evoluția acestora de la un tip de penitenciar la altul. În sensul celor evocate, art. 72 al Codului Penal stabilește că [43]:

- în *penitenciare de tip deschis* își execută pedeapsa persoanele condamnate la închisoare pentru infracțiuni săvârșite din imprudență;

- în *penitenciare de tip semi-închis* își execută pedeapsa persoanele condamnate la închisoare pentru infracțiuni ușoare, mai puțin grave și grave, săvârșite cu intenție;

- în *penitenciare de tip închis* își execută pedeapsa persoanele condamnate la închisoare pentru infracțiuni deosebit de grave și excepțional de grave, precum și persoanele care au săvârșit infracțiuni ce constituie recidivă.

În atare condiții, s-ar impune concluzia că norma privind stabilirea tipului de penitenciar prin sentință nici nu poate avea efectul atribuit instituției individualizării pedepsei – ca formă directă de manifestare a principiului umanismului în cadrul răspunderii juridice penale, deoarece la individualizarea pedepsei (conform modelului european) ar trebui să se țină cont de personalitatea condamnatului, de circumstanțele comiterii faptei, de situația materială etc., deoarece, deja la stabilirea gravității faptei (care, de altfel, ține de limitele maxime ale sancțiunii prevăzute de lege) și a tipului vinovăției, condamnatul poate fi repartizat automat spre executarea pedepsei, fără a fi necesară o mențiune corespunzătoare în sentință.

Scopul sistemului penitenciar îl constituie garantarea siguranței societății prin reabilitarea și reintegrarea socială a deținuților. Potrivit Ansamblului de reguli minime pentru tratamentul deținuților, scopul și justificarea pedepselor și a măsurilor privative de libertate sunt, de fapt, protejarea societății de infracțiuni și reducerea recidivismului. Un astfel de scop nu va fi atins decât dacă perioada de detenție este aplicată pentru a asigura, în măsura posibilă, reintegrarea unor atare persoane în societate după eliberare, astfel încât ele să fie capabile să ducă un mod de viață în conformitate cu legea și să se poată întreține [213].

Pentru a asigura atingerea scopului dat, trebuie să fie respectat principiul umanismului politicii execuțional penale, principiul individualizării executării pedepsei, principiul

normalității, principiul responsabilității, principiul securității și siguranței și principiul progresiei [261], care pun accent pe diversitatea caracteristicilor personale ale deținuților și executarea individualizată a pedepsei, pe asigurarea condițiilor de detenție apropiate celor din viața din comunitate, pe manifestarea din partea deținuților a responsabilității personale în viața lor în cadrul penitenciarului, pe asigurarea distincției clare, prin mijloace de securitate și siguranță, dintre deținuți și angajați/vizitatori, precum și pe mișcarea progresivă a deținuților de la un regim de detenție la altul, în funcție de riscurile și nevoile deținuților.

Potrivit articolului 72 al Codului Penal al Republicii Moldova [43], pedeapsa cu închisoare se execută în penitenciare de tip deschis, de tip semiînchis și de tip închis. Femeile și minorii sunt deținuți în penitenciare separate, iar persoanele care necesită tratament medical sunt deținute în spital penitenciar.

În baza celor menționate conchidem că principiului umanismului în cadrul politicii execuțional penale din Republica Moldova, se identifică cu cei doi piloni de bază ce caracterizează procesul de executare a pedepsei: instituția individualizării pedepsei și instituția individualizării executării pedepsei. Individualizarea pedepsei penale, conform art. 75 al Codului Penal al Republicii Moldova, este definită ca fiind aplicarea de către instanța de judecată a unei pedepse echitabile, în limitele fixate în Partea specială a Codului Penal, prin determinarea categoriei și termenului pedepsei, ținând cont de gravitatea infracțiunii săvârșite, de motivul acesteia, de persoana celui vinovat, de circumstanțele cauzei care atenuează ori agravează răspunderea, de influența pedepsei aplicate asupra corectării și reeducării vinovatului, precum și de condițiile de viață ale familiei acestuia. În același timp, art. 385 al Codului de Procedură Penală al Republicii Moldova [42] determină, practic, aspectele asupra cărora trebuie să se expună instanța de judecată la adoptarea sentinței și, respectiv, la stabilirea pedepsei (evident, după determinarea dacă a avut loc fapta de a cărei săvârșire este învinuit inculpatul, dacă această faptă a fost săvârșită de inculpat, dacă fapta întrunește elementele infracțiunii și care e legea penală care o prevede, dacă inculpatul este vinovat de săvârșirea acestei infracțiuni). Cele mai importante aspecte ce trebuie luate în considerație la adoptarea sentinței și stabilirea pedepsei se referă la următoarele constatări: dacă inculpatul trebuie să fie pedepsit pentru infracțiunea săvârșită; dacă există circumstanțe care atenuează sau agravează răspunderea inculpatului; măsura de pedeapsă ce urmează să-i fie stabilită inculpatului (luând în considerare și recomandările serviciului de resocializare, dacă o asemenea anchetă a fost efectuată); dacă măsura de pedeapsă stabilită inculpatului trebuie să fie executată de inculpat sau nu; tipul penitenciarului în care urmează să execute pedeapsa închisorii; dacă trebuie reparată paguba

materială; dacă în privința inculpatului recunoscut vinovat de comiterea infracțiunii urmează să fie aplicat tratament medical forțat de alcoolism sau narcomanie etc.

Abordarea individualizată, consideră autoarea A. Racu [138, p. 13-14], este o necesitate atât pentru resocializarea deținuților, cât și pentru asigurarea securității penitenciarului. Siguranța presupune o astfel de plasare a deținutului, care să-l protejeze de cei din jur și viceversa. Resocializarea și scăderea riscului de recidivă presupun intervenții specifice, în funcție de nevoile și motivele comportamentului infracțional, iar abordarea individualizată nu face decât să le amplifice. Cu privire la comunitate, siguranța este prima responsabilitate a personalului oricărei instituții penitenciare și, pe un plan mai general, a tuturor celor care se ocupă de universul penitenciar – de la arhitecți până la cei care hotărăsc reglementările ce guvernează viața cotidiană a celor din interiorul zidurilor penitenciarului. Securitatea în penitenciar înseamnă prevenirea incidentelor violente, a evadărilor și menținerea unui mediu uman destins între deținuți și personal, care să nu lase loc de manifestări agresive și auto-agresive.

Autorul G. Florian opinează că cel mai sigur penitenciar este cel din care deținuții nu vor să plece [66, p. 86].

Măsurile de siguranță și eficiența lor sunt determinate de condițiile în care este plasat condamnatul, de formele de supraveghere și de regim. Aceste măsuri în penitenciare trebuie să fie susținute de un sistem disciplinar corect și drept. Comportamentul bun și cooperarea pot fi încurajate printr-un sistem de recompense adecvate pentru diferite categorii de deținuți. Măsurile de siguranță la care sunt supuși deținuții ar trebui să fie reduse la minimumul necesar realizării siguranței deținerii [260].

Este cunoscut faptul că respectarea acestui principiu face ca:

- Personalul penitenciar să supravegheze mai eficient numărul mai mic de deținuți care reprezintă un pericol real pentru ceilalți.
- Mediul penitenciar să fie mai uman și să faciliteze respectarea drepturilor omului.
- Resursele financiare să nu fie risipite pentru a asigura condiții de maximă siguranță pentru un număr mare de deținuți.

În acest scop, Guvernul Republicii Moldova a adoptat Strategia de dezvoltare a serviciului penitenciar din Republica Moldova 2016 – 2020, care are drept scop [262]:

- *Consolidarea capacității instituționale.* În urma analizei documentelor existente, dar și a rezultatelor focus grupurilor organizate, concluzia care se impune este că pilonul central al Strategiei este consolidarea capacității instituționale. Precondițiile dezvoltării, măsurile și activitățile în cadrul acestei direcții prioritare au drept scop optimizarea cadrului legislativ și

instituțional specific funcționării Serviciului Penitenciar în condiții de eficiență și eficacitate. Acțiunile concrete, la nivel de plan de acțiune, vizează legislația execuțional-penală, statutul personalului, procedurile interne de lucru, sistemul de control managerial, optimizarea structurii și a organizării funcționale.

– *Îmbunătățirea condițiilor de detenție.* Un plan multianual de îmbunătățire a condițiilor de detenție este elaborat în acord cu realitățile economice și de finanțare ale Republicii Moldova, dar și cu nevoile reale de dezvoltare a Serviciului Penitenciar. Realizarea măsurilor și activităților propuse au drept scop umanizarea detenției și respectarea standardelor internaționale și naționale în materie, în condiții care să asigure sustenabilitatea pe termen lung. La nivel operațional, sunt identificate, evaluate și propuse pentru o planificare și pentru o execuție multianuală, obiective de investiții de natura reparațiilor capitale și a obiectivelor noi, dar și instrumente care să asigure o dezvoltare coerentă și continuă [262].

– *Dezvoltarea funcției educative și de asistență psihosocială.* Pornind de la scopul pedepsei privative de libertate, care este reintegrarea socială a persoanei condamnate, planul operațional general prevede măsuri concrete de dezvoltare a funcției educative, care sunt preluate la nivel administrativ de penitenciar în vederea implementării. Un alt pilon este suportul pentru reintegrare socială. Scopul realizării măsurilor și activităților propuse în cadrul acestui pilon au drept scop asigurarea reală a suportului pentru reeducarea și reintegrarea socială a condamnatului. În cadrul acestui pilon, acțiunile vizează orientarea educativă a cadrului instituțional, dezvoltarea instrumentelor și metodelor de lucru, dezvoltarea competențelor profesionale pentru specialiștii din acest domeniu. Activitățile vor avea în vedere, în egală măsură, dezvoltarea unui cadru motivant pentru participarea persoanelor private de libertate la activitățile educative [262].

– *Garantarea siguranței detenției.* Violența în detenție are drept cauză o slabă siguranță a detenției. Cazurile, în care grupurile de deținuți sunt încurajate să se autoguverneze, constituie o amenințare serioasă la adresa siguranței detenției în general și a siguranței fizice a deținuților și personalului în special, precum și a societății după eliberarea condamnatului. Cu privire la limitarea violenței, scopul implementării măsurilor subsumate acestui pilon de dezvoltare este de a limita violența în detenție și de a destructura ierarhiile informale prin eliminarea oricărei forme de influență la nivelul instituțiilor penitenciare, prin netolerarea acestora și elaborarea programelor de intervenție imediată. O listă completă de acțiuni este dezvoltată în planul de acțiune aferent Strategiei, acestea urmărind modernizarea mijloacelor și lucrărilor de siguranță a deținerii, de optimizare a procedurilor, mijloacelor și instrumentelor de lucru, sau de reorganizare a serviciilor de siguranță și de regim penitenciar [262].

– *Dezvoltarea funcțiilor de suport.* Scopul acestui pilon este de a dezvolta serviciile de suport pentru funcțiile principale ale sistemului penitenciar: de educație în vederea reeducării și reintegrării sociale și de siguranță pentru deținut, pentru personal și pentru comunitate. Reglarea permanentă a mecanismului intern, care asigură integrarea acestor funcții, este vitală realizării obiectivelor Serviciului Penitenciar [262].

Strategia menționată se bazează pe prevederile legale existente. Bunăoară, Legea Republicii Moldova cu privire la sistemul penitenciar din 2008 stipulează că sistemul penitenciar își desfășoară activitatea pe baza principiilor legalității, umanismului, democratismului și respectării drepturilor omului [96].

Legislația execuțional-penală reglementează modul și condițiile executării pedepsei, determină mijloacele de corijare a condamnaților, stabilește modul de executare a măsurilor de siguranță și de preventive, având drept scop protecția drepturilor, libertăților și intereselor legitime ale persoanei, precum și acordarea de ajutor condamnaților la adaptarea lor socială [41].

Executarea hotărârilor cu caracter penal, apărarea drepturilor, libertăților și intereselor legitime ale persoanelor față de care se execută astfel de hotărâri, precum și acordarea de ajutor condamnaților la adaptarea lor socială se efectuează în conformitate cu legislația execuțional-penală în vigoare la momentul aplicării lor. Legislația execuțional-penală poate avea efect ultra-activ. În cazul în care, în timpul executării hotărârilor judecătorești cu caracter penal sunt în vigoare mai multe legi, se aplică legea cea mai favorabilă [41].

Principiile legislației execuțional-penale sunt reglementate de Codul de executare al Republicii Moldova [41], care prevede că „executarea hotărârilor cu caracter penal se efectuează în baza principiilor legalității, democratismului, umanismului, respectării drepturilor, libertăților și demnității umane, egalității condamnaților în fața legii, diferențierii, individualizării și planificării executării pedepselor penale, aplicării raționale a mijloacelor de corijare a condamnaților și stimulării comportamentului respectuos față de lege”.

Principiul umanismului este consacrat atât în izvoare interne, cât și în tratate internaționale. În anul 1984, la New York, a fost adoptată Convenția împotriva torturii și altor pedepse ori tratamente, cu cruzime, inumane sau degradante [47]. Țara noastră a aderat la acest tratat, intrat în vigoare pentru Republica Moldova la 28 decembrie 1995.

Potrivit art. 3 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului (CEDO), „nimeni nu poate fi supus torturii, nici pedepselor sau tratamentelor inumane ori degradante” [232].

Într-o redactare echivalentă celei din CEDO, principiul umanismului se regăsește și în art. 24 alin. (2) din Legea fundamentală a Republicii Moldova. În conformitate cu această dispoziție

constituțională, „nimeni nu va fi supus la torturi, nici la pedepse sau tratamente crude, inumane ori degradante.” [44].

Tortura constă în pricinuirea, în mod deliberat, a unor suferințe fizice sau psihice grave pentru obținerea de mărturisiri, informații sau depoziții testimoniale. Tratamentul inuman constă în producerea unor suferințe fizice sau psihice de mai mică intensitate. Tratamentul degradant reprezintă o înjosire a persoanei fizice, menită să-i slăbească sau să-i înfrângă forța psihică [251].

La acest capitol, Constituția Republicii Moldova garantează fiecărui om dreptul la integritate fizică și psihică și interzice tortura, pedepsele sau tratamentele crude, inumane ori degradante. Legea Supremă a statului nu admite, nici într-un caz, restrângerea acestor drepturi. Interzicerea torturii și a tratamentelor inumane ori degradante la nivel constituțional este un element important al asigurării că o asemenea conduită interzisă nu va avea loc în jurisdicția statului. Respectarea drepturilor, libertăților și demnității umane, precum și inviolabilitatea persoanei, se numără printre principiile generale ale procesului penal, stabilite în Codul de procedură penală.

Legea procesual-penală obligă toate organele și persoanele participante la procesul penal să respecte drepturile, libertățile și demnitatea persoanei [42], reflectate în următoarele prevederi:

- în desfășurarea procesului penal, nimeni nu poate fi supus la tortură sau la tratamente cu cruzime, inumane ori degradante;
- nimeni nu poate fi deținut în condiții umilitoare, nu poate fi silit să participe la acțiuni procesuale care lezează demnitatea umană;
- orice persoană reținută sau arestată trebuie tratată cu respectarea demnității umane;
- în timpul desfășurării procesului penal, nimeni nu poate fi maltratat fizic sau psihic;
- sunt interzise orice acțiuni și metode care creează pericol pentru viața și sănătatea omului, chiar și cu acordul acestuia;
- persoana reținută, arestată preventiv nu poate fi supusă violenței, amenințărilor sau unor metode care ar afecta capacitatea ei de a lua decizii și de a-și exprima opiniile [42].

Principiul umanismului este unul dintre principiile care guvernează aplicarea Codului Penal [43]. Legea penală nu urmărește scopul de a cauza suferințe fizice sau de a leza demnitatea omului. Potrivit prevederilor articolului 4 din Codul Penal, întreaga reglementare juridică are menirea să apere, în mod prioritar, persoana ca valoare supremă a societății, să-i apere drepturile și libertățile acesteia. Nimeni nu poate fi supus la torturi, nici la pedepse sau tratamente crude, inumane sau degradante.

Infractorul, în calitatea sa de component al societății cu care a intrat în conflict, trebuie să beneficieze de anumite drepturi, inerente ființei umane. El trebuie redat societății din care face parte prin luarea unor măsuri de schimbare a conduitei sale. Dacă un funcționar aplică un tratament inuman sau degradant unei persoane, va răspunde pentru săvârșirea infracțiunii de supunere la rele tratamente.

Revenind la esența trihotomică a noțiunii de rele tratamente, menționăm că aceasta rezultă din textul articolului 5 al Declarației Universale a Drepturilor Omului și din cel al articolului 3 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului (CEDO), precum și din jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului privind interpretarea și aplicarea ultimului. În mai multe spețe, Curtea Europeană a menționat că utilizarea în textul articolului 3 al CEDO a celor trei termene distincte – tortură, tratament inuman și tratament degradant – nu este una întâmplătoare. Se pare că, la elaborarea textului articolului 3 al CEDO, a existat intenția ca, prin intermediul acestei distincții, să fie acordată o atenție deosebită torturii, adică tratamentului inuman sau degradant care provoacă persoanei suferințe foarte grave și crude (Corsacov vs Moldova, no. 18944/02, 4 Aprilie 2006) [222].

Conform Convenției ONU împotriva formelor de tratament sau pedepselor crude, inumane sau degradante [47], adoptată în 1984, prin termenul *tortură* este desemnat „orice act prin care se provoacă unei persoane, cu intenție, o durere sau suferințe puternice, de natură fizică sau psihică, în special cu scopul de a obține, de la această persoană sau de la o persoană terță, informații sau mărturisiri, de a o pedepsi pentru un act pe care aceasta sau o terță persoană l-a comis sau este bănuită ca l-a comis, de a o intimida sau de a face presiune asupra unei terțe persoane sau pentru orice alt motiv bazat pe o formă de discriminare, oricare ar fi ea, atunci când o asemenea durere sau suferință sunt provocate de către un agent al autorității publice sau orice altă persoană care acționează cu titlu oficial sau la instigarea sau cu consimțământul expres sau tacit al unor asemenea persoane”.

Nu se consideră tortură durerea sau suferințele, inerente sau incidente, care apar doar în rezultatul aplicării sancțiunilor legale. Definiția torturii, care poate fi delimitată din conținutul articolului 166¹ alin. (3) din Codul Penal al Republicii Moldova [43], este practic identică cu cea pe care o oferă CAT. Tehnica legislativă din articolul respectiv reflectă, de asemenea, distincția dintre tortură și alte forme de tratament inuman sau degradant. Tortura este plasată într-un alineat separat și este apreciată ca fiind o formă gravă a relelor tratamente, iar pedeapsa penală, aplicabilă pentru tortură, este considerabil mai mare decât pentru tratamentele inumane sau degradante.

Nu există criterii fixe după care relele tratamente să fie apreciate drept tortură. Totuși, după cum rezultă din jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului, intensitatea suferințelor cauzate victimei constituie elementul decisiv în acest sens (*Selmouni vs France* [GC], no. 25803/94, ECHR 1999-V) [228].

Suplimentar, atragem atenția că tortura întotdeauna se aplică *intenționat*. Această caracteristică se regăsește în definiția torturii din articolul 1 al CAT, dar și în jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului (*Corsacov vs Moldova*, no. 18944/02, 4 April 2006) [222].

Intensitatea suferințelor cauzate victimei torturii va fi determinată în funcție de toate circumstanțele relevante, cu luarea în considerație a diferitor aspecte obiective și subiective, precum:

- *frecvența, puterea și specificul loviturilor*. De exemplu, lovirea tălpilor (practică numită *falaka*) este o formă de maltratare deosebit de condamnată (*Salman v. Turkey*, [GC], nr. 21986/93, ECHR 2000-VII) [227];

- *obiectele folosite de torționari*. De exemplu, plasarea obiectelor ascuțite sub unghii (*Lenev vs Bulgaria*, no. 41452/07, 4 December 2012) [226];

- *metodele aplicării violenței și relelor tratamente, precum sunt suspendarea victimei de mâinile legate la spate* („spânzurătoare palestiniană” întâlnită în speța *Aksoy vs Turkey*, 18 December 1996, Reports of Judgments and Decisions 1996-VI) [220], electrocutarea victimei (*Buzilov vs Moldova*, no. 28653/05, 23 June 2009) [221];

- *durata relelor tratamente*. În cauza *Ilașcu and Others vs Moldova and Russia* [GC], no. 48787/99, ECHR 2004-VII [225], durata îndelungată a relelor tratamente față de dl Ilașcu și dl Ivanțoc a constituit unul din motivele ce au determinat Curtea Europeană să le califice drept tortură;

- *consecințele relelor tratamente asupra sănătății fizice și psihice a victimei* (de exemplu, invaliditatea rezultată din maltratare – *Gurgurov vs Moldova*, no. 7045/08, 16 June 2009) [224];

- *sexul, vârsta și starea de sănătate a victimei* (*Peers vs Greece*, no. 28524/95, ECHR 2001-III) [229];

- *caracterul deosebit de ticălos și cinic al comportamentului torționarilor față de victimă, cum ar fi violul unei fete tinere de către agenții statului, în perioada aflării ei în custodia acestora* – maniera efectuării alimentării forțate a deținutului, nefiind determinată de motive medicale valabile, însoțită de durere fizică și umilire (*Ciorap vs Moldova*, no. 12066/02, 19 June 2007) [219].

Se consideră *tratamente inumane* actele prin care se provoacă victimei leziuni sau suferințe fizice și morale. După cum se poate observa, această definiție este una destul de cuprinzătoare, fapt ce se datorează unui câmp foarte vast de aplicare a prevederilor legale privind interzicerea torturii și tratamentelor inumane sau degradante. Formele pe care le pot lua tratamentele inumane sunt atât de variate, încât, orice încercare de a oferi o definiție exactă, ar risca să excludă anumite comportamente sau situații care pot fi apreciate ca atare. Cert este că tratamentul inuman trebuie să depășească nivelul minim de severitate despre care s-a scris mai sus. Totodată, tratamentul inuman nu presupune acte prin care se cauzează suferințe de intensitate suficient de gravă ca ele să poată fi calificate drept tortură. Altfel spus, tratamentele inumane sunt acele rele tratamente ce atentează la integritatea fizică și morală a persoanei, dar care se manifestă într-o formă mai puțin gravă ca tortura [235].

Jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului relevă următoarele forme de tratament inuman (evident lista nu este și nici nu poate fi exhaustivă):

- *maltratarea* (aplicarea loviturilor) și alte forme de violență fizică;
 - *excesul de forță la reținerea persoanei sau, în alte circumstanțe, în cazul în care aplicarea violenței este permisă de lege, dar forța la care se recurge este vădit neproportională situației* (Savitchi vs Moldova, no. 81/04, 17 Iunie 2008) [5, p. 248];
 - *condițiile neadecvate de detenție* (Ostrovar vs Moldova, no. 35207/03, 13 Septembrie 2005) [5, p. 248];
 - *neacordarea asistenței medicale de bază și lipsa unei asistențe medicale corespunzătoare persoanelor deținute* (Paladi vs Moldova [GC], no. 39806/05, 10 Martie 2009) [5, p. 247].
- Uneori, însăși starea de sănătate a persoanei este incompatibilă cu detenția provizorie. De exemplu, epilepsia care se manifestă în crize convulsive frecvente poate impune un tratament special, dar care nu este disponibil în instituția de detenție. Întârzierea nejustificată de transferare în instituție specializată și neacordarea asistenței medicale specifice poate constitui tratament inuman (Oprea vs Moldova, no. 38055/06, 21 Decembrie 2010) [5, 304];
- *lăsarea victimei în custodia celor care anterior au maltrat-o, acțiune care poate fi privită ca o continuare a maltratării deja aplicate* (Levința vs Moldova, no. 17332/03, 16 December 2008) [5, 324];
 - *detenția ilegală într-o instituție psihiatrică și supunerea tratamentului psihiatric forțat, în mod arbitrar, în lipsa necesității medicale de administrare a unui asemenea tratament* (Gorobet vs Moldova, no. 30951/10, 11 octombrie 2011) [5, 324];

– *ignorarea îndelungată a alegațiilor reclamantei care susține că fiul său a fost răpit în prezența sa, lipsa investigației adecvate a incidentului și a informației despre evoluția cercetării* (Kurt vs Turkey, 25 May 1998, Reports of Judgments and Decisions 1998-III) [248];

– *forțarea persoanei să vomite nu din rațiuni terapeutice, dar cu scopul de a obține mijloace de probă pe care autoritățile ar fi putut să le obțină prin recurgerea la alte metode mai puțin abuzive* (Jalloh vs Germany [GC], no. 54810/00, ECHR 2006-IX) [249];

– *distrugerea, prin incendiere, a locuinței și bunurilor din interior a persoanei de vârstă înaintată, în prezența ei, în cumul cu lăsarea ei fără adăpost și suport, cu obligarea de a părăsi satul și comunitatea în care și-a petrecut întreaga viață* (Dulaş vs Turkey, no. 25801/94, 30 January 2001) [246];

– *extrădarea sau expulzarea persoanei în țara în care este un risc sporit să fie supus unui tratament inuman sau degradant*. În speța Soering vs the United Kingdom, 7 July 1989, Series A no. 161 [247], cu referire la extrădarea reclamantului în SUA, unde exista riscul ca acestuia să i se aplice pedeapsa cu moartea, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a menționat că însuși petrecerea unei perioade lungi de timp în așteptarea execuției, adică în „rândul morții”, se consideră tratament inuman și degradant. La fel, expulzarea în țara în care persistă riscul de executare a unei pedepse cu moartea, stabilite în cadrul unui proces judiciar arbitrar, este contrară dreptului la viață și dreptului de a nu fi supus tratamentului inuman sau degradant. (Bader and Kanbor vs Sweden, no. 13284/04, ECHR 2005-XI) [250].

Analiza statisticii asupra plângerilor privind tortura și relele tratamente ce au fost înregistrate în ultimii ani [263]:

- 992 sesizări în anul 2009;
- 828 sesizări în anul 2010;
- 958 sesizări în anul 2011;
- 970 sesizări în anul 2012;
- 719 sesizări în anul 2013;
- 663 sesizări în anul 2014;
- 633 sesizări în anul 2015;
- 589 sesizări în anul 2016.

În majoritatea cazurilor, rele tratamente au fost admise față de persoanele suspecte, bănuite, învinuite că ar fi comis infracțiuni sau față de persoanele condamnate pentru fapte penale. De asemenea, au fost invocate fapte de maltratare, aplicate față de contravenienți, dar și

față de alți participanți la procesul penal, cum ar fi cei cu statut de victimă, de parte vătămată, de martor.

Potrivit studiului efectuat de procurori, criteriul locului comiterii actelor de rele tratamente sau tortură este următorul [242]:

- în stradă sau alte locuri publice – 273;
- în incinta inspectoratelor de poliție – 126;
- în sectoarele, posturile de poliție – 62 (58 – în 2014, 68 – în 2013);
- în instituțiile penitenciare (indicator la care se atestă o scădere esențială) – doar 57 (comparativ cu 102 – în 2015, la fel, 102 – în 2014, 126 – în 2013);
- în încăperile din izolatoarele de detenție preventivă – 21 (18 – în 2014, 26 – în 2013, 73 – în 2012),

Cel mai frecvent, au fost reclamate următoarele metode de aplicare a violenței [263]:

- bătăi, aplicarea loviturilor cu mâinile și picioarele – 365 de reclamații sau 57,6%;
- amenințări sau alte forme de abuz psihologic – 84 plângeri sau 13,27%;
- aplicarea mijloacelor speciale, folosirea armei, a altor obiecte adaptate acestui scop (bastoane, sticle de apă, cărți etc.) – 55 de sesizări sau 8,68%.

Dacă e să ne referim la gravitatea vătămarilor suportate, atunci [242]:

- în 174 de sesizări, persoanele au suferit vătămări corporale neînsemnate;
- în 29 cazuri – vătămări ușoare;
- în 16 cazuri – vătămări de gravitate medie;
- în 2 cazuri – vătămare gravă a integrității corporale.

Colaboratori ai Departamentului Instituțiilor Penitenciare (DIP) – 42 sau 6,6% (80 sesizări sau aproximativ 12% în anul 2016, 94 sau 13% în 2015, 124 sau 14% în 2014) [242].

În anul precedent, procurorii au remis în instanța de judecată 38 de cauze penale pe faptul comiterii actelor de tortură. În rezultatul examinării dosarelor penale în anul 2016, instanțele de judecată au pronunțat 43 de sentințe în privința a 53 persoane.

Deținuții din Republica Moldova continuă să reclame la CEDO relele condiții din penitenciare (de exemplu: cauza Braga, Valentin Boștovoi vs Moldova 2017), tot astfel, Curtea Europeană pentru Drepturile Omului a comunicat Guvernului Republicii Moldova, cauzele Jereghi (Dosar nr. 11040/16), Lupoi (Dosar nr. 17744/16) și Cârlig (Dosar nr. 26827/15). Plângerile sunt depuse în baza art. 3 (interzicerea torturii) ale Convenției și se referă la condiții proaste de detenție și la asistența medicală în instituțiile de detenție. În plângerile adresate Curții Europene a Drepturilor Omului, reclamanții au invocat: spații mici de detenție, înguste, reci, cu o

ventilație slabă sau chiar inexistentă, cu camere supraaglomerate, iluminare slabă, acces limitat la toaletă, lipsa accesului la serviciile medicale de asistență, lipsa de alimente pentru mai multe zile ori hrană insuficientă caloric, limitarea accesului la apă, expunerea la infecții și altele [263].

Problema condițiilor proaste de detenție în sistemul penitenciar din Republica Moldova a fost discutată, în toamna lui 2016, în cadrul Evaluării Periodice Universale a Națiunilor Unite, unde Republica Moldova a primit și a acceptat 12 recomandări privind dreptul de a nu fi supus torturii și tratamentelor inumane sau degradante. Printre principalele recomandări formulate de Națiunile Unite, se regăsește îmbunătățirea condițiilor de detenție și a serviciilor medicale din instituțiile penitenciare.

Anul 2017 marchează 20 de ani de la intrarea în vigoare a prevederilor Convenției Europene a Drepturilor Omului pentru Republica Moldova. Până în prezent, CEDO a înregistrat peste 12 000 de sesizări ce vizează țara noastră și a pronunțat 340 de hotărâri în cauzele referitoare la Moldova.

Gradul de umanizare a politicii penale a unei țări este, deseori, măsurat prin numărul de deținuți pe cap de locuitor. Acest indicator depășește de două ori media în țările Consiliului Europei. La începutul anului 2016, Moldova avea 227 de deținuți la 100 000 de locuitori, România – 144, Bulgaria – 125, Italia – 88, Germania – 76, Norvegia – 71. Rata medie a populației penitenciare în Europa a fost de 133 în 2013 [259].

Această rată este influențată de trei factori: numărul de intrări în penitenciar, durata privațiunii de libertate și dinamica infracționalității. Moldova are o rată relativ scăzută a infracțiunilor pe cap de locuitor comparativ cu țările Europene [255].

Numărul de condamnări la închisoare este de asemenea redus și nu a variat semnificativ în ultimii ani. Prin urmare, principala cauză a suprapopulării închisorilor este durata privării de libertate. Proporția deținuților ce ispășesc termene mai mari de 10 ani este de trei ori mai mare în Moldova (33%) decât media în țările Europene (11%). În Germania, doar 1% din deținuți ispășesc termene de 10 ani și mai mult, în Norvegia – 9%, în România – 18%. Numărul mediu de ani executați în penitenciarele din Moldova din totalul de eliberări de 10 ani este de 6 ani în 2014 – 2015 și de 5 ani în 2013. În Europa, perioada medie ispășită în penitenciare este de 8 luni. În Norvegia, condamnații au executat în închisoare în mediu 173 de zile în 2013 [255].

Privarea de libertate pentru perioade îndelungate, în condiții de detenție inumane, fără ocupații utile are efect contrar scopului pedepsei. Având în vedere tradițiile și regulile criminale moștenite din perioada sovietică și lipsa unui sistem de separare a infractorilor profesioniști de infractorii mai puțin periculoși, închisorile sunt mai degrabă „școli” de recrutare în crima organizată. Din acest considerent, legislația trebuie să prevadă mecanisme funcționale de

executare a pedepsei în comunitate pentru condamnații motivați să se schimbe și să respecte legea. Alternativele la închisoare s-au dovedit mult mai eficiente pentru infractorii cu un grad de risc mediu spre redus, fapt atestat în numeroase cercetări. În majoritatea țărilor Europene, sunt implementate eficient forme variate de executare a pedepsei penale, de exemplu, executarea termenului întreg sau parțial în penitenciare de tip deschis, în centre de tratament, la domiciliu cu sau fără monitorizare electronică și în comunitate în condiții speciale. În Republica Moldova, se atestă o scădere dramatică a numărului de persoane liberate condiționat înainte de termen, de la 1570 în 2007 la 335 în 2015 [258], deși Consiliul Europei promovează această soluție pentru a spori siguranța publică și a reduce desocializarea deținuților. A scăzut rata admisibilității demersurilor de către instanțe de la 73% în 2010 la 41% în 2018, fapt ce poate fi explicat prin condițiile suplimentare adăugate în legislație în ultimii ani [255].

În țările Europene, în mediu fiecare a treia persoană liberată din penitenciare este liberată condiționat. În Moldova, proporția liberărilor condiționate din totalul de liberări a scăzut de la 40% în 2008 la 18% în 2015, spre deosebire de România unde, în ultimii cinci ani, peste 75% din totalul de liberări sunt condiționate. Liberările din penitenciar, cu înlocuirea părții neexecutate a pedepsei cu o pedeapsă mai blândă, au reprezentat doar 1-2% din totalul de liberări în perioada 2008-2015 în Moldova [255].

În 2018, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a înregistrat 814 cereri împotriva Republicii Moldova, cu 7,4% mai mult comparativ cu anul 2017, când au fost depuse 758 de cereri. Republica Moldova este poziționată pe locul 11, din 47 de state, după numărul de cereri care se află în proces de examinare la CEDO și pe locul cinci raportat la numărul de populație care se adresează la CEDO [74, p. 7].

Raportat la populația țării, moldovenii s-au adresat la CEDO de 2,5 ori mai des decât media europeană. Anul trecut, CEDO a pronunțat 33 de hotărâri în privința Moldovei, cu 17 mai multe față de 2017. Din 1998 și până în 2018, CEDO a înregistrat peste 14,2 mii de cereri împotriva Moldovei și a pronunțat 387 de hotărâri. La 31 decembrie 2018, 1204 de dosare așteptau să fie examinate. Dintre acestea, mai mult de o mie de cereri au șanse mari de câștig, menționează autorul D. Goinic [74, p. 7].

În cele 33 de hotărâri pronunțate în 2018 în privința Republicii Moldova, CEDO a constatat 46 de cazuri de violare a Convenției Europene pentru Drepturile Omului. Mai mult de jumătate se referă la actele de tortură și la îngrădirea dreptului la libertate și siguranță. De la aderare și până în 2018, cele mai frecvente tipuri de violări ale Convenției CEDO privind drepturile omului în cauzele moldovenești țin de neexecutarea hotărârilor judecătorești. Altele au vizat maltratarea și anchetarea inadecvată a maltratărilor și deceselor, precum și detenția în

condiții proaste. Este vorba și despre casarea neregulamentară a hotărârilor judecătorești irevocabile. În baza tuturor hotărârilor și deciziilor pronunțate din 1998 și până la 31 decembrie 2018, Republica Moldova a fost obligată să plătească despăgubiri de peste 16,6 milioane de euro, dintre care, peste 223 de mii de euro în 2018 [74, p. 8].

Analizând cadrul legislativ-normativ și practicile înregistrate de sistemul penitenciar autohton și experiențele existente la nivel european, putem concluziona că sistemul penitenciar și societatea din Republica Moldova a elaborat mai multe inițiative menite să implementeze principiul umanismului în cadrul politicii execuțional penale, prin prisma identificării mecanismului individualizării executării pedepsei pentru persoanele condamnate și exprimă un interes sporit pentru introducerea unui sistem bazat pe individualizarea executării pedepsei. La 13 ani de la punerea în aplicare a Codului de executare, se resimte o necesitate acută de revizuire a mai multor priorități ce vizează atât securitatea deținuților, iar, în mod special, reintegrarea socială a condamnaților. Dezvoltarea programelor educaționale, de asistență psihologică și asistență socială în etapa detenției este în proces de derulare, fiind necesară consolidarea implementării și, după caz, revizuirea ofertei de programe și de activități educaționale, de asistență psihologică și de asistență socială, a metodologiilor de lucru și continuarea procesului de procedurizare a activităților. Se resimte acut absența unei politici de reintegrare socio-profesională coerentă, adaptată nevoilor persoanelor private de libertate și cerințelor pieței de muncă, care să permită accesul acestora la o ofertă diversificată de programe de formare profesională, precum și ocuparea unui loc de muncă. Realizarea demersurilor recuperative destinate persoanelor private de libertate, aflate în custodia sistemului penitenciar la parametrii optimi, constituie o premisă esențială a reușitei intervenției de tip social, pentru facilitarea reintegrării sociale și prevenirea recidivei. Pentru atingerea acestui obiectiv este necesară pregătirea persoanelor private de libertate, din perspectivă educațională, psihologică și socială, pentru reintegrarea socio-profesională sau, după caz, pentru preluarea acestora într-un circuit de asistență post-detenție.

3.5. Concluzii la Capitolul 3

Cele mai importante concluzii care se desprind din Capitolul 3 sunt următoarele:

- Analiza procesului de decelare a fundamentului principiului umanist în cadrul răspunderii juridice civile, demonstrează că, după sarcinile și obiectivele pe care statul le înaintează instituției răspunderii juridice civile și după procedeele juridice speciale ce asigură echitatea și

umanismul ultimei, poate fi evaluat gradul de respect al personalității, drepturile și libertățile ei în societate. Drept urmare [114, p. 36-40]:

- răspunderea civilă intervine, în principiu, numai atunci când cel prejudiciat își manifestă interesul, apelând la forța de constrângere a statului;
- întrucât regula generală este că răspunderea civilă are ca finalitate satisfacerea intereselor celui prejudiciat prin fapta ilicită, ea devine operantă numai dacă, printr-o asemenea faptă, a fost cauzat un prejudiciu material victimei;
- sancțiunea civilă aplicată autorului faptei ilicite constă în obligația reparării prejudiciului cauzat și are ca scop satisfacerea intereselor personale ale victimei, înfățișându-se și ca un factor de prevenție spre a evita săvârșirea pe viitor a unor fapte păgubitoare.
- răspunderea civilă, în special cea delictuală, intervine, de regulă, numai când fapta ilicită constituie atât o încălcare a dreptului obiectiv, cât și a unor drepturi subiective ale victimei prejudiciate;
- gradul de vinovăție a făptuitorului nu are, în principiu, nici un rol în stabilirea răspunderii civile, deoarece măsura răspunderii civile este dată de cuantumul prejudiciului suferit de păgubit, și nu de condițiile personale ale făptuitorului.
- răspunderea civilă are caracter patrimonial, deoarece sancțiunea juridică aplicată autorului faptei ilicite are efect asupra patrimoniului acestuia, și nu asupra sa personal direct, asigurând înlăturarea consecințelor păgubitoare suferite de victimă;
- răspunderea civilă mai constituie un mijloc de a induce în conștiința oamenilor necesitatea de a acționa cu o grijă sporită, mereu trează, de a nu-i prejudicia pe alții, de a respecta drepturile și interesele celorlalți, deci, de a respecta legea – condiție absolut necesară în orice stat de drept. Așadar, pe lângă scopul său preventiv, răspunderea civilă îndeplinește și unul educativ;
- În cadrul determinării impactului principiului umanismului asupra dreptului și răspunderii contravenționale, am ajuns la concluzia că acesta reiese din multitudinea și complexitatea formelor sale de realizare, fapt ce presupune că întreaga reglementare în materia contravențională trebuie să exprime interesele fundamentale ale omului. Acest principiu acționează într-un dublu sens: asigură protecția persoanei parte vătămată, ale cărei drepturi și interese sunt lezate prin contravenție și respectă dreptul persoanei trase la răspundere contravențională la asistență juridică, asistență medicală, demnitate etc.;
- Răspunderea contravențională se aplică, de regulă, pe cale extrajudiciară, direct de organele statale împuternicite (de persoane cu funcții de răspundere ale acestora). Aplicarea măsurilor de constrângere contravențională, adică realizarea competenței jurisdicționale se face

de către agenții constatatori împuterniciți, pe când aplicarea măsurilor răspunderii penale și de drept civil se realizează numai în limitele jurisdicției judiciare. În cazurile special prevăzute de legea contravențională (art. 394-396 CC al RM), măsurile răspunderii contravenționale se aplică de către instanța de judecată, dar nu în scopul realizării sarcinilor justiției, ci pentru respectarea și realizarea jurisdicției contravenționale.

– Studiul metodelor de implementare a conceptului de umanism în cadrul dreptului și răspunderii juridico-penale a dezvăluit că principiul umanismului în dreptul penal presupune că întreaga reglementare juridică are menirea să apere în mod prioritar persoana (ca valoare supremă a societății), drepturile și libertățile acesteia.

– Reieșind din considerentele enunțate, rezultă că răspunderea penală denotă cel mai elocvent mecanismul de realizare a principiul umanismului, așa cum:

- umanismul este un principiu al dreptului penal, în a cărui bază sunt apărute interesele și drepturile fundamentale ale omului, demnitatea, onoarea și alte atribute ale personalității umane și ale dezvoltării sale libere;

- infracțiunile îndreptate împotriva omenirii, vieții, libertății, demnității omului (plasate, de altfel, în primele capitole (I-V) ale părții speciale a CP al RM) sunt considerate, în majoritatea lor, grave, deosebit de grave și excepțional de grave, fiind sancționate sever, astfel evidențiindu-se importanța pe care o acordă dreptul penal acestor valori umane;

- umanismul se manifestă prin adoptarea unui nou sistem de pedepse (art. 62 CP al RM), din care a fost exclusă pedeapsa cu moartea, care a fost înlocuită cu o nouă pedeapsă privativă de libertate – detenția pe viață;

- de un real umanism sunt reglementările privitoare la minori. În această privință sa fost prevăzut că limita răspunderii penale începe de la 14 ani, a fost instituit un sistem încheiat de măsuri educative (supravegherea părinților, internarea minorului într-o instituție specială de învățământ și de reeducare etc., art.104 CP al RM);

- umanismul se manifestă prin crearea multor instituții de individualizare și, în special, de atenuare a răspunderii penale (art.76, 78 CP al RM);

- o dovadă în plus este înlocuirea răspunderii penale pentru unele infracțiuni cu răspunderea administrativă (art. 55 CP al RM) sau cu liberarea de răspundere penală pe alte motive (art.54, 56-60 CP al RM);

- umanismul dreptului penal se manifestă din plin în concepția și reglementarea executării pedepsei, în special, a închisorii. Astfel, pedeapsa urmărește restabilirea echității sociale, corectarea condamnatului, precum și prevenirea săvârșirii de noi infracțiuni atât de către condamnați, cât și de către alte persoane;

- executarea pedepsei nu trebuie să cauzeze suferințe fizice și nici să înjosească persoana condamnată;
- în numeroase cazuri, legea prevede posibilitatea executării pedepsei cu închisoarea fără privare de libertate;
- condamnarea cu suspendarea condiționată a executării pedepsei (art. 90 CP al RM) sau liberarea de executarea pedepsei înainte de termen (art. 91 CP al RM);
- înlocuirea părții neexecutate din pedeapsă printr-o pedeapsă mai blândă (art. 92 CP al RM); liberarea de pedeapsa penală a minorilor (art. 93 CP al RM);
- liberarea de pedeapsa penală datorită schimbării situației (art. 94 CP al RM);
- liberarea de executare a pedepsei penale a persoanelor grav bolnave (art. 95 CP al RM);
- amânarea executării pedepsei pentru femeile gravide și pentru femeile ce au copii în vârstă de până la 8 ani (art.96 CP al RM);
- prescripția executării sentinței de condamnare (art.97 CP al RM).

Pornind de la cadrul legislativ-normativ și practicile înregistrate de sistemul penitenciar autohton și experiențele existente la nivel european, putem observa că sistemul penitenciar și societatea din Republica Moldova a elaborat mai multe inițiative menite să implementeze principiul umanismului în cadrul politicii execuțional penale prin prisma identificării mecanismului individualizării executării pedepsei pentru persoanele condamnate și exprimă un interes sporit pentru introducerea unui sistem bazat pe individualizarea executării pedepsei.

CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI

Scopul principal al prezentei lucrări a constat în cercetarea complexă și multilaterală a umanismului ca principiu al instituției răspunderii juridice prin prisma apariției, evoluției, conținutului, rolului și locului acestuia în sistemul principiilor răspunderii juridice, fapt ce a contribuit la argumentarea științifică a prezentului deziderat, la aprofundarea cunoștințelor în domeniul răspunderii juridice și la formularea unor recomandări de perfecționare a cadrului instituțional, juridic și normativ, în vederea reliefării mecanismului de realizare a principiului umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice.

Amplul proces de cercetare pe care l-am desfășurat, ne îndreptățește să formulăm următoarele concluzii:

1. Rezultatul sintetizării materialelor științifice doctrinare și empirice dedicate principiului umanismului în cadrul răspunderii juridice demonstrează că acestea nu au constituit deocamdată obiectul cercetărilor științifice complexe și care să fie reflectate în literatura de specialitate a Republicii Moldova. Totuși, constatăm că există cercetători care tratează problema, dar o fac într-o manieră dispersată, fără a urmări evidențierea tuturor subtilităților principiului umanismului răspunderii juridice, a structurii și funcției acestuia și fără a face o analiză complexă a fenomenului. Accentul, în cazul cercetărilor avute în vedere, a fost plasat pe studiul principiul umanismului în cadrul formelor de manifestare a răspunderii juridice, dar nu pe problema definirii principiului umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice și a explicării particularităților mecanismului de realizare a principiului umanismului în cadrul diferitor forme de manifestare a răspunderii juridice.

2. Prevederi ale umanismului, ca principiu general al dreptului și ca principiu special al răspunderii juridice, sunt conținute în actele normative naționale și internaționale, de unde și contatarea că întreaga legislație națională și internațională recunoaște omul ca valoare supremă în cadrul societății contemporane și garantează respectarea drepturilor și libertăților acestuia de către toți subiecții de drept.

Generalizând materia în domeniu, am ajuns la a formula o definiție proprie a principiului umanismului, care, în opinia noastră, *reprezintă recunoașterea și consolidarea juridică a personalității umane, ca valoare supremă în stat, prin proclamarea, garantarea și implementarea drepturilor și libertăților fundamentale întru crearea condițiilor decente de dezvoltare și de evoluare a individului* [115, p. 387-388]

3. Sistemul principiilor răspunderii juridice constituie ansamblul propozițiilor directoare, cărora le sunt subordonate atât structura, cât și dezvoltarea sistemului. Pornind de la ideea de sistem, am reușit să constatăm că principiile:

- au un caracter normativ pentru sistem;
- sunt principii de structură;
- sunt principii de dezvoltare.

Prin caracterul normativ, principiile, în raport cu realitatea, reglementează orice situație reală. În calitatea lor de principii de structură, acestea tind să facă din ordinea de drept un sistem coerent în care să prevaleze spiritul dreptului asupra literei lui. Prin cea de a treia calificare și datorită funcțiilor lor, principiile sunt vectorii dezvoltării sistemului în măsura în care prin propria progresie, impulsionează și progresul sistemului principiilor răspunderii juridice.

Pentru o mai bună sistematizare a principiilor răspunderii juridice, susținem și dezvoltăm ideea clasificării principiilor răspunderii juridice în:

- principii generale ale răspunderii juridice, care își au originea direct din principiile generale ale dreptului;
- principiile speciale ale răspunderii juridice, ca principii intraramurale, care decurg din caracterul normativ al răspunderii juridice;
- alte principii ale răspunderii juridice, specifice doar unei singure forme de răspundere juridică.

4. În ceea ce privește fundamentele istorico-evolutive, filozofice și morale ale principiului umanismului ca principiu al instituției răspunderii juridice, conchidem că acestea sunt determinate de varietatea de conținut, de caracteristici, de obiectivele specifice și de funcțiile inerente. Din punct de vedere istorico-evolutiv, filozofic și moral, instituția umanității este esențială în cadrul umanismului ca principiu de drept. Pentru exemplificare, menționăm că una dintre formele de realizare a conceptului umanismului răspunderii juridice este natura umană a sancțiunilor legale, ceea ce presupune o interconectivitate între cerințele impuse (obligatorii) și atitudinea respectuoasă față de om. Principiul umanismului este angajat în consolidarea, protejarea socială și garantarea juridică a drepturilor și libertăților individului. Din cele menționate, constatăm că tocmai omenia (umanitatea) este principala caracteristică a umanismului. Omenia, ca instituție aparte, deși se cuprinde în multe forme de manifestare a răspunderii juridice, nu epuizează, totuși, toate proprietățile tipice și caracteristice ale principiului umanismului în cadrul răspunderii juridice. Este important nu numai să se ia în considerație structura și conținutul principiului umanismului în cadrul răspunderii juridice, dar și să se țină cont de situația

economică a statului, de regimul politic, formele (chiar și cele deformante) ale conștiinței juridice a indivizilor din cadrul societății date [111, p. 14-18].

5. Esența *principiului umanismului* rezidă în aceea că statul asigură drepturile și libertățile fundamentale ale cetățenilor, protejează demnitatea persoanei, garantează libertatea și inviolabilitatea acesteia [117, p. 264].

Principiul umanismului, are o serie de trăsături specifice, dintre cele mai importante menționăm:

- Principiul umanismului are forța și semnificația unei norme superioare, generale;
- Principiul umanismului se află la baza oricărui sistem de drept;
- Principiul umanismului se poate înfățișa fie sub forma unei axiome, fie sub forma unei deducții, fie sub forma unei generalizări de fapte experimentale;
- Principiul umanismului se caracterizează printr-o pronunțată afinitate logică cu celelalte principii fundamentale ale dreptului;
- Principiul umanismului stă la baza principiilor de ramură;
- Principiul umanismului reflectă necesitățile societății, iar subiecții vizați, au doar rolul de a constata existența acestuia;
- Principiul umanismului reprezintă un factor de stabilitate, adaptare și integrare în ordinea juridică, iar din punctul de vedere al tehnicii juridice el completează lacunele, corijează excesele și anomaliile în procesul de integrare și aplicare a dreptului.

6. Analizând corelația principiului umanismului cu alte principii ale instituției răspunderii juridice, ajungem să concluzionăm că principiile libertății, al democratismului, al legalității, echității, justiției și umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice reprezintă pilonii fundamentali de configurare a instituției ca atare. Corelația dintre principiile nominalizate nu doar pune bazele unui criteriu de definire a răspunderii juridice, dar și creează metodologia de realizare a acesteia. Așadar, umanismul nu poate să existe fără legalitate, proporționalitate, celeritate, echitate, justiție sau libertate, dar nici fără răspundere. La rândul lor, nici cele din urmă nu pot să se realizeze în plenitudinea lor decât în condițiile existenței umanismului de drept și transformării lui în principiu de drept universal cu ajutorul conștiinței juridice a societății în general, dar și a fiecărui membru în parte ce pretinde a fi tratat corespunzător principiului vizat [112, p. 36-40].

7. Conținutul și rolul principiului umanismului în cadrul răspunderii juridice civile se reflectă în conștientizarea faptului că nici o acțiune ilicită nu va rămâne nesancționată, ceea ce va contribui la ocrotirea drepturilor subiective și intereselor legitime ale tuturor persoanelor fizice și

juridice. În procesul de identificare a fundamentului principiului umanist în cadrul răspunderii juridice civile, am constatat că acesta reiese din următoarele stări de lucruri[114, p. 36-40]:

- răspunderea civilă intervine, în principiu, numai atunci când cel prejudiciat își manifestă interesul, apelând la forța de constrângere a statului, iar părțile sunt pe poziție de egalitate;
- răspunderea civilă recunoaște subrogația bunului;
- răspunderea civilă are ca finalitate satisfacerea intereselor celui prejudiciat prin fapta ilicită, ea devinind operantă numai dacă, printr-o asemenea faptă, a fost cauzat un prejudiciu material victimei;
- sancțiunea civilă aplicată autorului faptei ilicite constă în obligația reparării prejudiciului cauzat și are ca scop satisfacerea intereselor personale ale victimei, înfățișându-se și ca un factor de prevenție spre a evita săvârșirea pe viitor a unor fapte păgubitoare;
- răspunderea civilă, în special cea delictuală, intervine, de regulă, numai când fapta ilicită constituie atât o încălcare a dreptului obiectiv, cât și a unor drepturi subiective ale victimei prejudiciate;
- gradul de vinovăție al făptuitorului nu are, în principiu, nici un rol în stabilirea răspunderii civile, deoarece măsura răspunderii civile este dată de cuantumul prejudiciului suferit de păgubit și nu de condițiile personale ale făptuitorului;
- răspunderea civilă are caracter patrimonial, întrucât sancțiunea juridică aplicată autorului faptei ilicite are efect asupra patrimoniului acestuia, și nu direct asupra sa personal, asigurând înlăturarea consecințelor păgubitoare suferite de victimă;
- răspunderea civilă mai constituie un mijloc de a induce în conștiința oamenilor necesitatea de a acționa cu o grijă sporită, mereu trează, de a nu prejudicia pe alții, de a respecta drepturile și interesele celorlalți, deci, de a respecta legea – condiție absolut necesară în orice stat de drept.

8. Influența principiului umanismului asupra răspunderii contravenționale reiese din multitudinea și complexitatea formelor sale de realizare, ceea ce presupune că întreaga reglementare în materia contravențională trebuie să exprime interesele fundamentale ale omului. Acest principiu acționează într-un dublu sens:

- asigură protecția persoanei parte vătămată, drepturile și interesele căreia sunt lezate prin contravenție;
- respectă dreptul persoanei trase la răspundere contravențională la asistență juridică, asistență medicală, , precum și dreptul la demnitate etc.

9. Studiul mecanismului de realizare a principiului umanismului în cadrul răspunderii juridice penale, a relevat faptul că întreaga reglementare juridică are menirea să apere, în mod prioritar, persoana ca valoare supremă a societății, drepturile și libertățile acesteia. Răspunderea penală nu urmărește scopul de a cauza suferințe fizice sau de a leza demnitatea omului. Nimeni nu poate fi supus la torturi, nici la pedepse sau tratamente crude, inumane sau degradante. Considerăm că tocmai răspunderea penală denotă cel mai elocvent impactul efectelor produse de mecanismul de realizare a principiului umanismului [116, p. 50].

10. Analizând cadrul legislativ-normativ și practicile înregistrate de sistemul penitenciar autohton și experiențele existente la nivel european, am putut observa că sistemul penitenciar și societatea din Republica Moldova a elaborat mai multe inițiative menite să implementeze principiul umanismului în cadrul politicii execuțional penale, prin identificarea mecanismului individualizării executării pedepsei pentru persoanele condamnate și exprimă un interes sporit pentru introducerea unui sistem bazat pe individualizarea pedepsei.

Generalizând materia în domeniu, propunem propria definiție a principiului umanismului în cadrul răspunderii juridice, considerat a fi *o formă de realizare a umanismului dreptului, ce contribuie la dezvoltarea relațiilor sociale-juridice și drept consecință, reprezintă și protejează interesele publice, manifestându-se doar în acele relații ce sunt reglementate de normele instituției dreptului. Fiind reglator al acțiunilor subiecților de drept, acesta fără a suprima individualitatea persoanei, o ajută în alegerea și acceptarea unei soluții independente dintre toate standardele de comportament general acceptate.*

În baza demonstrațiilor și argumentelor prezentate în teză, unele **recomandări** se impun. Așadar:

1. Propunem revizuirea art. 1 din Constituția Republicii Moldova „Statul Republica Moldova”, prin adăugarea unui nou alineat 1¹, care să prevadă expres că „*exercitarea puterii statale este proporțională și nediscriminatorie*” - prevedere care ar satisface mai multe cerințe:

- ar corespunde unor reglementări similare cuprinse în instrumentele juridice ale Uniunii Europene, așa ca Tratatul privind Uniunea Europeană și Protocolul nr. 2 privind aplicarea principiilor subsidiarității și proporționalității;

- ar constitui o veritabilă obligație constituțională pentru toate autoritățile statului de a-și exercita atribuțiile în așa fel, încât măsurile adoptate (mai ales de instanțele de judecată în cazul tragerii la răspundere juridică) să se înscrie în limitele puterii discreționare recunoscute de lege și să nu prezinte un exces de putere sau un abuz de drept;

– Curtea Constituțională ar obține posibilitatea de a sancționa, pe calea controlului de constituționalitate al legilor și hotărârilor, excesul de putere în activitatea Președintelui, Parlamentului și Guvernului, folosind drept criteriu principiul responsabilității.

2. Propunem completarea Codului Contravențional al Republicii Moldova cu un nou articol în Capitolul V – *Măsurile de siguranță*, art. 439⁵, cu denumirea: *Aplicarea măsurilor de constrângere cu caracter educativ*.

(1) Persoanelor liberate de răspundere contravențională li se aplică următoarele măsuri de constrângere cu caracter educativ:

a) avertismentul;

b) încredințarea minorului pentru supraveghere părinților, persoanelor care îi înlocuiesc sau organelor specializate de stat;

c) obligarea minorului să repare daunele cauzate. La aplicarea acestei măsuri se ia în considerare starea materială a minorului;

d) obligarea minorului de a urma un curs de reabilitare psihologică;

e) obligarea minorului de a urma cursul de învățământ obligatoriu;

f) obligarea minorului de a participa la un program probațional.

(2) Măsurile de constrângere cu caracter educativ se aplică minorilor până la atingerea majoratului, în funcție de caracterul și gradul prejudiciabil al faptei săvârșite.

Avantajele și valoarea elaborărilor propuse. Reușita înregistrată prin prezentul demers științific se referă, sub aspect științific, la generalizarea, sintetizarea, sistematizarea și actualizarea principiului umanismului (atât ca principiu general al dreptului, cât și ca parte componentă a sistemului de principii ale instituției răspunderii juridice), dar și la identificarea și trecerea în revistă a reglementărilor de ultima oră, de care urmează să se ghideze organele de drept în cazurile aplicării mecanismului de realizare a principiului umanismului în cadrul răspunderii juridice. Avantajele și valoarea elaborărilor rezultă din importanța teoretică și practică a problemelor ce vizează esența, conținutul, trăsăturile principiului umanismului ca principiu general al dreptului, dar și din determinarea locului, rolului și corelației principiului studiat în cadrul sistemului de principii ale răspunderii juridice, la fel ca și din identificarea particularităților și mecanismului de realizare a principiului umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice. Sub aspect teoretico-științific și practic a reușit o cercetare a principiului umanismului în cadrul instituției răspunderii juridice prin accentuarea rolului său determinant în corectitudinea aplicării normelor instituției menționate.

Dincolo de cele menționate, teza de doctor a contribuit la soluționarea unei **probleme științifice** de importanță majoră, care a constatat în elaborarea cadrului conceptual al principiului

umanismului în sistemul principiilor răspunderii juridice, respectiv, în evidențierea semnelor distinctive, a esenței, a conținutului și formelor sale de manifestare, pentru a asigura, practic, mecanismul de realizare a acestuia în cadrul instituției răspunderii juridice concrete.

Perspectivile și planurile de cercetare în cadrul temei investigate se concentrează pe:

- desfășurarea unor investigații mai aprofundate asupra principiului umanismului în diferite ramuri ale dreptului. De vreme ce problema analizei principiului umanismului în cadrul instituției răspunderii penale rămâne și va continua să fie, atât din punct de vedere teoretic, cât și din punct de vedere practic, una foarte actuală, necesitatea continuării studiului și a cercetării în cadrul unor lucrări viitoare este suficient de argumentată, în special în contextul procesului de integrare europeană, pentru care apărarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului este o condiție de bază;
- studierea și analiza practicii juridice și judiciare în vederea depistării deficiențelor ce apar la aplicarea prevederilor legislației în vigoare.

Având în vedere concluziile și recomandările enunțate, putem afirma cu certitudine că numai înlăturarea cât mai rapidă a lacunelor identificate în domeniul cercetat ar crea garanția realizării funcțiilor principiilor răspunderii juridice și, în consecință, a instituției răspunderii juridice în ansamblu. Totodată, s-ar configura premisele unei protecții reale a drepturilor omului, imperativ reiterate de numeroasele acte normative interne și internaționale.

BIBLIOGRAFIA

A. Referințe bibliografice în limba română

1. Antoniu G., Bulai C. Dicționar de drept penal și procedură penală. Hamangiu, București: 2011. 472 p.
2. Anghel I., Deak F., Popa M. Răspunderea civilă. București: Ed. Științifică, 1970. 348 p.
3. Albu I., Ursa V. Răspunderea civilă pentru daune morale. Cluj Napoca: Dacia, 1979. 311p.
4. Apostol-Tofan D. Puterea discreționară și excesul de putere al autorităților publice. București: All Beck, 1999. 400 p.
5. Apostol L. Sinteza jurisprudenței Curții Europene în cauzele versus Moldova Examineate sub aspectul Articolului 3 din Convenție. Chișinău: Bons Offices, 2010. 500 p.
6. Aristotel. Politica. București: Națională, 1996. 199 p.
7. Arsenii Al. Legalitatea și supremația legii într-un stat de drept. În: Materialele conferinței științifico-practice: Edificarea statului de drept, Chișinău: 26-27.09.2003. Bons Office, 2003. p.174-178.
8. Avornic Gh., Postovan D., Poalelungi M. Teoria generală a dreptului. Chișinău: USPEE, 2015. 325 p.
9. Baieș S., Roșca N. Drept civil. Drepturile reale principale, Î.S.F.E.P. Chișinău: „Tipografia Centrală”, 2005. 301 p.
10. Baieș S., Baieșu A. ș.a. Drept civil. Drepturi reale. Teoria generală a obligațiilor. Vol. II. Chișinău: Cartier juridic, 2005. 528 p.
11. Baltag D. Teoria răspunderii și responsabilității juridice. Chișinău: ULIM, 2007. 440 p.
12. Baltag D. Teoria generală a dreptului. Chișinău: ULIM, 2010. p. 536 p.
13. Baltag D. Teoria răspunderii juridice: aspecte doctrinare, metodologice și practice. Teză de doctor habilitat, Chișinău: 2007. 292 p.
14. Baltag D. Abordarea științifică a conceptului răspunderii juridice în știința teoretico-juridică contemporană. În: Revista națională de drept, 2007, nr. 2, p. 27-38.
15. Baltag D. Libertatea individuală ca fundament al responsabilității. Revista națională de drept, 2006, nr. 5, p.14-18.
16. Baltag D., Frățoaica M.D. Particularitățile și problemele formei procesuale de realizare a răspunderii juridice în diferite ramuri ale dreptului. În: Legea și Viața, 2016, nr.10, p. 10-17.

17. Bădescu M. Concepte fundamentale în teoria și filosofia dreptului. Teoria răspunderii și sancțiunii juridice. București: Lumina Lex, 2002. 143 p.
18. Barac L. Elemente de teoria dreptului. București: ALL BECK, 2001. 274p.
19. Barac L. Răspunderea și sancțiunea juridică. București: Lumina Lex, 1997. 376 p.
20. Barbu I. O nouă viziune asupra prejudiciului ca element al răspunderii civile delictuale. În: Revista Acta Universitatis George Bacovia. Juridica, 2013, vol. 2, p. 208-218.
21. Bargan E. Importanța principiului prezumției de nevinovăție. În: Analele științifice ale Academiei „Ștefan cel Mare” a MAI al Republicii Moldova, 2010, nr 2, p. 90-94.
22. Berdiaev N. Sensul creației. Încercare de îndreptățire a omului. Trad. de A. Oroianu. București: Humanitas, 1992. 171 p.
23. Bârgău M., Carp S., Bulai I. Deținutul și drepturile sale. Chișinău: Academia „Ștefan cel Mare” a MAI al RM. 2003. 122 p.
24. Bârliganu G. Răspunderea juridică. București: Tribuna economică, 1999. 275 p.
25. Boar A. Elemente de teoria dreptului. 1996. 282 p.
26. Boboș Gh. Teoria generală a statului și dreptului. Cluj-Napoca: Dacia, 1994. 280 p.
27. Bolintineanu Al., Năstase A., Aurescu B. Drept internațional contemporan. București: All Beck, 2000. 464 p.
28. Borodac A., Gherman M. Răspunderea penală. În: Legea și viața, 2005, nr. 11, p. 4-18.
29. Botnaru S., Șavga A., Grama M. Drept penal. Partea generală. Chișinău: Cartier juridic, 2005. 624 p.
30. Bloșenco A. Răspunderea civilă delictuală. Chișinău: Arc, 2002. 308 p.
31. Bulai C. Drept penal. Vol. II. București: Șansa SRL, 1992. 285 p.
32. Bulai C. Manual de drept penal. Partea generală. București: ALL BECK, 1997. 322 p.
33. Carp S. Drept execuțional-penal. Chișinău: Acad. „Ștefan cel Mare” a MAI al RM, 2010, 343 p.
34. Cassirer E. Eseu despre om. O introducere în esența filosofiei umane. București: Editura Humanitas, 1994. 287 p.
35. Cavallier F. Sinteze filosofice, omul. București: Antet, 1999. 295 p.
36. Ceban C. Mecanisme internaționale de protecție a drepturilor omului. Chișinău: USEM, 2013. 110 p.
37. Cerchez A.-M. Formele răspunderii juridice în dreptul intern. Teză de doctor. Chișinău: 2016. 175 p.
38. Cobăneanu S., Botnaru N. Unele aspecte ale răspunderii contravenționale ca formă de răspundere juridică. În: Revista Națională de Drept, 2012, nr. 9, p. 27-30.

39. Codul Civil al Republicii Moldova. Nr. 1107 din 06 iunie 2002. Publicat în: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 22.06.2002, nr. 82-86. art: nr. 661.
40. Codul Contravențional al Republicii Moldova Publicat: 16.01.2009. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova Nr. 3-6, art. Nr: 15.
41. Codul de executare al Republicii Moldova. Publicat: 03.03.2005. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, Nr. 34-35, art. Nr: 112.
42. Codul de procedură penală al Republicii Moldova nr.122-XV din 14 martie 2003. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2013, nr.248-251, art.699.
43. Codul Penal al Republicii Moldova din 18.04.2002. Publicat: 14.04.2009. În Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 72-74, art. Nr.195.
44. Constituția Republicii Moldova din 29.07.1994. Publicat: 12.08.1994. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, Nr. 1.
45. Convenția Europeană nr. 1997 din 04.04.1997 pentru Protecția Drepturilor Omului și a Demnității Ființei Umane față de Aplicările Biologiei și a Medicinii. Publicat: 01.01.2009 în Tratatate Internaționale Nr. 43. art Nr.: 466. Data intrării în vigoare: 01.03.2003
46. Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale din 04.11.1950. Publicată: 30.12.1998 în Tratatate Internaționale Nr. 1 art. Nr: 342.
47. Convenția împotriva torturii și altor pedepse sau tratamente cu cruzime, inumane sau degradante, adoptată la 10 decembrie 1948 la NewYork; ratificată de Republica Moldova prin Hotărârea Parlamentului nr.473-XII din 31.05.1995. În vigoare din 28.12.1995.
48. Convenția pentru Apărarea Drepturilor omului și a Libertăților Fundamentale. Adoptată la Roma la 4 noiembrie 1950, în vigoare pentru Republica Moldova din 1 februarie 1998. În: Tratatate Internaționale, la care Republica Moldova este parte (1990-1998). Ediție oficială, vol. I. Monitorul Oficial al Republicii Moldova. Chișinău, 1998.
49. Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale nr. 1995, din 01.02.1995. Publicat: 30.12.2001 în Tratatate Internaționale Nr. 26 art Nr: 94 Data intrării în vigoare: 01.02.1998.
50. Corbeanu M., Corbeanu I. Teoria general a dreptului. București: Lumina Lex, 2002. 260p.
51. Cojocari E. Răspunderea juridică civilă și categoriile ei în drept civil. În: Anale ULIM, 1997, p.25-31.
52. Costin M. Marele instituții ale dreptului civil roman. Vol. III. Cluj-Napoca: Dacia, 1993. 236 p.

53. Costin M. Răspunderea juridică. Cluj-Napoca: 1974. 248 p.
54. Craiovan I. Tratat de teoria generală a dreptului. București: Universul juridic, 2015. 591 p.
55. Crețu A. Procedura contravențională în cazurile de comitere a contravențiilor ecologice. Teză de doctor în drept. Chișinău: 2017. 176 p.
56. Daneș Șt., Papadopol V. Individualizarea judiciară a pedepselor. București: Juridică, 2004. 512 p.
57. Djuvara M. Eseuri de filosofie a dreptului. București: TREI, 1997. 319 p.
58. Drâmba O. Istoria culturii și civilizației. Vol. I. București: Vestata, 1998. 538 p.
59. Dogaru I., Dănișor D., Dănișor Gh. Teoria generală a dreptului. București: Științifică, 1999. 150 p.
60. Duculescu V. Protecția drepturilor omului: mijloace interne și internaționale. București: Lumina Lex, 2008. 279 p.
61. Dufrenne M. Pentru om. Idei contemporane. București: Politică, 1971. 261 p.
62. Duțu M. Dicționar de drept privat. Ediția a II-a. București: Mondan, 2002. 895 p.
63. Dvoracek M.V., Lupu Gh. Teoria generală a statului și dreptului. Iași: Chemarea, 1996. 390 p.
64. Fistican E., Pascari A., Climova A., Furdui S., Bleșceaga S. Administrarea cauzelor de contencios administrativ. Administrarea cauzelor contravenționale: Suporturi de curs, Cartea VIII, Chișinău: Institutul Național al Justiției, 2009. 112 p.
65. Florea A. Principiul egalității în construcția normativă de drept a răspunderii juridice. Teză de doctor, Chișinău: 2013. 184 p.
66. Florian Gh. Dinamică penitenciară Reforma structurilor interne. București: Oscar Print, 1999. 350 p.
67. Frunză Iu., Cușnir L., Cușnir D. Teoria generală a statului și dreptului (întrebări și răspunsuri), Institutul Nistorean de Economie și Drept. 2003. 126 p.
68. Furdui S, Dreptul Contravențional. Chișinău: Cartier, 2005. 248p.
69. Garbuz C. Noțiunea realizării răspunderii penale și forme specifice de realizare. În: Revista Națională de Drept, 2014, nr. 2, p. 52-59 p.
70. Giorgio del Vecchio. Lecții de filozofie juridică. București: Humanitas, 1995. 171 p.
71. Gliga I. Considerații privind definirea răspunderii juridice. În: Analele Universității Babes Bolyai, Cluj: 1970, p. 98-108.

72. Grama M., Martin D. Istoricul apariției și evoluției măsurilor alternative privațiunii de libertate în Republica Moldova. În: Revista științifică a Universității de Stat din Moldova, 2007, nr. 6, 94-104.
73. Graur I. Unele considerații privind evoluția istorică a pedepselor În: Revista Națională de Drept. Chișinău, 2007, nr. 3. p.73-77.
74. Gribincea V., Goinic D., Grecu P. Sinteza violărilor constatate de curtea europeană a drepturilor omului în privința Republicii Moldova. Chișinău: 2018. 12 p.
75. Grotius H. Despre dreptul războiului și al păcii, tradusă de G. Dumitru. București: Științifică, 1998. 222 p.
76. Guțuleac V., Comarnițcaia E., Spânu I. Drept administrativ. Chișinău: Tipografia Centrală, 2013. 600 p.
77. Guțuleac V. Tratat de drept contravențional. Chișinău: Tipogr. Centrală, 2009. 318 p.
78. Guțuleac V., Boghin A. Responsabilitatea și răspunderea juridică – metode de constrângere în administrarea publică. În: Legea și viața, 2009, nr. 1, p.13-16.
79. Guțuleac V., Harbuz A. Temeiul juridic de aplicare a răspunderii contravenționale. În: Legea și Viața, 2016, nr. 2, p. 4-8.
80. Guțuleac V., Spânu I., Maslov S. Corelația instituțiilor juridice: raportul juridic de conformare și raportul juridic de conflict cu responsabilitatea juridică și răspunderea juridică în dreptul contravențional . În: Legea și viața, 2012, nr.7, p.4-10.
81. Hanga V. Drept privat roman. București: Didactică și Pedagogică, 1977, 345 p.
82. Hantea D. Cu privire la conținutul noțiunii de obligație civilă. În: Dreptul, 1998, nr. 5, p. 40-48.
83. Heidegger M. Repere pe drumul gândirii. Trad. de T. Kleininger și G. Liiceanu, București: Politică, 1988. 448 p.
84. Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova cu privire la aderarea RSS Moldovenești la Declarația Universală a Drepturilor Omului și ratificarea pactelor internaționale ale drepturilor omului din 28 iulie 1990, în: Tratatate internaționale la care Republica Moldova este parte (1990-1998), ediție oficială, vol. I, Chișinău. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 1998, p. 9-10.)
85. Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova privind ratificarea Convenției pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, precum și a unor protocoale adiționale la această convenție. În vigoare pentru Republica Moldova din 1 februarie 1998, în: Tratatate internaționale la care Republica Moldova este parte (1990-1998), ediție oficială, vol. I, Chișinău: 1998, p. 339-341.

86. Hotca M. Protecția victimelor. Elemente de victimologie. București: C.H. Beck, 2006. 342 p.
87. Hotca M.A. Drept contravențional. Partea generală. București: Editas, 2003. 437 p.
88. Humă I. Cunoașterea și interpretarea în drept: accente axiologice. București: Academiei române, 2005. 280 p.
89. Humă I. Geneza conștiinței morale. București: Academiei române, 2004. 127 p.
90. Humă I. Introducere în filozofie. Iași: Chemarea, 1992. 245 p.
91. Humă I. Introducere în studiul dreptului. Iași: Chemarea, 1993. 158 p.
92. Humă I. Teoria generală a dreptului. Focșani: Neuron, 1999. 108 p.
93. Iancu Gh. Drepturile, libertățile și îndatoririle fundamentale în România, București: All Beck, 2002. 226 p.
94. Iorgovan A. Tratat de drept administrativ. Volumul II. Ediția a IV-a. București: All Beck, 2005. 699 p.
95. Legea Republicii Moldova nr. 143 din 02.07.2010, privind modificarea și completarea Codului de executare al Republicii Moldova nr. 443-XV din 24.12.2004. Publicat: 07.09.2010 în Monitorul Oficial al Republicii Moldova, Nr. 160-162, art. Nr: 584
96. Legea Republicii Moldova cu privire la sistemul penitenciar. Publicat: 10.10.2008. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, Nr. 183-185, art. Nr: 654.
97. Lula I. Observații asupra răspunderii civile delictuale pentru ruina edificiului. În: Dreptul, 2000, nr. 3, p. 45-54.
98. Lula I. Observații asupra răspunderii pentru fapta altuia reglementate de art. 1434 alin. (2) din Codul Civil. În: Dreptul, 2001, nr. 7, p. 66-78.
99. Lupu Gh., Avornic Gh. Teoria generală a dreptului. Chișinău: Lumina, 1997. 280 p.
100. Manda C.C. Elemente de știința administrației. București: Universul juridic, 2012. 498 p.
101. Margarit Gh. Conceptul de răspundere penală a persoanei juridice în noul Cod Penal. În: Dreptul 2004, nr. 3, p. 103-106.
102. Mihai Gh. Fundamentele dreptului. Vol. V. București: C.H. Beck, 2006. 216 p.
103. Mihai Gh. Motică R. Fundamentele dreptului. Vol. IV, București: C.H. Beck, 1999. 208 p.
104. Mihai Gh., Motică R. Fundamentele dreptului: teoria și filosofia dreptului. Vol. V. București: All Beck, 1997. 289 p.
105. Mârzac (Mititelu) D. Principiile generale ale dreptului – principiile dreptului administrativ. În: Legea și viața, 2006, nr. 12, p. 34-39.

106. Mârzac (Mititelu) D. Aspecte teoretice ale prezumției de nevinovăție în doctrina și legislația contemporană. În: Revista națională de drept, 2006, nr. 5, p.38-46.
107. Mârzac (Mititelu) D. Aspecte teoretice vis-a-vis de delimitarea principiilor generale ale răspunderii juridice/ Colocviu internațional „Promovarea drepturilor omului în contextul integrării europene: teorie și practică”. ULIM, Chișinău, 30-31 octombrie decembrie 2009. p. 378-381.
108. Mârzac (Mititelu) D. Principiile răspunderii juridice. Teză de doctor în drept. Chișinău: 2010. 242 p.
109. Motică R., Mihai Gh. Introducere în studiul dreptului. Vol. II. Timișoara: Alma-Mater, 1994. 244 p.
110. Motică R., Mihai Gh. Teoria generală a dreptului. Timișoara: Alma-Mater, 1999. 410 p.
111. Munteanu R. Analiza semnificațiilor teoriei umaniste în clarificarea conceptelor de om, natură, esență și condiție umană. În: Materialele Conferinței Internaționale: Jurisprudența – component fundamental a proceselor integraționale și a comportamentului legal contemporan. Chișinău: 2017, p. 14-18.
112. Munteanu R. Corelația dintre principiul umanismului juridic și principiul echității și justiției în cadrul răspunderii juridice. În: Conferința științifico-practică internațională „Redimensionarea valorilor democratice în condițiile societății informaționale”. Chișinău: Republica Moldova. 2017. p.14-21.
113. Munteanu R. Corelația principiului umanismului cu cel al echității și justiției în cadrul răspunderii juridice. În: Studii juridice universitare, ULIM, 2013, nr. 1-2, p. 89-105.
114. Munteanu R. Decelarea fundamentului principiului umanist în cadrul răspunderii juridice civile. În Legea și Viața, 2018, nr. 6, pp.36-40.
115. Munteanu R. Historical references of ideas (principles) of humanism. În: International Scientific Conference: European Union’s history, culture, citizenship, Pitești: România. 6-th Edition, 2013, p. 377-388.
116. Munteanu R. Imixtiunea și efectele implementării principiului umanismului în cadrul dreptului și răspunderii juridico-penale. În: Legea și Viața, 2018. nr. 4 (32), p. 48-53.
117. Munteanu R. The principle of humanity and its theoretical aspects seen through the prism of the new legal reality. În: International Scientific Conference: European Union’s history, culture, citizenship, Pitești. România, 5-th Edition, 2012. p. 358-364.
118. Muraru I., Tănăsescu S. Drept constituțional și instituții politice, București: Lumina Lex, 2004. 355p.

119. Negoită Al. Drept administrativ și știința administrației. București: Universitatea Athenaeum 1991. 302 p.
120. Negru B. Probleme fundamentale ale principiilor dreptului. În: Revista Administrare Publică, 2013, nr. 4, p.43-54.
121. Negru B., Negru A. Teoria general a dreptului și statului. Chișinău: Bons Offices, 2006, 520 p.
122. Negru B., Smochină A., Osmochescu N. și alții. Constituția Republicii Moldova: comentariu/ coord. de proiect: Klaus Sollfrank; red.: Nina Pârțac, Lucia Țurcanu. Chișinău: Arc, 2012. 576 p.
123. Osadci C. Conceptul, conținutul și importanța clasificării condamnaților. În: Analele științifice ale Academiei „Ștefan cel Mare” a Ministerului Afacerilor Interne al Republicii Moldova. Ediția a 7-a, 2007, p.108-112.
124. Otean A., Druță A., Mătu C. Sistemul penitenciar al Republicii Moldova: 15 ani în siguranța societății, 1996-2011. Chișinău: Departamentul Instituții Penitenciare, 2011. 206 p.
125. Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice din 16.12.1966. Publicat: 30.12.1998 în Tratatate Internaționale Nr. 1, art. Nr: 31.
126. Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale din 16.12.1966. Publicat: 30.12.1998 în Tratatate Internaționale Nr. 1, art. Nr: 19
127. Pană L. Cultură, tehnică și industrie culturală. București: Tehnică, 2002. 344 p.
128. Paraschiv C.S., Damaschin M. Dreptul învinuitului de a nu se autoîncrimina. În: Dreptul, 2005, nr. 2, p. 141-146.
129. Poenaru Iu. Răspunderea pentru contravenții, București: Lumina Lex, 1998. 96 p.
130. Pop L, Popa F.I., Vidu S.T. Tratat elementar de drept civil. Obligațiile. București: Universul Juridic, 2012. 889 p.
131. Pop L. Teoria generală a obligațiilor. București: Lumina Lex, 1998. 512 p.
132. Popa C. Teoria general a dreptului. București: Lumina Lex, 2001. 320 p.
133. Popa N. Teoria generală a dreptului. București: Actami, 1998. 336 p.
134. Popa N., Eremia M.C., Cristea S. Teoria generală a dreptului. ed. a 2-a, București: All Beck, 2005. 256 p.
135. Popescu S. Teoria Generală a Dreptului. București: Lumina Lex, 2000. 366p.
136. Pricope P. Răspunderea civilă delictuală în reglementarea noului Cod Civil, a Codului Civil din 1864 și a dreptului european. București: Hamangiu, 2013. 218 p.

137. Prodan S. Sistemul penitenciar și rolul acestuia în societate. În: Revista Moldovenească de Drept Internațional și Relații Internaționale 2015, Nr. 4 (38), p. 142-154.
138. Racu A. Studiu Individualizarea executării pedepsei penale privative de libertate: realități și perspective. Chișinău: 2015. 172 p.
139. Rollo M. Descoperirea ființei. Fundamentele analizei existențialiste. Trad. de V. Popescu. București: Trei, 2013. 222 p.
140. Rotaru C. Fundamentul pedepsei. Teorii moderne, C.H. Beck, București: 2006. 250 p.
141. Rotilă V. Heidegger și rostirea ființei. Iași: Lumen, 2009. 142 p.
142. Santai I. Drept administrativ și știința administrației. Volumul II. Cluj Napoca: Risoprint, 2003. 400 p.
143. Santai I. Introducere în studiul dreptului. Sibiu: Universitară, 1991. 163 p.
144. Shopenhauer A. Viața, Amorul, Moartea. București: TINC, 1992. 111 p.
145. Sida A., Berlingher D. Teoria generală a dreptului. Arad: University Press, 2007, 232 p.
146. Speranția E., citat de C. Ionescu, Principii fundamentale ale democrației constituționale, București: Lumina Lex, 1997. 171p.
147. Spânu I. Contravenția și contravenționalitatea. Căi de combatere. Teză de doctor în drept. Chișinău: 2014. 188 p.
148. Stătescu C., Bârsan C. Drept civil. Teoria generală a obligațiilor. București: All Beck, 2002, 493 p.
149. Stătescu C. Răspunderea civilă delictuală pentru fapta altor persoane. București: Științifică și Enciclopedică, 1984. 348 p.
150. Tănoveanu I. Curs de drept penal. Vol. I. București: Societatea Anonimă, 1912. 796 p.
Citat de Mârzac (Mititelu) D. Principiile răspunderii juridice. Teză de doctor în drept . Chișinău: 2010, 242 p.
151. Trăilescu A. Excepții de la regula conform căreia actele administrative de autoritate constituie izvor al răspunderii administrative patrimoniale. În: Analele Universității de Vest din Timișoara: Seria Drept: Vol. 1/2012, p. 96-108.
152. Udroi M. Cauzele care înlătură răspunderea penală. București: Universul juridic, 2014. 299 p.
153. Ursuța M. Procedura contravențională. București: Universul Juridic, 2010. 550 p.
154. Voicu A. Răspunderea civilă delictuală ca privire specială la activitatea sportivă. București: Lumina Lex. 1999. 335.p.
155. Voicu C. Teoria generală a dreptului. București: ALL BECK, 2009. 244 p.

156. Voicu A.V. Răspunderea civilă delictuală cu privire la activitatea sportivă. București: Lumina Lex, 1999, 236 p.
157. Vrabie Gen., Popescu S. Teoria Generală a Dreptului. Iași: Ștefan Procopiu, 1993. 186 p.
158. Zosim A. Politica penală a Republicii Moldova în sfera penalizării faptelor infracționale. În: Analele științifice ale Academiei „Ștefan cel Mare” a Ministerului Afacerilor Interne al Republicii Moldova. Ediția a 7-a, 2007, p. 37-40.

B. Referințe bibliografice în limba rusă

159. Агапов А.Т. Административная ответственность, Москва: Юрайт, 2015. 490 с.
160. Алексеев С.С. Теория государства и права. Москва: НОРМА, 2000. 439 с.
161. Алехин А.П., Кармлицкий А.А., Козлов Ю.М. Административное право Российской Федерации. Зеркало, Москва: Зерцало-М. 2003. 608 с.
162. Базылев Б.Т. Юридическая ответственность (Теоретические вопросы). Красноярск: РостТех, 1985. 164 с.
163. Баранов В. Теория юридической ответственности. Н. Новгород: Нижегородский юридический институт МВД РФ, 1998. 548с.
164. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. Москва: Стелс, 1995. 106 с.
165. Бестугина М. А. Социальная обусловленность и назначение гражданско-правовой ответственности в современных условиях (теоретический аспект). Автореф. дисс. канд. юрид. наук. Москва: 1986. 45 с.
166. Боброва Д. В. Проблемы деликатной ответственности в советском гражданском праве. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. Харьков: 1983. 38 с.
167. Борзенко И.М., Кувакин В.А., Кудишина А.А. Основы современного гуманизма. Москва: РГО, 2002. 350 с.
168. Васькин В.В., Овчинников Н.И., Рогович Л.Н. Гражданско-правовая ответственность. Владивосток: Дальневосточного Университета, 1988. 448 с.
169. Витрук Н.В. Развитие теории юридической ответственности в решениях Конституционного Суда Российской Федерации // Проблемы правовой ответственности государства, его органов и служащих. Материалы круглого стола 25-26 мая 1999 г. Белгород: 2000. с.11-24.
170. Воронкова Е.О. Принципы милосердия, справедливости и гуманизма: проблемы соотношения. Барнаул: Алтайский государственный университет, 2017. 112 с.

171. Габричидзе Б.Н. Чернявский А.Г., Административное право Российской Федерации. Делои Сервис, Москва: Юрайт, 2001. 263 с.
172. Галаган И.А. Методологические проблемы теории юридической ответственности по советскому праву. În „Уголовная ответственность: проблемы содержания, установления, реализации”. Воронеж: Изд-во Воронежского государственного университета, 1989. с. 10-18.
173. Графский И. Золотухина Н. и др. История политических и правовых учений. Учебник для вузов. 4-е изд. Москва:Норма, 2003. 727 с.
174. Горковенко М.Л. Гражданско-правовая ответственность за нарушение обязательств. În „Атриум”. Сер.: Юриспруденция. Межвуз. сб. научных статей, пг. 2, Тольятти: 1998, с. 25-37.
175. Гражданское право. Т.1. Учебник, ответ. ред. Е. А. Суханов. Москва: БЕК, 1998. 431 с.
176. Гражданское право. Учебник. Изд-е 3-е. Ч. 1. Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. Москва: Проспект, 1998. 550 с.
177. Карпушин М.П., Курляндский В.И. Уголовная ответственность и состав преступления. Москва: Юрайт, 1974. р. 21.
178. Касаткин С.Н. Правосознание как категория правоведения: теоретико-методологический аспект Автореф. дис. ...к.ю.н. Казань: 2003. 21 с.
179. Кушнарченко С.П., Кушнарченко Я.В., Античная философия: Учеб. пособие. – Новосибирск: НГТУ, 2003. 328 с.
180. Лейст О.Е. Санкции и ответственность по советскому праву. Теоретические проблемы. Москва: МГУ, 1981. 240с.
181. Липинский Д.А. Формы реализации юридической ответственности. Дисс. на соискание научной степени канд. юрид. наук. Саратов: 1999. 168 с.
182. Липинский Д.А. Соотношение функций права и функций юридической ответственности. Правоведение. Правоведение. СПб.: Изд-во СПб ун-та, 2004. № 3. с. 87-95.
183. Мамутов В.К., Овсиенко В.В., Юдин В.Я. Предприятие и материальная ответственность. Киев: 1971. Citat de: Baltag D. Teoria răspunderii și responsabilității juridice. Chișinău: ULIM, 2007. 440 p.
184. Молодцов А.С. Уголовная ответственность и меры общественного воздействия. Ярославль: Ярослав. гос. ун-та, 1977. 222 с.

185. Мордовец А.С. Гуманизм и юридическая ответственность в свете Конституции СССР În: Проблема юридической ответственности и исполнения наказания в свете Конституции СССР. Рязань: 1981. с. 15-17.
186. Назаренко Г.В. Общая теория права и государства, Москва: Юрайт, 2001. 176 с.
187. Никифорова Ю.Л. Оппозиция принципов законности и целесообразности как проявление коллизионности в правовом регулировании публичного уголовного преследования. В: «Юридическая техника», 2017. с. 53-62.
188. Попков В.Д. Гуманизм советского права. Москва: Норма, 1972. 248 с.
189. Пронина М.Г. Стимулирующая функция гражданско-правовых санкций. Москва: Юрайт, 1977. 315 с.
190. Протасов В.Н. Основы общеправовой и процессуальной теории. Москва: Норма, 1991. 130 с.
191. Радько Т.Н. Теория государства и права. Москва: Проспект, 2001. 363 с.
192. Рыбаков В. А. Позитивная юридическая ответственность (воспитательные аспекты). Рязань: 1988. 212 с.
193. Самощенко И.С., Фарушкин М.Х. Ответственность по советскому законодательству. Москва: Норма, 1971, 244 с.
194. Саркисова Э.А. Право на гуманизм: амнистия и некоторые аспекты ее применения. Минск: ЮрСпектр, 2009. 287 с.
195. Советское гражданское право. Т. 1. Учебник. Под ред. В. А. Ресанцева. Москва: Норма, 1986. 510 с.
196. Скакун О.Ф. Теория государства и права. Харьков: Консум, 2000. 704 с.
197. Слободчиков П.А. Юридическая и общесоциальная ответственность в системе мировоззренческих качеств сотрудника органов внутренних дел. În „Мировоззренческая культура личности сотрудника органов внутренних дел и пути ее формирования”. Сборник научных трудов. Минск: АМ МВД РБ, 1992, с. 68-69.
198. Сыроватская Л.А. Ответственность за нарушение трудового законодательства. Москва: Юрид. лит, 1990. 328 с.
199. Теория государства и права. Под ред. С.А. Комарова, Л.А. Морозова, В.А. Смирнова. Москва: Изд-во юрид. лит-ры, 1987. 586 с.
200. Трофимова М.П. Функции юридической ответственности. Дисс. канд. юрид. наук. Самара: 2000. 44 с.
201. Фёдоров Г.К. Теория государства и права, Кишинев: Koncern Presa, 1998. 531с.

202. Цветинович А.Л. Тенденции уголовной политики: вчера, сегодня, завтра. // Современные тенденции развития уголовной политики и уголовного законодательства. Москва: 1994. с. 11-22. Citat de: Zosim A. Politica penală a Republicii Moldova în sfera penalizării faptelor infracționale. În: Analele științifice ale Academiei „Ștefan cel Mare” a Ministerului Afacerilor Interne al Republicii Moldova. Ediția a 7-a, 2007, p. 37-40.
203. Карташов В.Н. Принципы права. Некоторые аспекты понимания и классификации. М., 1992. 156с.
204. Шевченко Г.Н. Стимулирующая роль гражданско-правовой ответственности в борьбе с хозяйственными правонарушениями. În: „Проблемы теории правонарушений”. Тезисы 3-й межвуз. конф. молодых ученых-юристов. Воронеж, 1990, с. 24-38.
205. Шестаков А.А. Криминология. Краткий курс. С.-Пб.: Лань, 2001. 271 с.
206. Шиндяпина М.Д. Стадий юридической ответственность. Учеб. Пособие. Москва: Книжный мир, 1998. 168 с.

C. Referințe bibliografice în limbile engleză și franceză

207. Bergel J.L. Théorie générale du droit. Paris: Dalloz, 1985. 367 p.
208. Fromm E. On being human. New York: Integrated Media, 1997. 350 p.
209. Reichey J. Religion in American Public Life. New York: Brookings Institution Press, 1985. 402 p.
210. Viney G. Traité de droit civil. Introduction à la responsabilité. Introduction à la responsabilité. Paris: Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, 1995. 1397 p.
211. Henri et Leon Mazeand, J. Mazeand, F. Chabas. Leçons de droit civil. Obligations. Paris: Montchrestien E.J.A. 1991. p. 348.
212. Malaurie P., Aynes L. Cours de droit civil. Les obligations. Paris: Cujas: 1999. 125 p.

D. Webografie

213. Ansamblul de reguli minime ale ONU pentru tratamentul deținuților adoptate prin Rezoluția Adunării Generale din 17 decembrie 2015, Regula 4.1
http://www.avp.ro/mnp/legi/ansamblu_reguli_mnp.pdf (vizitat: 01.02.2019)
214. Baran N. Introducere în teoria generală a dreptului. Suport de curs. Craiova: Editura Universității. 2006. <http://www.svedu.ro/curs/tgd/c3.html> (vizitat: 04.05.2017)

215. Batin I. O analiză subiectivă a aplicării principiului umanismului în dreptul penal.
<https://batinirina.wordpress.com/2010/11/30/o-analiza-subiectiva-a-aplicarii-principiului-umanismului-in-dreptul-penal/> (vizitat: 04.01.2018)
216. Băla I. Evoluția sistemului de executare a pedepselor privative de libertate în dreptul românesc. București: Editura Universul Juridic, 2011.
Evolutia%20sistemului%20de%20executare%20a%20pedepselor%20privative%20de%20libertate%20in%20dreptul%20romanesc%20(1).pdf.(vizitat: 17.03.2018)
217. Caracterizare generală a dreptului civil.
http://www.hamangiu.ro/upload/cuprins_extras/curs-de-drept-civil-partea-generală_extras.pdf (vizitat: 20.12.2017)
218. Carta Organizației Națiunilor Unite din 26.06.1945. Online. Disponibil:
http://www.anr.gov.ro/docs/legislatie/internationala/Carta_Organizatiei_Natiunilor_Unite_ONU_.pdf. (vizitat: 24.08.2018)
219. Cauza Ciorap vs Moldova. Hotărâre disponibilă:
<https://repository.library.georgetown.edu/handle/10822/961292?show=full%20> (vizitat: 05.04.2017)
220. Cauza: Aksoy vs Turcia. Hotărâre disponibilă:
http://www.echr.coe.int/Documents/Case_law_references_ENG.pdf (vizitat: 05.04.2017)
221. Cauza: Buzilov vs Moldova. Hotărâre disponibilă:
<http://www.refworld.org/pdfid/4d5bccf82.pdf> (vizitat: 05.04.2017)
222. Cauza: Corsacov vs Moldova. Hotărâre disponibilă: <http://agent.gov.md/wp-content/uploads/2015/03/CORSACOV-RO.pdf> (vizitat: 05.04.2017)
223. Cauza: Colacol vs Moldova. Hotărâre disponibilă: <http://agent.gov.md/wp-content/uploads/2015/03/COLACOL-RO.pdf> (vizitat: 05.04.2017)
224. Cauza: Gurgurov vs Moldova. Hotărâre disponibilă:[http://justice.md/file/CEDO_judgments/Moldova/PARNOV%20\(ro\).pdf](http://justice.md/file/CEDO_judgments/Moldova/PARNOV%20(ro).pdf) (vizitat: 05.04.2017)
225. Cauza: Ilașcu și alții vs Moldova și Federația Rusă. Hotărâre disponibilă:http://www.rulac.org/assets/downloads/CASE_OF_ILASCU_AND_OTHER_S_v._MOLDOVA_AND_RUSSIA.pdf (vizitat: 05.04.2017)
226. Cauza: Lenev vs Bulgaria. Hotărâre disponibilă: <http://s.conjur.com.br/dl/decisao-corte-europeia-direitos-humanos79.pdf> (vizitat: 05.04.2017)
227. Cauza: Selman vs Turcia. Hotărâre disponibilă:
[http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"appno":\["21986/93"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{) (vizitat: 05.04.2017)

228. Cauza: Selmouni vs Franța. Hotărâre disponibilă: <http://www.hrcr.org/safrica/dignity/Selmouni.html> (vizitat: 05.04.2017)
229. Cauza: Peers vs Grecia. Hotărâre disponibilă: hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?...ECHR&id.. (vizitat: 05.04.2017).
230. Ciubota E. Evoluția conceptului dreptului omului. http://www.uab.ro/reviste_recunoscute/reviste_drept/annales_10_2007/ciobotea_ro.pdf (vizitat: 04.01.2018)
231. Contextul politic, economic și social în care apare umanismul, renașterea. www.referatele.com. (vizitat: 04.01.2018).
232. Convenția Europeană a drepturilor omului. http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ROM.pdf (vizitat: 01.10.2017)
233. Convenția europeană pentru protecția persoanelor față de prelucrarea automatizată a datelor cu caracter personal din 28.01.1981. <http://datepersonale.md/md/international003/>. (vizitat: 24.07.2018)
234. Costachi M.P. Rolul și valențele actuale ale principiilor și funcțiilor răspunderii civile. http://www.ugb.ro/Juridica/Issue22013/12.Principiile_si_functiile_raspunderii_civile.Mirela_Costache.RO.pdf (vizitat: 28.12.2017).
235. Despre tortură și tratamente inumane. În: Human Rights Embassy, Chișinău: 2014. http://stoptorture.humanrightsembassy.org/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=42&Itemid=20&lang=ro. (vizitat: 05.04.2017)
236. Deținuții continuă să reclame la CtEDO relele condiții din penitenciare. Chișinău: 2016. <https://promolex.md/4416-detinutii-continua-sa-reclame-la-cedo-relele-conditiile-din-penitenciare/?lang=ro>. (vizitat: 06.02.2017)
237. Dicționar juridic. <https://legeaz.net/dictionar-juridic/non-bis-in-idem> (vizitat: 16.03.2019)
238. Drept execuțional-penal. http://www.hamangiu.ro/upload/cuprins_extras/drept-executional-penal_extras.pdf. (vizitat: 18.02.2018)
239. Dreptul aplicabil pe timp de război. <http://www.crucearosie.ro/uploads/images/Dreptul%20aplicabil%20pe%20timp%20de%20conflict%20armat%20PDF/Dreptul%20aplicabil%20pe%20timp%20de%20conflict%20armat.pdf>. (vizitat: 07.11.2017).
240. Dumitrescu A.L. Past and present in the evolution of legal instruments for human rights protection. <http://www.codrm.eu/conferences/2010/08DumitrescuLaura.pdf> (vizitat: 28.11.2017)

241. Epoca Renașterii și ideile umaniste -<http://www.referat.www4.com/view-text-120982>
(vizitat: 14.02.2013)
242. Fenomenul torturii, în cifre! PG: Numărul plângerilor în ultimii șapte ani este în descreștere – (statistică) 2016 <http://www.basarabia.md/fenomenul-torturii-in-cifre-pg-numarul-plangerilor-in-ultimii-sapte-ani-sunt-in-descrestere-statistica/>(vizitat: 5.02.2017)
243. Ghigheci C. Considerații generale în legătură cu răspunderea penală. În: Revista Universul Juridic. Revistă lunară de doctrină și jurisprudență. 2018. Nr. 7. <https://revista.universuljuridic.ro/consideratii-generale-legatura-cu-raspunderea-penala/>.
(vizitat: 13.02.2019)
244. Hotărârea Lutz împotriva Germaniei din 23 august 1987, par. 57.
www.echr.coe.int (vizitat: 12.03.2018)
245. Hotărârea Ozturk împotriva Germaniei din 21 februarie 1984, par. 49, la
www.echr.coe.int. (vizitat: 12.03.2018)
246. Hotărâre disponibilă: <http://freecases.eu/Doc/CourtAct/4555252> (vizitat: 05.04.2017)
247. Hotărâre disponibilă: <http://www.refworld.org/docid/3ae6b6fec.html> (vizitat: 05.04.2017)
248. Hotărâre disponibilă:
http://www.uio.no/studier/emner/jus/jus/JUR5710/h10/undervisningsmateriale/5nov_KURT-v-Turkey.pdf (vizitat: 05.04.2017)
249. Hotărâre disponibilă:
<https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/LAW20GERMANY.pdf> (vizitat: 05.04.2017)
250. Hotărâre disponibilă: hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?...ECHR... (vizitat: 05.04.2017)
251. Hotca M. Umanismul – principiu al dreptului penal și al politicii penale.
<http://htcp.eu/umanismul-principiu-al-dreptului-penal-si-al-politicii-penale/> (vizitat: 04.01.2018)
252. <http://www.aco.nato.int/page332852643.aspx> (vizitat: 07.11.2017)
253. [http://www.aco.nato.int/resources/20/Legal%20Conference/Keeping%20the%20balance btwMilNecessity and%20](http://www.aco.nato.int/resources/20/Legal%20Conference/Keeping%20the%20balance%20btwMilNecessity%20and%20). (vizitat: 07.11.2017).
254. http://www.europarl.europa.eu/news/expert/infopress_page/015-55221-124-05-19-902-20090506IPR55210-04-05-2009-2009-false/default_ro.htm (vizitat: 17.11.2017)

255. Nota informativă la proiectul Legii cu privire la modificarea și completarea unor acte legislative.http://particip.gov.md/public/documente/131/anexe/ro_3271_Nota-informativa-UPPactuala.pdf (vizitat: 27.02.2019).
256. Popescu T. Manifestarea umanismului în politică.
https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Manifestarea%20umanismului%20%C3%AEn%20politic%C4%83.pdf. (vizitat: 04.01.2018)
257. Principiile umanismului.
<http://www.asur.ro/despre-asur/principiile-umanismului/> (vizitat: 22.09.2017)
258. Raport statistic privind activitatea primei instanțe privind judecarea cauzelor penale, Departamentul Administrare Judecătorească al Ministerului Justiției. https://crjm.org/wp-content/uploads/2017/03/Raport_MJ_2016-1.pdf. (vizitat: 02.01.2019)
259. Raportul Anual privind Statistica Penală al Consiliului Europei, SPACE I – Populații Penitenciare, pg. 42 <http://wp.unil.ch/space/files/2015/02/SPACE-I2013-English.pdf>
260. Recomandarea comitetului de miniștri ai statelor membre, referitoare la regulile penitenciare europene rec (2006) 2. Regula 51 <http://cj.md/462-recomandarea-comitetului-de-minitri-ai-statelor-membre-referitoare-la-regulile-penitenciare-europene-rec2006.html> (vizitat: 20.03.2018)
261. Recomandarea Rec(2003) 23 a Comitetului de Miniștri al CE către statele membre privind managementul de către administrația penitenciară a condamnaților pe viață și a celor pe termen lung, Principii generale pentru gestionarea deținuților pe viață și a celor pe termen lung. <http://cj.md/international/drept-international-public/461-recomandarea-rec-2003-22-a-comitetului-de-minitri-ctre-statele-membre-cu-privire-la-liberarea-condiionat.html>.(vizitat: 20.03.2018)
262. Strategia de dezvoltare a serviciului penitenciar din Republica Moldova 2016-2020. http://www.justice.gov.md/public/files/transparenta_in_procesul_decizional/coordonare/2016/aprilie/Strategia_de_Dezvoltare_a_Serviciului_Penitenciar_din_Republica_Moldova_2016-2020. (vizitat: 12.03.2018)
263. Tortura în Republica Moldova: Cele mai multe acțiuni sunt comise de polițiști (statistică). 2016 http://www.realitatea.md/tortura-in-republica-moldova-cele-mai-multe-actiuni-sunt-comise-de-politisti-statistica_34539.html [accesat 05.02.217]
264. Umanismul – teorie și proiect al realizării umane.
<https://lectiadefilosofie.wordpress.com/2013/07/06/umanismul-teorie-si-proiect-al-realizarii-umane/> (vizitat: 14.09.2017)

DECLARAȚIA
privind asumarea răspunderii

Subsemnatul, Munteanu Ruslan, declar pe răspundere personală că materialele prezentate în teza de doctorat sunt rezultatul propriilor cercetări și realizări științifice. Conștientizez că, în caz contrar, urmează să suport consecințele în conformitate cu legislația în vigoare.

Munteanu Ruslan

Semnătura

Data

CV-ul autorului

Munteanu Ruslan

Data și locul nașterii: 23.10.1983, Chișinău, Republica Moldova

Studii

2011-2015 Institutul de Cercetări Juridice și Politice al Academiei de Științe a Moldovei

2005-2006 – Academia „Ștefan cel Mare” a MAI al RM– Masterat;

2001-2005 – Academia „Ștefan cel Mare” a MAI al RM, Facultatea Drept;

Activitatea profesională:

2006-2011 – lector universitar, catedra Drept a UASM;

2011-2012 – lector superior, catedra Drept public a Institutului de Științe Penale și Criminologie Aplicată;

2016-prezent – jurist coordonator, Direcția juridică, Compania Națională de Asigurări în Medicină.

Domeniul de activitate științifică: Teoria generală a dreptului.

Participări la foruri științifice internaționale și naționale

1. Munteanu R. „The principle of humanity and its theoretical aspects seen through the prism of the new legal reality”. In International Scientific Conference: „European Union’ s history, culture, citizenship”, Pitești. România. 5-th Edition, 2012.

2. Munteanu R. Umanismul răspunderii juridice – conceptualizare și analiză. În: Materialele conferinței științifice internaționale: „Știința juridică universitară în contextul promovării valorilor europene”, ULIM 2012.

3. Munteanu R. „Historical references of ideas (principles) of humanism”. In International Scientific Conference: „European Union’s history, culture, citizenship”, Pitești. România. 6-th Edition, 2013.

4. Munteanu R. „Corelația principiului umanismului cu cel al echității și justiției în cadrul răspunderii juridice” Conferința științifică teoretico-practică internațională: „Promovarea drepturilor omului în contextul integrării europene: teorie și practică” ULIM. 18 octombrie 2013.

5. Munteanu R. „Analiza semnificațiilor teoriei umaniste în clarificarea conceptelor de om, natură, esență și condiție umană”. În Conferința internațional științifico-practică: „Jurisprudența – component fundamental a proceselor integraționale și a comportamentului legal contemporan” Chișinău. Republica Moldova. 2017.

Lucrări științifice publicate:

6. Munteanu R. „Decelarea fundamentului principiului umanist în cadrul răspunderii juridice civile”. În: *Legea și Viața*, 2018, nr. 7, p. 36-40.

7. Munteanu R. Impactul, imixtiunea și efectele implementării conceptului de umanism în cadrul dreptului și răspunderii juridico-penale. În: *Jurnal Juridic Național*, 2018, nr. 4 (32), p. 48-53.